

RAPOR

SURİYE’NİN KUZEYBATISINDA YENİDEN YAPILANDIRMA SÜRECİ (2016-2024)

MURAT ASLAN, NABİL MARZOUK, MURAT YEŞİLTAS,
İBRAHİM ÇÜTCÜ, SAMİR SEİFAN

MART 2025 | SAYI: 262

SURİYE'NİN KUZEYBATISINDA YENİDEN YAPILANDIRMA SÜRECİ (2016-2024)

MURAT ASLAN
NABİL MARZOUK
MURAT YEŞİLTAS
İBRAHİM ÇÜTCÜ
SAMİR SEİFAN

COPYRIGHT © 2025

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 262
I. Baskı: 2025
ISBN: 978-625-6583-90-0

Editörya: Ebrar Üzümcü, Berrin Çalışkan, Melisa Onuk, Mustafa Said İşeri
Mizanpaj: Said Demirtaş
Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington D.C., 20036 USA
Tel: 202 223 98 85 | Faks: 202 223 60 99
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Berlin

Kronenstraße 1, 10117 Berlin GERMANY
berlin@setav.org

SETA | Brüksel

Avenue des Arts 6, 1000 Bruxelles BELGIUM
Tel: +32 2 313 39 41

İÇİNDEKİLER

ÖZET | 7

GİRİŞ | 11

SURİYE DEVRİMİ: MEVCUT DURUM VE SONRASI | 15

EKONOMİK BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ | 25

TÜRKİYE’NİN SURİYE POLİTİKASI | 31

DEMOGRAFİK YAPI VE İŞ GÜCÜ | 41

TARIM SEKTÖRÜ VE SULAMA | 51

İMALAT SANAYİİ | 63

İÇ VE DIŞ TİCARET | 73

FİNANSAL HİZMETLER VE BANKACILIK HİZMETLERİ | 79

YOLLAR VE TAŞIMACILIK | 85

TELEKOMÜNİKASYON | 89

EĞİTİM | 93

SAĞLIK SİSTEMİ | 101

YATIRIM DURUMU | 107

SONUÇ | 111

ÖZET

Esed rejiminin düşmesiyle birlikte Suriye’de büyük bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Ülkenin birlik ve bütünlüğünün sağlanmasının öncelik olduğu bu süreçte Şam’da tesis edilen Suriye Geçiş Hükümeti (SGH) bir yandan Suriyelilerin günlük ihtiyaçlarını karşılama diğer yandan da “yeni” Suriye’yi inşa etme gündemine odaklanmıştır. Büyük bir demografik mozaik olan ve on üç yıllık devrim sürecinde tarifsiz acılar çekmiş milyonlarca Suriyelinin hem SGH’den hem de Suriye’nin yeniden inşasından beklentileri büyüktür. Devlet ve sistem inşasını ön plana çıkarmak bu sürecin uzun yıllara yayılması beklenmektedir. Bu süreçte yaşanmışlıklardan ders çıkarma ve “sıfır” noktasından kendini inşa etmiş Suriye toplumunun baskı ve tacizlere rağmen hayata dair ne başardığını unutmamak gerekmektedir.

Bu raporla Türkiye’nin verdiği destekle çok dar bir şeride sıkışmış milyonlarca Suriyelinin mahrum bırakıldıkları “hayatı nasıl varlık haline getirdiklerini” hatırlamak ve Suriye’nin yeniden inşasına not düşmek istenmiştir. Ayrıca Suriyelilerin umutsuzluğa kapılmadan geleceğe odaklanması ve dar alana sıkışmış olmalarına rağmen tüm ülkeyi kapsayacak şekilde istikrar ve müreffeh bir geleceğe yönelmesi gerektiği hatırlatılmaktadır.

ANA BULGULAR

8 Aralık 2024’te Esed rejiminin devrilmesi Suriye’nin dört bölgeye ayrılmış fiili durumunu sona erdirerek siyasi yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. SGH, Şam’da kurulurken askeri grupların birleşmesi ve devletin inşasına yönelik hazırlıklar devam etmektedir. Suriye Devrimi süresince Türkiye’nin desteğiyle gerçekleştirilmiş var olma mücadelesinin altını çizmek ve müteakip dönemin motivasyonuna emsal göstermek faydalı olacaktır.

- Rapor on üç yıl boyunca Türkiye hududuna yakın bölgelerde yaşanmış dönüşüme ve gelişime dikkat çekmektedir. Diğer bir ifadeyle raporda geçmişe yönelik durum tespiti yapılmış ve Suriyelilerin hayatlarını nasıl tekemmül ettirdikleri araştırılmıştır. Bu nedenle araştırma 16 Ağustos 2016-8 Aralık 2024 arasındaki dönemi kapsamaktadır.
- 2011’de barışçıl protestolarla başlayan süreç, rejimin şiddetli baskısıyla silahlı çatışmaya dönüşmüş ve büyük can kayıplarına yol açmıştır. Çatışmalar Suriye’yi dört bölgeye ayırırken nüfusun yüzde 40’ı göç etmek zorunda kalmıştır. Demografik ve ekonomik dengesizlikler derinleşirken çatışmaların maliyeti de 530 milyar doları aşmıştır. İç savaş öncesi Suriye ekonomisi petrol, tarım ve sanayiye dayalıdır. Ancak iç savaş Suriye’nin altyapısını tahrip ederek ekonomik hayatı ve hayata dair tüm hizmetleri durma noktasına getirmiştir. Bu nedenle Suriye’nin yeniden inşasında altyapı yatırımları ve sosyoekonomik reformlar ön plana çıkacaktır.
- Türkiye Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketleriyle Suriye’nin kuzeybatısının güvenliğini sağlamış ve bölgedeki yeniden yapılanma sürecine liderlik etmiştir. Türkiye’nin vizyonu bölgenin kendi kendine yeter hale gelmesi ve güvenlik sorunlarının bertaraf edilmesidir. Diğer bir ifadeyle Türkiye reel politik değil insani bir çizgi takip etmiş, açık kapı politikası uygulamış ve bölgenin dünyaya açılan “kapısı” haline gelmiştir.
- Suriye’nin kuzeybatısındaki demografik durum ve iş gücü (2011-2024) incelendiğinde bölgedeki nüfusun (İdlib hariç) 2,6 milyona ulaştığı ve yüzde 44,5’inin ülkenin diğer bölgelerinden gelen yerinden edilenler olduğu görülmektedir. Bölgedeki genç nüfus oranı yüksek olsa da işsiz-

lik temel sorun olarak hissedilmiştir. Öte yandan Esed rejiminin devrilmesiyle demografik dağılım değişmiştir.

- Tarım sektörü ve sulama bağlamında Suriye’de uzun yıllar süren çatışma ortamı nedeniyle tarım arazilerinin tahrip edildiği ve sulama altyapısının bozulduğu görülmüştür. Ancak Türkiye’nin desteğiyle tarımsal üretim yeniden canlandırılmış, mevcut mahsule uygun üretim, işleme ve tarım sanayiinin kurulması çabaları artmıştır. Zeytin gibi bölgeye mahsus ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasında imkanlar oluşturulmuştur.
- İmalat sanayii sektöründe yerel sanayi tesisleri yeniden yapılandırılmış, Halep gibi şehirlerden taşınan sanayi işletmeleri ekonomiye katkı sağlamıştır. Suriyeli girişimciler tekstil ve kundura gibi sektörlerde Türkiye ile entegre üretim ve pazarlama imkanına kavuşmuştur.
- İç ve dış ticaretlerin canlandırılması için sanayi bölgeleri kurulmuştur. Ayrıca yerel pazarların desteklenmesiyle iç ekonomik canlılık sağlanmıştır. Türkiye’nin ticari yatırımları ve lojistik altyapı desteği Suriye’nin kuzey bölgelerini ulusal ve uluslararası pazarlara entegre etmeyi hedeflemiştir.
- Finansal ve bankacılık hizmetlerinin altyapısı zayıf kalırken ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı sınırlı ölçüde gerçekleştirilebilmiştir. Türkiye’nin kurduğu Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) şubeleri bu hizmetleri karşılarken bölgedeki döviz büroları da gayriresmi finansal aktiviteleri yürütmüştür.
- Yollar ve taşımacılık yerleşim yerlerinde iyileştirilmekle birlikte çatışma ortamı nedeniyle şehirler arasındaki irtibat zayıf kalmıştır. Türkiye’nin bölgeye komşu valilikleri ve belediyeleri marifetiyle yol ve taşımacılık altyapısında iyileştirmeler yapılmış, lojistik imkanlar artırılmıştır. Öte yandan 6 Şubat depremleri bölgenin ulaştırma altyapısında tahribata neden olmuştur.
- Telekomünikasyon altyapısında sınırlı ilerleme kaydedilmekle birlikte bölgenin geniş iletişim ağına entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin telekomünikasyon altyapısının bölgeyle entegre edilmesiyle Suriyeli şirketler iletişim hizmetleri verebilmiştir.

- Suriye’nin kuzeybatısında eğitim Geçici Hükümetin sorumluluğu ve yetkisi altında gerçekleştirilmiştir. Türkiye, şehir merkezlerinde okulların inşası ve imarı çalışmalarını yürütmüştür. Ancak 6 Şubat depremleri sonrasında okulların da hasar aldığı görülmüştür. Öte yandan okulların mevcut durumunun daha da iyileştirilmesi gerekmektedir.
- Sağlık hizmetleri Türkiye’nin desteğiyle verilmiştir. Ayrıca bölgedeki tıp fakültesi hastanesi ve sivil toplum örgütleri sağlık desteğinde bulunmuştur. Sağlık tesislerinin yüzde 60’ı savaş sırasında zarar görmüş; yeniden yapılanma sürecinde hastane ve sağlık merkezleri iyileştirilmiştir.
- Türkiye ve uluslararası aktörler tarafından yatırımlar teşvik edilmiştir. Ancak güvenlik riskleri ve sınırlı kaynaklar yatırım olanaklarını kısıtlamıştır.
- Suriye’nin kuzeybatısındaki yeniden yapılanma süreci güçlü uluslararası destek, yerel katılım ve uzun vadeli kalkınma vizyonu gerektirmektedir. Türkiye’nin liderliği ve Suriye halkının dayanıklılığı bu sürecin başarıya ulaşmasında temel unsurlar olmuştur.

GİRİŞ

Suriye’de Mart 2011’den itibaren devam eden devrim süreci 28 Kasım 2024’te muhalif unsurların başlattığı iki ayrı operasyonla 8 Aralık’ta Esed’in devrilmesi ve Baas rejimin yıkılmasını beraberinde getirmiştir. Rejimin devrilmesinden önce fiilen dört nüfuz bölgesine ayrılan Suriye’de Heyet Tahrirü’ş-Şam (HTŞ) lideri Ahmet Şara önderliğinde SGH tesis edilmiş, silahlı grupların SGH Savunma Bakanlığı altında birleşmesi çağrısı yapılmış ve devletin inşasına yönelik hazırlıklar başlatılmıştır. ABD tarafından desteklenen PKK/PYD/YPG ise Trump yönetiminin Suriye’den çekilme ihtimaline karşı İran ile temas kurma, İsrail’den destek elde etme, Şam ile pazarlık yapma ve Suriye Milli Ordusu (SMO) ile gerginliği sürdürme alternatiflerini aynı anda uygulamak istemiştir. Bu terör örgütü bir taraftan da DEAŞ’ın varlığını ileri sürerek Batılı ülkelerin sempati ve desteklerini elde etmeye yönelmiştir. Ancak Suriye’deki devrim rüzgarı –PKK/PYD/YPG veya DEAŞ gibi terör örgütleri ile İsrail’in menfi girişimlerine rağmen– halen ivmeyle yoluna devam etmektedir.

Suriye halkının devrimini anlamak için 2011 sonrasında çekilen acıların hatırlanması gerekir. Devrimin başlaması ve çatışma

ortamının kalıcı hale gelmesiyle birlikte Suriyeliler, kendileri ve aileleri için yaşadıkları yerleri terk ederek ülke içinde veya dışında daha güvenli bölgelere göç etmiştir. Birleşmiş Milletler İnsani İşler Eş Güdüm Ofisi (The United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA) verilerine göre Suriye içinde göç edenlerin sayısı 2022 itibarıyla 6,7 milyonu aşarken 2023’te komşu ülkelere (Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Mısır) sığınanların sayısı yaklaşık 5,6 milyona ulaşmıştır.¹ Göçle birlikte Suriye’nin altyapısı çökmüş ve tarım arazileri şehirler kadar yıkıma maruz kalmıştır.

Rusya ve İran destekli Esed rejiminin kendi ülkesinde nüfus temizliği yapması, ülke nüfusunun üçte birini kendi ülkesinde dar bir alana sıkıştırması ve diğer üçte birini de başka ülkelere sığınmak zorunda bırakması Suriye’nin en önemli sermayesi olan “insan”ı mağdur etmiştir. Öte yandan SMO ile birlikte güvenliği sağlanan Suriye’nin kuzeybatısı ile HTŞ’nin hakim olduğu İdlib’de Türkiye’nin desteğiyle halkın günlük hayatlarını idame ettirmesi, imar faaliyetlerinin başlatılması, geçici idari tedbirlerin alınması ve bir ekonomi tesis edilmesi gibi girişimler başlatılmıştır. SGH’nin Şam’da kurulması ve tüm Suriye’ye hitap etmesiyle birlikte bahse konu çabanın ülke geneline yayılması gerekmektedir.

Belirtilen perspektif çerçevesinde bu raporda silahlı çatışmaların azalması ve yerini siyasi düzenlemelerin alması doğrultusunda Suriye’nin kuzeyinde SMO’nun kontrolündeki üç bölgede (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgeleri) gerçekleştirilmiş yeniden yapılandırma gayretlerinin bir emsal olma niteliğiyle incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2016-2024 arasında Suriye’nin kuzeybatısında gerçekleştirilen imar, toplumsal uyum ve ekonomik hayata dair alınan tedbirler ile bunların etkinliği incelenmektedir. Raporun temel argümanı “Çatışma bölgelerindeki ekonomik kalkınma ve toplumsal uyum çabalarının güvenliğe olumlu katkısı vardır” şeklinde belirlenirken temel problemi ise “Suriye’nin kuzeybatısındaki ekonomik ve ticari hayat ile sosyal uyum, düşük ve zaman zaman orta pro-

1 “Syria Events of 2023”, İnsan Hakları İzleme Örgütü, <https://www.hrw.org/ar/world-report/2024>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2025); “The Syrian Refugees Population around the Globe”, Arab Center Washington DC, 1 Ağustos 2022, <https://arabcenterdc.org/resource/syrian-refugee-population-around-the-globe>, (Erişim tarihi: 3 Ocak 2025). Washington D.C.’de bulunan Arap Merkezi 2022’de dünya genelindeki (yaklaşık 119 ülkede) Suriyeli mülteci sayısını 6 milyon 848 bin 865 kişi olarak tahmin etmiştir. Bu sayı yıllar içinde değişiklik gösterebilmektedir. Nitekim bazı Suriyeliler bulundukları ülkelerin vatandaşlığına geçmiş ve bu nedenle isimleri Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) listelerinden çıkarılmıştır.

filli çatışma ortamlarında halkın ihtiyaçlarını karşılamasına imkan vermiş midir?” şeklinde tespit edilmiştir.

Suriye’nin kuzeyindeki bölgeler önemli tarım ve hayvancılık potansiyeline sahip olup sınai üretim fırsatlarına imkan tanımaktadır. Bu durum Halep ve Suriye’nin diğer bölgelerinden çok sayıda insanının kuzey bölgelerine göç etmesi, bölgedeki insan gücünün geniş bilgi ve tecrübeye sahip olması, bölgenin Türkiye pazarına doğrudan erişimi ve Suriye iç piyasasıyla etkileşime açık olması nedeniyle gerçekleşmektedir. Rapor bu potansiyelleri vurgulamayı ve yatırım için farklı düzeylerdeki fırsatlara ışık tutmayı hedeflemektedir.

Bu araştırmada 2016-2024 arasında Suriye’deki fiili bölünmüşlük altında güvenlik ve istihdam durumunun ve Türkiye’nin katkılarıyla oluşturulan fırsatların incelenmesine ağırlık verilmiştir. Metodoloji karma bir yapıda olup nicel ve nitel verilerin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Literatür taramasıyla benzer durumlardan çıkarılmış genellemeler ele alınırken saha araştırmasıyla mülakat ve odak grup görüşmeleri icra edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye ve Suriye’nin kuzeybatısındaki sivil toplum örgütleri, girişimciler, şirket yöneticileri, yerel meclisler ve bürokratlarla Mayıs-Ağustos 2024 arasında görüşmeler yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle Suriye’nin kuzeybatısındaki ekonomik faaliyetler yerinde incelenmiştir. Suriyelilerin talepleriyle ilgili hususlar Türkiye’nin yetkili makamlarıyla yapılan görüşmelerde teyit sürecine tabi tutulmuştur. Nitekim bazı durumlarda Suriyelilerin hukuk, ekonomi ve ticaretle ilgili genel kaidelere hakim olmadıkları, uygulamalardan bihaber oldukları ve müşavirlik hizmeti almamaları nedeniyle yanlış kanaatlere dayalı uygulamalar yaptıklarına şahit olunmuştur. Ayrıca bölgedeki uluslararası kuruluşlar ve yerel kurumlar gibi aktörlerin sağladığı resmi veriler ile saha araştırmalarından elde edilen ikincil verilerden de istifade edilmiştir.

Rapor Suriye’nin toprak bütünlüğü ilkesinden hareketle Suriyelilerin sağlık ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra gıda ve ekonomi güvenliğine erişim hakkına sahip olduğunu ayrıca yaşamları ve yeteneklerini koruma haklarının vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Metodoloji gelecekte tüm bölgelerin Suriye’de arzu edilen yapıya yeniden entegrasyonu için gerekli mekanizmaları göz önünde bulundurmaktadır. Kalkınma ve acil insani yardım çabalarıyla bölgeler arasındaki etkileşimi sağlayacak muhtemel kalkınma hamlelerini de irdelemektedir. Bu husus ortak çıkarlar, halkın katılımı ve çevresel-sosyal sür-

dürülebilirlik üzerine kurulu bir bölgesel planlama yaklaşımının bir parçası olarak devrim sonrasında Suriye’nin sosyal ve ekonomik bağlamda yeniden inşasını hedeflemektedir.

SURİYE DEVRİMİ: MEVCUT DURUM VE SONRASI

Tunus halkının Zeynelabidin bin Ali'nin otoriter rejimini ve Mısır halkının da Hüsnü Mübarek ve ailesini 2011'de iktidardan uzaklaştırması sonrasında Suriyelilerde de değişim, özgürlük ve insan onuruna sahip bir hayat kurma umudu doğmuştur. Suriye halkı bu gelişmeleri geçmişte başarısız olan denemeleri –sonuncusu 2001-2002 arasındaki “Şam Baharı”nda yaşandığı üzere– telafi edecek bir umut ışığı olarak görmüştür.

Mart 2011'de değişim talebiyle başlayan barışçıl protestolara Esed rejiminin bildiği tek çözüm yolu olan şiddetle karşılık vermesi eşi benzeri görülmemiş bir vahşet dalgasına yol açmıştır. Bu şiddet yalnızca ordu ve güvenlik güçlerinin baskıları, gözaltı ve öldürmeleriyle sınırlı kalmamış aynı zamanda dış destekli terör örgütleri ve rejimi destekleyen diğer devletlerin bu şiddete iştirak etmesine de neden olmuştur. “Herkesin herkese karşı savaşı” olarak nitelendirilen bu çatışma on yıllık acı dolu bir mücadelenin ardından Suriye coğrafyasının dört nüfuz alanına bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

İç savaş Suriye’de büyük can kayıplarına neden olmuş ve ülkenin demografik yapısını değiştirmiştir. Suriye’deki İnsani Gelişme Endeksi 2010-2019 arasında yüzde 42 oranında gerilemiştir.² Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin 2021 tahminlerine göre³ Haziran 2011’den Haziran 2021’e kadar on yıl süren silahlı çatışmalarda yaklaşık 606 bin kişi hayatını kaybetmiş⁴ ve yaklaşık 2,6 milyon kişi yaralanarak hayatlarına engelli olarak devam etmiştir.⁵ Bu raporun 2024’te güncellenen nüshasında ülke içinde göçe zorlananların sayısı yaklaşık 7,2 milyon kişi olarak tahmin edilirken ülke dışına göç etmek zorunda kalanların sayısı ise yaklaşık 4,8 milyon kişiye ulaşmıştır.⁶

İnsani ve ekonomik kayıplar Suriye’nin tüm bölgelerinde aynı oranda yaşanmamıştır. Bu durum demografik ve ekonomik dengesizliklere yol açarak bölgeler arasındaki kalkınma farklarının derinleşmesine neden olmuştur. 2011-2019 arasında makroekonomik düzeyde kümülatif ekonomik kayıpların yaklaşık 530 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar 2010 sabit fiyatlarıyla gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYH) 9,7 katına eşittir.⁷ Bu rakam konutlar, hizmet binaları, yollar, köprüler, kanalizasyon sistemi, içme suyu boruları, barajlar, sulama şebekeleri, telekomünikasyon altyapısı, elektrik şebekeleri ve santrallerde meydana gelen fiziksel yıkıma ilişkin tahminleri içermektedir. Bu fiziksel yıkımın toplam maliyeti ise yaklaşık 65 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Ayrıca savaş nedeniyle kaçırılan büyüme fırsatlarının (kaybedilen büyüme) maliyeti de yaklaşık 420 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.

Türkiye’nin SMO ile başladığı askeri operasyonlar öncesindeki durumu anlamak bağlamında Dünya Bankası’nın 2017’de Suriye’deki on büyük şehirde (Ayn el-Arab, Dera, Deyrizor, Duma, Halep, Hama, Humus, İdlib, Palmira ve Rakka) meydana gelen yıkımın etkilerini incelediği rapor dikkate değerdir.

2 “Suriye: Çatışmanın Aşılması için Adalet”, Suriye Politika Araştırma Merkezi, (2020), s. 8.

3 “Syria Fact Sheet (March 2021)”, UNHCR, 29 Mart 2021, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/unhcr-syria-fact-sheet-march-2021>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

4 Abdula Ibrahim, “Syrian Trade, Health and Industry in Conflict Time (2011-2021)”, Stimson Center, 28 Mart 2022, <https://www.stimson.org/2022/syrian-trade-health-and-industry-in-conflict-time-2011-2021>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2025).

5 “Factsheet-People with Special Needs”, UNHCR, (Aralık 2023), <https://data.unhcr.org/en/documents/details/106779>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2025).

6 “Syria Emergency”, UNHCR, (2024), <https://www.unhcr.org/emergencies/syria-emergency>, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2025).

7 “Suriye: Çatışmanın Aşılması için Adalet”, s. 8.

Bu rapordaki veriler uydu görüntüleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 2017'deki yapılaşma yoğunluğunun 2010 ile karşılaştırıldığı bir değerlendirmede bahsi geçen şehirlerdeki konutların yüzde 27'sinin zarar gördüğü, yüzde 7'sinin tamamen yıkıldığı ve yaklaşık yüzde 20'sinin de kısmen yıkıldığını tespit etmiştir.⁸ 2015'te elektrik üretimi 2010'a kıyasla yüzde 62,5 oranında azalmıştır.⁹ Halep Eylül 2016-Şubat 2017 arasında ulaşım altyapısının yüzde 44'ünün zarar görmesiyle¹⁰ bu süreçten en fazla etkilenen şehir olmuştur. 2011-Temmuz 2016 arasında 400 sağlık tesisinin zarar gördüğü/yıkıldığı ve 768 sağlık çalışanının hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.

Aynı raporda Suriye Amerikan Tıp Derneği Mayıs 2016'dan bu yana tıbbi tesislere yönelik saldırıların yaklaşık yüzde 90 oranında arttığını, tüm sağlık tesislerinin yüzde 16'sının tamamen yok edildiğini ve yüzde 42'sinin kısmen tahrip olduğunu doğrulamıştır. Aralık 2016'ya kadar Halep'te 17 hastane ve 57 tıp merkezi zarar görürken sağlık merkezlerinin yüzde 35'i tamamen yıkılmıştır.¹¹ Ayn el-Arab'daki sağlık tesislerinin yüzde 33'ü kısmen hasar görürken İdlib'dekilerin ise yüzde 20'si tamamen ve yüzde 60'ı kısmen yıkılmıştır. Şubat 2017'de söz konusu on şehirdeki devlet hastanelerinin yüzde 60'ının ve özel hastanelerin yüzde 48'inin zarar gördüğü tahmin edilmektedir. İnsan Hakları için Doktorlar (Physicians for Human Rights, PHR) sivil toplum örgütüne göre olayların başlangıcında Halep'te 6 bin doktor bulunurken 2014'te sadece 70 doktor kalmıştır.¹² Tahminlere göre Suriye'deki eğitim kurumlarının yüzde 57'si halen faaliyette iken söz konusu on şehirde eğitim kurumlarının yüzde 53'ünün kısmen faaliyette olduğu, yaklaşık yüzde 10'unun ise tamamen yıkıldığı tahmin edilmektedir. Halep'te ilkokulların yüzde 67,73'ü ve ortaokulların yüzde 5,65'i tamamen veya kısmen yıkılmıştır. İdlib'de ise bu oranlar sırasıyla yüzde 68,67 ve yüzde 7,48 olarak kaydedilmiştir.¹³

Farklı bölgelerdeki sanayi tesisleri de tamamen veya kısmen yıkıma uğramış, yağmalanmış, makineleri ve ekipmanları sökülerek çalınmıştır. Ha-

8 "The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria", Dünya Bankası, (2017), s. 21, <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

9 "The Toll of War", s. 31.

10 "The Toll of War", s. 36.

11 "The Toll of War", s. 38.

12 "The Toll of War", s. 39.

13 "The Toll of War", s. 45.

lep’te Şeyh Neccar sanayi bölgesindeki tesislerin yüzde 81’i ve Ramuse bölgesindeki tesislerin ise yüzde 73’ü zarar görmüştür. Halep ve diğer şehirlerin sanayi bölgelerindeki hasar oranları daha az olmakla beraber Cibrin sanayi bölgesinin yüzde 18’i, Ayn el-Arab sanayi tesislerinin yüzde 39’u ve İdlib sanayi tesislerinin yaklaşık yüzde 34’ü zarar görmüştür.

Raporda 2017 itibarıyla silahlı çatışmalardan kaynaklanan yıkımın yanı sıra Suriye’nin kuzeybatısı ve Türkiye’nin güneybatı bölgelerinde 6 Şubat 2023’te yaşanan depremler Halep, İdlib, Hama ve Lazkiye illerinin geniş yerleşim bölgelerinde yıkıma yol açmıştır. 6 Şubat depremleri Suriye’nin kuzeybatısında muhaliflerin kontrolündeki bölgelerde (HTŞ ve SGH bölgeleri) yaklaşık 4 bin 540 kişinin ve rejimin kontrolündeki bölgelerde de 1.414 kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁴ Türkiye’de ise Suriyeli sığınmacılardan 7 bin 302 kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁵ Birleşmiş Milletler (BM) depremlerden etkilenen Suriyelilerin sayısını yaklaşık 8,8 milyon kişi olarak tahmin etmiş, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations Children’s Fund, UNICEF) bu sayının 3,7 milyonunun çocuk olduğunu belirtmiştir.¹⁶ BM’ye göre depremlerin sonucunda tamamen veya kısmen yıkılan konut sayısı yaklaşık 10 bin 600’ü bulmuş ve 265 bin kişi evsiz kalmıştır. Dünya Sağlık Örgütü, Suriye’de 116 sağlık tesisinin 6 Şubat depremlerinden zarar gördüğünü tespit ederken UNICEF’e göre en az 1.000 ilkökul ve ortaokul bu afetten etkilenmiştir.¹⁷ Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (International Labour Organization, ILO) tahminlerine göre depremler nedeniyle yaklaşık 170 bin kişi işini kaybetmiştir.¹⁸ Ayrıca 6 Şubat depremleri Suriye’deki kanalizasyon ve su arıtma şebekelerine de zarar vermiş ve bölgedeki 6 barajı etkilemiştir. İçme suyu ve kanalizasyon şebekelerinde oluşan hasarlar sonucu yaklaşık 184

14 Marwa Daoudy, Muzna Dureid ve Ethan Mayer-Rich, “Northwestern Syria in the Time of Cholera, Earthquakes, and Environmental Degradation”, Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center, 26 Temmuz 2023, <https://carnegieendowment.org/research/2023/08/northwestern-syria-in-the-time-of-cholera-earthquakes-and-environmental-degradation?lang=en¢er=middle-east>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

15 “One Year on from the Turkey-Syria Earthquakes, the Full Impact of the Disaster and How UK Donations are Helping”, Disasters Emergency Committee, 4 Şubat 2024, <https://www.dec.org.uk/press-release/fact-file-one-year-on-from-the-turkey-syria-earthquakes-the-full-impact-of-the>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

16 “One Year on from the Turkey-Syria Earthquakes, the Full Impact of the Disaster and How UU Donations are Helping”.

17 “One Year on from the Turkey-Syria Earthquakes, the Full Impact of the Disaster and How UU Donations are Helping”.

18 “One Year on from the Turkey-Syria Earthquakes, the Full Impact of the Disaster and How UU Donations are Helping”.

bin kişi güvenli olmayan su kaynaklarını kullanmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak bu bölgelerde yaşayan Suriyelilerin yüzde 52'si ve kamplarda yaşayanların yüzde 79'u su kıtlığı yaşamaktadır. Göç etmek zorunda kalan kişilerin yüzde 73'ü ve Suriye'nin kuzeybatısında yaşayanların yüzde 63'ü başka bölgelerden su taşıyan kamyonlara bağımlı hale gelmiştir.¹⁹

6 Şubat 2023'te meydana gelen depremler konutlar ve altyapılardaki yıkımı daha da artırarak elektrik, su, kanalizasyon şebekeleri, barajlar ve kuyular gibi altyapı unsurlarını, sağlık ve eğitim tesislerini ve üretim altyapısını daha da kötüleştirmiştir. Depremler yıllarca süren silahlı çatışmalar nedeniyle zaten zor durumda olan toplumun çektiği insani sıkıntıları daha da derinleştirmiş; insan kayıplarının, yaralı ve engelli sayısının artmasına yol açmıştır. Uluslararası toplumun özellikle ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin Suriye'ye yönelik yaklaşımındaki değişiklikler, başta Suriye'nin kuzeyindeki toplumlar olmak üzere genel olarak Suriyelilerin kırılganlığını ve zayıflığını artırmıştır. Yardım ve destek miktarlarının azalmasına paralel olarak "rejimin işlediği suçlar" toplu cezalandırma ve ekonomik yaptırımların etkilerine çarpan etkisi oluşturmuştur.

Rejim Kasım 2024'e kadar İdlib hariç tüm büyük şehir merkezlerini kontrol etmiş; kıyı bölgeleri ve Suriye'nin güney illerinin neredeyse tamamı, doğu illeri ve Halep'in bazı kısımları rejim kontrolü altında kalmıştır. Rejimin kontrol ettiği bölgelerin, HTŞ ve SMO'nun rejimi deviren operasyonları öncesinde Suriye yüz ölçümünün yaklaşık yüzde 63,38'ini oluşturduğu tahmin edilirken bu bölgeler 2023 itibarıyla yaklaşık 11,5 milyon kişiyi barındırarak en çok nüfusa sahip bölgeler olmuştur. Nitekim aktif ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmı rejimin kontrol ettiği bölgelerde kalmış, petrol kaynaklarını ise PKK/PYD/YPG kontrol altında tutmuştur. Amerikan şirketleri marifetiyle çıkarılan petrol Esed rejimi tarafından satın alınmıştır.

Suriye'deki ana sanayi şehirleri ve deniz limanları rejimin kontrolü altında kalırken ülke genelinde tarımsal üretimdeki düşüş dikkat çekmiştir. Nitekim rejimin kontrolü altında kalan bölgelerde dahi gıda üretimi açısından yeterlilik söz konusu değildir. Ancak bu durum doğal kaynakların yetersizliği ve dış yardımların eksikliği nedeniyle rejim kontrolü dışındaki bölgelerde yaşanan sıkıntılara kıyasla daha hafif seyretmiştir. Baskıya Direnme ve Şafak

19 Daoudy, Dureid ve Mayer-Rich, "Northwestern Syria in the Time of Cholera, Earthquakes, and Environmental Degradation".

Harekatı ile birlikte Şam’da tesis edilen SGH’nin icraat ve başarılarının müteakip dönemde ayrıca analiz edilmesi gerekmektedir.

Rejim bölgesinde 2024 sonuna kadar izlenen ekonomi politikaları, savaşın sürdürülebilirliği ve rejimin tüm Suriye coğrafyası üzerindeki kontrolünü tesis etmesine odaklanmıştır. Bu politikanın sonucu olarak üretim, yatırım ve kamu hizmetlerine verilen destek ikinci planda bırakılmıştır. Bu ise rejim bölgesinin görece güvenli olmasına rağmen yatırım ve ekonomik faaliyetler açısından cazibesini yitirmesine yol açmıştır. Ayrıca rejim İran ve Rusya gibi kendisini askeri ve mali olarak destekleyen güçlere yaptıkları harcamalar karşılığında bazı “tazminatlar” vermek veya “borç ödemeleri” yapmak zorunda da kalmıştır. Bu tazminatlar doğal kaynaklar, kamu tesisleri ve kar amacı güden sanayi sektörlerinde ücretsiz yatırım fırsatları sunmak suretiyle sağlanmıştır. Bu durum üretimde gerilemeye, yerel ürünlerin yokluğuna ve yüksek enflasyonla birlikte durgunluğa (*stagflation*) yol açmıştır. Sonuç olarak yaşam maliyetleri ile ücretler arasında eş benzeri görülmemiş bir dengesizlik ortaya çıkmış, rejim kontrolündeki bölgelerde yaşayan halkın yüzde 90’ından fazlası yoksullukla mücadele etmiş ve büyük bir kesim özellikle gıda güvenliğinden yoksun kalmıştır.

Rejim bölgesindeki güvenlik güçleri ve askeri personelin yanı sıra Rus askeri kuvvetleri, İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), Lübnan Hizbullahı, Irak, Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerden gelen milis gruplar da bulunmaktadır. Bu güçler rejimin otoritesine tabi olmayıp kendi yönetim, politika ve uygulamalarına sahip olmuştur. Böylece bahsedilen güçler rejim bölgesindeki iktidar ve nüfuz paylaşımına katılmış dolayısıyla rejimin kontrol ettiği bölgelerdeki otoritesi sınırlı kalmıştır. Sonuçta rejim bölgesi istikrarlı bir yapıya sahip olmamış ve vatandaşlarının yaşam koşullarını iyileştirecek sürdürülebilir bir kalkınma ortamı sunamamıştır. Bu bölgeler diğerlerine kıyasla daha iyi imkanlar ve kaynaklara sahip olmasına rağmen uygulanan politikalar nedeniyle çözülemeyen sorunlarla yüzleşmiştir.

ABD DESTEKLİ PKK/PYD/YPG KONTROLÜNDEKİ BÖLGELER

2012’de Şam rejimi ile PYD arasında bir mutabakatla Haseke ilinin yönetimi PYD’ye devredilmiştir. Suriye ordusuna bağlı askeri güçler geri çekilirken Kamışlı ve Haseke’de güvenlik ve idari yönden rejim varlığını sürdürmüş ve

resmi kurumlar faaliyetlerine devam etmiştir. PYD 21 Ocak 2014'te Kuzey ve Doğu Suriye Özerk Yönetimi'ni kurduğunu ilan etmiş; 2015'te bu yapı Rojava-Kuzey Suriye Demokratik Federasyonu adını almıştır.

ABD'nin bölgeye müdahalesinde meşruiyet sağlamak, Türkiye'den gelebilecek tepkileri önlemek ve Amerikan iç hukukundan kaynaklanabilecek sorunların önüne geçebilmek maksadıyla 2015'te omurgasını PKK'nın Suriye silahlı yapılanması YPG'nin oluşturduğu, içerisinde kısmen Arap ve Süryani grupların da yer aldığı Suriye Demokratik Güçleri'nin (SDG) kurulduğu ilan edilmiştir. DEAŞ'a karşı Uluslararası Koalisyonun kurulmasının ardından ABD, SDG'yi sahada "DEAŞ ile mücadele" argümanı ile desteklemeye başlamış ve bu güçlere eğitim ve silah yardımı yapmıştır. Amerikan desteğiyle SDG'nin kontrol alanları genişlerken DEAŞ'ın varlığı Suriye'nin çeşitli bölgelerinde gerileme göstermiştir. Bu gelişmenin ardından SDG, Haseke (kuzeydoğu) üzerinde kontrol sağlamıştır. SDG ayrıca Rakka'nın büyük bir kısmı ile Deyrizor'un yarısı üzerinde de kontrol sağlamıştır. Şafak Operasyonu ile birlikte Menbiç'in kontrolü SDG'den SMO'ya geçmiştir.

SDG'nin kontrol ettiği bölgeler Suriye'nin en önemli petrol sahalarını kapsamaktadır. Bu sahalar arasında ülkenin en büyük petrol sahası olan el-Ömer'in yanı sıra Deyrizor'daki Tenek ve Cifra, Haseke ve Rakka'daki daha küçük sahalar, Haseke'deki Konoko gaz alanı ve Süveydiye sahası yer almaktadır. SDG'nin kontrolündeki bölgeler Suriye'nin başlıca tarım ürünleri olan buğday, arpa ve pamuğun yetiştirildiği en önemli tarım alanlarını içermekte ve kaynak zenginliği açısından nüfusuna kıyasla ülkenin en varlıklı bölgelerinden birini oluşturmaktadır. Ancak SDG yönetiminde geçen yıllar boyunca sanayi faaliyetleri geliştirilemediğinden bu bölgede sanayi sektörü ise yok denecek kadar azdır.

Bölge sakinleri Suriye'nin diğer bölgelerine kıyasla nispeten daha yüksek bir gelir seviyesine sahiptir. Ancak bölgedeki petrol gelirlerinin büyük bir kısmı Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ve rejimin kontrolündeki bölgelere ihraç edilmiş ve ziyadesiyle askeri kapasitenin artırılmasına harcanmıştır. SDG'nin bölgede uyguladığı ekonomi politikaları, rejimin uyguladığı politikalarla benzerlik gösterirken kaynaklarla ilgili ise şeffaflık bulunmamaktadır. Sözde özerk yönetim yıllık bütçelerini yayımlamayı durdurmuştur. Bölge halkı işsizlik, tarımsal kaynakların istikrarsızlığı ve güvenlik durumunun kötüleşmesi gibi sorunlarla karşı karşıya gelmiştir.

GEÇİCİ HÜKÜMETİN KONTROLÜNDEKİ BÖLGELER

Özgür Suriye Ordusuna (ÖSO, yeni adıyla SMO) bağlı askeri gruplar devrimin başlamasıyla ülke genelini kontrol altına almayı başarmıştır. Ancak Rusya’nın hava kuvvetleri ve DMO destekli milis unsurlarının rejim güçlerine destek vermesi sonucu bu bölgelerin bir kısmı yeniden rejimin kontrolüne geçmiştir. DEAŞ’ın ortaya çıkması sonrasında bölge kontrolünde sorunlar yaşayan ÖSO, Türkiye’nin 2016’da Fırat Kalkanı Harekatı ile Suriye’nin kuzeybatısında kontrolü tekrar tesis etmiştir. Bu süreçte Türkiye’nin ÖSO ile Fırat Kalkanı Harekatı’nı başlatması ve hem PKK/PYD/YPG hem de DEAŞ’a zayıflık verdirilmesi alan üstünlüğünün tekrar kurulmasını sağlamıştır. Türkiye, operasyonlarını 2018’e kadar Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketleriyle sürdürerek Halep’in kuzeydoğu kırsalındaki Cerablus’tan batıda Afrin’e kadar, el-Bab ve Azez gibi önemli şehirlerden geçen bir hat boyunca kontrol sağlamıştır. Ayrıca Tel Abyad ve Resulayn şehirleri arasındaki 120 kilometrelik ayrı bir sınır bölgesinde de hakimiyet kurmuştur. Türkiye destekli Geçici Hükümetin kontrol ettiği alanlar Suriye’nin toplam yüz ölçümünün yaklaşık yüzde 7,89’una tekabül etmiştir. Türkiye başından beri sınır güvenliğini sağlamak amacıyla terör örgütlerini sınırlarından uzak tutmayı hedeflemiş ve Astana Süreci’ne dahil olmakla Suriye topraklarındaki etkisini artırmıştır. Böylece daha sonra SMO’yu oluşturacak silahlı muhalif gruplar üzerindeki kontrolünü güçlendirmiştir.

Esed rejiminin devrildiği 8 Aralık 2024’e kadar SMO’nun kontrol ettiği bölgeler; Fırat Kalkanı (Azez, el-Bab ve Cerablus arası), Zeytin Dalı (Afrin) ve Barış Pınarı (Tel Abyad ve Resulayn arası) bölgeleri şeklinde tasnif edilebilir. Bu bölgelerde yaşayan nüfusun toplamı 2,6 milyonu aşarken bunların yaklaşık yüzde 44,5’ini Suriye’nin diğer bölgelerinden gelen yerinden edilenler oluşturmuştur. Bu nüfus Türkiye’deki Gaziantep, Kilis ve Hatay illeriyle irtibatlandırılmış 18 belediye meclisi arasında dağıtılmıştır. Bu bölgelerden Türkiye destekli Geçici Hükümet sorumlu olmuş, yerel meclislerin her biri bölgede karar alma ve uygulamaya yetkili makam haline gelmiştir.

Muhalefetin kontrol ettiği bölgelerdeki doğal kaynaklar sınırlı olup tarıma elverişli araziler ve su kaynakları yetersiz kalmıştır. Öte yandan bölgede Halep’ten bazı sanayi işletmeleri taşınmış ve yerel ekonomi canlı tutulmaya çalışılmıştır. Bölgedeki nüfusun büyük bir çoğunluğunu gençlerin oluştur-

ması ve farklı yerleşim yerlerinden ve tecrübelerden gelmeleri esnek bir iş gücü potansiyeli sunmuştur. Bu durum bölgedeki sanayi ve üretim sektörünün gelişimine katkı sağlayabilecek bir avantaj olarak ortaya çıkmıştır.

BASKIYA DİRENME HAREKATI ÖNCESİNDE HTŞ’NİN KONTROLÜNDEKİ BÖLGE

HTŞ’nin kontrol ettiği bölge; diğer silahlı gruplarla yaşanan gerilimler, başlangıçta DEAŞ ile olan mücadeleler ve son dönemde rejim güçleriyle yaşanan çatışmalar nedeniyle kırılğan bir yapıda kalmıştır. HTŞ’nin mevcut kontrol alanı İdlib şehri, İdlib bölgesinin yaklaşık yarısı, Halep, Hama ve Lazkiye’nin bazı bölgelerini kapsamıştır. Bu alanlar Suriye’nin toplam yüz ölçümünün yüzde 3’ten biraz fazlasına tekabül etmiştir.

İdlib bölgesi rejimin kontrolündeki bölgelerden gelen göçmenlerin sığınağına dönüşmüş ve bu durum bölgede 3 milyondan fazla insanın yaşamasına neden olmuştur. HTŞ’nin kontrolündeki Halep, Hama ve Lazkiye’nin bazı bölgeleri de dahil edildiğinde bölgedeki toplam nüfusun 4,2 milyona ulaştığı bilinmektedir. Bu nüfusun yüzde 55’inden fazlası (yaklaşık 2,3 milyon kişi) Suriye’nin farklı bölgelerinden gelen yerinden edilmişlerden oluşmuştur. Ancak 2020’den sonra yaklaşık 400 bin kişi bu bölgeden Türkiye destekli Geçici Hükümetin kontrolündeki bölgelere göç etmiştir. Bölgede toplamda 1.293 kamp bulunurken bunların 382’si düzensiz kamp niteliğinde kalmıştır. Esed rejiminin devrildiği Aralık 2024’te bu kamplarda 1 milyondan fazla insanın yaşadığı bilinmektedir.

İdlib, zeytin ve Antep fıstığı ekimiyle tanınsa da tarımsal ürünlerin üretimi sınırlı olup su kaynakları da tarım için yetersizdir. Bölgede öne çıkan sanayi kolları arasında zeytinyağı üretimi, sabun yapımı ve pirina işleme yer almaktadır. Bölge Halep, Lazkiye ve Hama arasında stratejik bir konumda bulunduğundan komşu illerle bağlantıları güçlüdür. Bu özel konumu bölgenin dışa açılmasını ve ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesini sağlamaktadır. Ancak bölgedeki yoğun nüfus mevcut kaynaklar üzerinde bir yük oluşturmuştur. Bu durum modern sanayi sektörlerinin yeterince gelişmemesi nedeniyle özellikle göçmenler arasında yüksek işsizlik oranlarına, yaşam standardında düşüşe ve gıda güvenliğinin gerilemesine yol açmıştır.

HTŞ bölgeyi kendisine bağılı “Kurtuluş Hükümeti” aracılığıyla yönetmiştir. Bu hükümet Şam’daki SGH kuruluncaya kadar sekiz bakanlıktan oluşmuş ve son derece merkezi bir yapıda faaliyet göstermiştir. HTŞ, İdlib’i rejim kontrolündeki bölgelere ve Türkiye’ye bağlayan sınır kapılarını kontrol etmiş ve verilen hizmetlerden gelir sağlamıştır.

Esed rejiminin devrilmesine yol açan gelişmeler kadar Suriye’deki bölünmüş yapı da günlük hayatın idamesi, istihdamın tesisi ve devamlılığının sağlanmasında sorunlara neden olmuştur. Bu minvalde çatışma bölgelerindeki ekonomik canlılığa yönelik literatüre bakmak faydalı olacaktır.

EKONOMİK BÜYÜMENİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde Suriye'nin 2011 öncesi ve sonrası ekonomik büyüme politikaları kavramsal bağlamda ele alınmaktadır. Bu çerçevede rejimin devrilmesine kadar tecrübe edilmiş durum iktisadi açıdan değerlendirilmekte ve gelecekteki yeniden yapılanma politikaları tartışılmaktadır.

İktisadi kalkınma modelleri bir ülkenin insan hakları, demokrasi, eğitim, sağlık ve çevre gibi birçok konuda gelişmesini gerektirmektedir. Savaş öncesi Suriye'deki sosyoekonomik değişkenlere bakıldığında bu başlıklarda önemli eksikliklerin olduğu görülmektedir. Bu başlıkları Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Programme, UNDP) yıllık *İnsani Gelişme Raporu*'nda 191 ülke üzerinden İnsani Gelişme Endeksi ile değerlendirmek mümkündür. Göstergeler her biri 0 ile 1 arasında bir değere sahip sağlık, eğitim ve gelir endeksleri oluşturmak için kullanılmaktadır. Endeks bağlamında 0,800'ün üzerindeki değerler çok yüksek, 0,700-0,799 arası yüksek, 0,550-0,699 arası orta ve 0,550'nin altındaki değerler düşük olarak sınıflandırılmak-

tadır. Savaştan önceki verilere göre söz konusu endekse bakıldığında bölgesel farklılıklar ön plana çıkmaktadır. Şam’da 0,703’lere ulaşan değerler Rakka’da 0,582’lere kadar düşmüştür. 2021 verilerine göre ise Suriye 0,577 ile dünyada 150. sıradadır. Bu veriler göstermektedir ki savaş öncesi Suriye’de büyük bölgesel gelişmişlik farkları mevcuttur. Ayrıca dünya sıralamasına bakıldığında orta ve düşük ülke kategorisinde yer almaktadır.

2011 öncesi Suriye ekonomisi değerlendirildiğinde planlı ekonomi dikkat çekmekte ve 2000’ler itibarıyla serbest piyasa ekonomisine geçildiği görülmektedir. Savaş öncesi ekonominin temel itici gücü petrol, dış yardımlar, yurt dışında çalışan Suriyeli işçilerin döviz gelirleri ve tarımdır. Toplam ihracatın üçte ikisini petrol ve ürünleri oluştururken kamu bütçesinin gelir kaleminin yarısı yine aynı sektörden elde edilmektedir. Petrol dışındaki sanayide ise kimyasallar, kauçuk, plastik, tekstil, deri ve gıda işleme alanları ön plana çıkmaktadır. Hizmetler sektöründe ise turizm ön plana çıkmaktadır. Dünya Bankası verileri kontrol edildiğinde 2020 sonrası verilere ulaşamamaktadır. Suriye’nin 2020’de en fazla ihracat yaptığı kalemler; hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanmış ürünleri, hazır yemeklik yağlar, hayvan yetiştiriciliği, yenilebilir meyve ve kuru yemişler, narenciye veya kavun kabuğu, kahve, çay, kahve yumuşatıcısı ve baharatlar olmuştur.

Trade Map verileri incelendiğinde ise Suriye’nin 2020’de en fazla ithalat yaptığı kalemler; plastikler ve bunlardan elde edilen mamul eşyalar, makineler, mekanik cihazlar, kazanlar ve parçaları olmuştur.

Ülke demografik ve ekonomik anlamda değerlendirildiğinde ise Şam, Halep, Lazkiye, Tartus, Deyrizor ve Humus önemli ticaret merkezleri; Deyrizor çevresi ile Halep ve Banyas ise petrol sanayiinin olduğu bölgelerdir. Şam, Halep ve Humus’ta tekstil ve seramik üretimleri ile gıda işleme tesislerinin büyük kısmı yer almaktadır. Bunun nedeni ise bu bölgelerin tarım alanlarına yakın olmasıdır. Ülkenin batısında Lazkiye ve Tartus iki büyük liman şehri iken kuzeydeki Banyas’tan ise petrol ihracatı yapılmaktadır. Ülkenin doğusu diğer bölgelere kıyasla daha az gelişmiş olmasına rağmen Haseki bölgesi tarım sektörünün güçlü olduğu bir yerdir. Yeni petrol ve doğal gaz alanlarının keşfedildiği Deyrizor ve Palmira ise iç savaşın başlamasına kadar hızla büyüyen şehirler olarak ön plana çıkmaktadır. Ülkenin tarım üretimi daha çok Halep-Şam bölgesinin batısında gerçekleştirilmektedir.

İç savaş sonrası sürece bakıldığında Suriye’de temel ihtiyaçlara yönelik gerçekleştirilen faaliyetler dışında belli bir ekonomi politikasından bahsedilemez. Ayrıca ülke ekonomisinin gücünü ve sürdürülebilirliğini belirleyen önemli bir faktörün de dış yardımlar olduğu söylenebilir. Çünkü temel gıda maddeleri, tahıl ve akaryakıt başta olmak üzere birçok ihtiyaç maddesi ülke dışından temin edilmektedir.

Suriye’de yaşanan çatışma hali enflasyonun artmasına sebep olurken siyasi istikrarsızlık ve iç karışıklıklar nedeniyle de yabancı yatırımcılar faaliyetlerini sonlandırmıştır. Başlıca ihraç ürünü olan ve ülke ekonomisinin temel dinamiği olarak bilinen petrol üretimi ise petrol bölgelerinin hükümet dışı güçlerin eline geçmesi sonucu önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca yaşanan olumsuzluklardan kaynaklı olarak ülke ekonomisine ait sağlıklı verilere de ulaşılamamıştır. Bu nedenle ekonomik ve siyasi belirsizlikler artarken gelecek döneme ilişkin tahminlerin yapılması da güçleşmiştir. Uluslararası yaptırımlar nedeniyle ekonomik faaliyetler çok büyük oranda kesintiye uğrarken üretim, ihracat ve ithalat gerilemiş, bütçe dengesi de bozulmuştur.

YENİDEN İNŞA

Suriye’nin bir bütün olarak tüm dinamikleriyle yeniden inşasının da ele alınmasında fayda vardır. Temelde yapılması gerekenler şu şekilde özetlenebilir:

- Öncelikle sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarının belirlenmesi gerekmektedir.
- Ortadoğu coğrafyasındaki gelişmeler ışığında iş birliklerinin önü açılmalı, iktisadi açıdan atılımlar gerçekleştirilmelidir.
- Suriye’nin yeniden inşası için iktisadi açıdan altyapı ve üstyapının oluşturulması ve güçlendirilmesi oldukça önemli olup sistemin yönetilmesi için temel sosyoekonomik kurumların da yeniden inşası gerçekleştirilmelidir.

Bu süreç bir anlamda Suriye’deki sosyopolitik ve ekonomik yapıları kimin tasarlayacağı ve kontrol edeceğiyle de ilişkilidir. Bu bakımdan yeniden inşa süreciyle sosyopolitik dönüşümün biçimi, bu politikaları anlamak adına önemli bir dinamiktir.

Devrimin başarıya ulaşmasıyla Suriye’nin yeniden inşasında ulusal ve uluslararası aktörlerin eş güdüm içinde hareket etmesi gerekmektedir. 2011’de barışçıl protestolarla başlayan, devamında büyük katliamlara ve şiddete dönüşen gelişmeler zamanla bir soykırıma dönüşmüştür. Yaşanılan soykırıma sadece rejim güçleri değil bölgede güçlenen ve uluslararası güçler tarafından desteklenen terör unsurları da sebep olmuştur. Savaş sonrası mevcut durum incelendiğinde Arap Baharı’nın yaşandığı diğer ülkelere kıyasla çok daha büyük katliamlar yaşanmış ve nüfusun büyük çoğunluğu çevre ülkelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Bu durum ülkenin demografik yapısını değiştirmiş ve yeniden inşa sürecinde temel ihtiyaç alanı olan beşeri sermaye kaynağını da olumsuz yönde etkilemiştir.

Yeniden inşa sürecindeki bir başka sorun ise ülke genelinde oluşan sosyal ve siyasal kaosun oluşturduğu yönetim eksikliğidir. İktisadi açıdan kalkınmanın temeli güvene dayalıdır. Güven unsuru önemli bir psikolojik etkidir. Ülke genelindeki bu kaosun sonlandırılması, yurt dışından gelecek yatırımlar için de pozitif bir iklim oluşturacaktır. Ayrıca bölgesel kalkınmayı destekleyen başta Dünya Bankası gibi kuruluşların fon destekleri de bu değişimden etkilenecektir.

Yaşanılan iç savaşın ve sonrasında oluşan sürecin uluslararası bir boyut kazanmasında savaş ekonomisi koşullarını meydana getiren gelişmeler önem arz etmektedir. Çatışmalar devam ederken muhalif güçlerin kontrol ettiği bölgelerde kurdukları ekonomik ve idari yapılar, merkezi bir iktidarın otoritesini aşındıran jeopolitik ve ekonomik bir yapı oluşturmuştur. Bu rekabetin bir tarafında Esed rejimine siyasal değişikliği dikte etmek amacıyla yaptırımlar uygulayan aktörler bulunmaktadır. Diğer tarafta ise bu yaptırımlardan kaçınan aktörler (Rusya, İran ve Hizbullah) yer almaktadır. Bu bakımdan Suriye’deki savaş ekonomisi koşulları uluslararası jeopolitik rekabet ilişkilerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda savaş ekonomisi koşullarının Suriye’nin sosyopolitik dönüşümünü istikrarsızlaştıran ve uluslararasılaştıran somut bir dinamik olduğu söylenebilir.

YENİ ŞAM YÖNETİMİ İÇİN FIRSATLAR

Son dönemde yaşanan gelişmeler göstermektedir ki Suriye ve Ortadoğu dünya ekonomisi ve siyaseti için büyük önem arz etmektedir. İsrail-İran

gerginliği, Arap Baharı sonrası Ortadoğu coğrafyasının yeniden şekillenmesi, bölgesel ticaret ve küresel gelişmeler birlikte düşünüldüğünde Suriye’de istikrarlı bir yapının kurulması birçok parametre için oldukça önemlidir. Yeniden yapılanma sürecinde savaş sonrası ülkenin farklı etnik ve mezhepsel gruplara ayrılması iktisadi kalkınma için de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü her bölgenin ayrı bir potansiyeli olup bölgelerin ihtiyaç analizi ve yol haritası ayrı ayrı oluşturulmak durumundadır. Bu durum ise bütüncül sosyoekonomik politikaların hayat bulmasını zorlaştırmıştır. Buna binaen iktisadi kalkınma ve ekonomik gelişmeler için mevcut farklılıklar mutlaka göz önünde tutulmalıdır. Öte yandan Esed rejiminin devrilmesiyle birlikte Şam’da tesis edilecek merkezi yönetimin bütün bu sorunları aşabileceği de öngörülmektedir.

Bir ülkenin siyasi ve iktisadi açılardan gelişimi öncelikle iç istikrar yani güven unsuruna devamında da bölgesel istikrar ve özellikle komşu ülkelerle ilişkilerine bağlıdır. Son olarak ise ülkenin dünyaya ne kadar entegre olduğu ve küresel ticaretteki konumuyla yakından ilişkilidir. Suriye’nin özellikle ekonomik ve ticari anlamda gelişimi belirtilen değişkenler üzerinden şekillenecektir. Rejimin devrilmesinin akabinde ülke genelinde oluşturulabilecek istikrarlı yapı ve tüm etnik unsurların sürece dahil edilmesiyle inşa edilen güçlü “yeni Suriye” imajıyla tüm dünyaya büyük bir güven telkin edilecektir. İç savaş sürecinde yaşanan göçler tersine dönebilecek ve ülkeye önemli oranda üretim faktörü akışı sağlanacaktır. Güçlü ve istikrarlı bir iç yapılanma, mikro bazlı politikalarla doğru yönetildiğinde iktisadi kalkınmada aciliyet gerektiren problemler çok daha hızlı bir şekilde çözülebilecektir. Çünkü güçlü bir siyasi yapı ülkenin sektörel gelişimini destekleyecek, kamu maliyesi ve para politikalarını güçlendirecek ve yabancı sermaye için cazip bir ortam oluşturacaktır.

Makro ölçekte ise öncelikle bölge ekonomisi ve komşu ülkelerle ilişkileri güçlendirecek politikaların geliştirilmesi doğru bir yöntem olacaktır. Çünkü Suriye’nin bölgedeki konumu özellikle doğal kaynaklar açısından değerlendirildiğinde birçok sektörde yeni fırsatlar üretebilecek durumdadır. Ayrıca rejimin devrilmesinin ardından Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeden, Suriye’nin altyapı ve üstyapısını yeniden inşa etmek için önemli yatırımlar gelebilir. İnşaat sektöründe beklenen yabancı yatırımların yanı sıra bölge ekonomisindeki maliyetlerin yüksek olması nedeniyle önemli oranda yaban-

cı sermayenin de Suriye’ye geleceği tahmin edilmektedir. Nitekim benzer bir durum Mısır’da tecrübe edilmiştir. Kahire yönetiminin teşvikleriyle özellikle enerji alanında üretim maliyetlerindeki avantajlar nedeniyle başta Türkiye olmak üzere birçok ülkeden Mısır’a önemli miktarda doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmiştir. Benzer bir durumun Suriye için de gerçekleşmesi muhtemeldir.

TÜRKİYE’NİN SURIYE POLİTİKASI

Türkiye, Fırat Kalkanı Harekatı sonrasında yeni bir ivme kazandırdığı Suriye politikasında önce siyasi ve askeri nitelikleri olan yaklaşımları ön plana çıkartmıştır. “Kapsamlı hareket” adı verilen doktrin gereği askeri operasyonların yanında Türk devletinin tüm kurumları marifetiyle ve süratle güvenliği sağlanan bölgelerde yeniden yapılandırma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.²⁰ Bu çerçevede güvenliği sağlanan bölgelere en yakın vilayetlerin valilikleri ve belediyelerine sorumluluklar verilerek halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Valilikler güvenliği sağlanan bölgelerde kurumsallaşmayı ve belediyeler de halka hizmet vermeyi amaçlamıştır. Ayrıca çatışma izleri silinerek bölgenin normalleşmesi arzulanmış ve Suriyelilerin oluşturdukları yerel meclisler marifetiyle Suriye’nin kuzeyinde tesis edilen idari yapıyla halkın yönetime doğrudan katılımı hedeflenmiştir.

Türkiye’nin başlattığı yeniden yapılandırma ile birlikte tesis edilen yerel meclislerin öncülüğünde Suriye’nin kuzeybatısının

20 Murat Aslan, *Turkey’s Reconstruction Model in Syria*, (SETA Rapor, İstanbul: 2019).

otonom gelişimi hedeflenmiştir. Türkiye’nin kendi imkanları ve bölgenin kendine mahsus sosyal, güvenlik ve siyasi yapısıyla ilintili bu çabalar nispi bir düzeni sağlamakla birlikte bazen yapısal sorunları gündeme getirmiştir. Buna binaen Suriye’nin kuzeyinde hayat koşullarının iyileştirilmesi ve bölge halkının uyum içerisinde gündelik hayatlarını sürdürebilmesi amacıyla kimi zaman ilave tedbirlerin alınması da gerekmiştir.

Suriye’nin toprak bütünlüğünü ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 2254 sayılı kararı istikametinde öngörülen siyasi süreci Suriye politikası olarak belirleyen Türkiye yerel meclislerin otonom varlıklarının desteklenmesini benimsemiştir. Ancak ortaya çıkan sorunların çözümü için destek verilebilmesi adına danışman sistemi devreye alınmış ve Türk yetkililerin yerel kurumlara teknik ve idari alanlarda bilgi ve tecrübe aktarımı yapılmıştır. Danışmanlık sisteminin “yanlış anlamalar”a neden olmaması adına Suriye’nin kuzeyindeki yerel meclisler ile diğer meşru oluşumların karar alma ve idari yapılarına müdahale edilmemiştir. Öte yandan Türkiye’nin dikkate aldığı bu hassasiyet Suriye halkının “beka” kaygısı nedeniyle kimi zaman bazı yapısal sorunların ortaya çıkmasını önleyememiştir.

Geçici Hükümet ve yerel meclisler eliyle Suriye’nin kuzeyinde günlük hayatın idamesi sağlanırken siyaset ve güvenliğe dair gelişmeler kimi zaman riskleri ön plana çıkartmıştır. Öte yandan Türkiye, Suriye’nin kuzeyine yönelik Göç İdaresi Başkanlığı ve bölgeye yakın valilikler kanalıyla siyasa üretirken zaman zaman şu kısıtlamalarla karşılaşmıştır:

- Üçüncü ülkelerin Suriye’nin kuzeyine yönelik menfi politikaları
- Bölgedeki güvenlik riskleri ve tehditler
- Yerel kurumların ve oluşumların kendi ajandalarını takip etme ısrarı
- Türkiye’nin bölgeye ayırabileceği mali kaynaklar

Tüm bu kısıtlara rağmen Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine yönelik öncelikleri, vizyonu ve siyasasını anlamak ve bu perspektiften uygulamadaki bazı tercihlerin nedenlerini ortaya koymak gerekmektedir. Öte yandan Türkiye’nin bölgede gerçekleştirdiği atılımların bazen mevcut sorunların gölgesinde kaldığı da bilinmektedir. Özellikle yerel ekonominin kurulması ve canlandırılmasında isteklerin sonsuz ama olanakların sınırlı olduğu dikkate alındığında bölgedeki olumlu gelişmelerin ilave talepler kadar bilinmesi gerekmektedir. Nitekim bu konsolidasyon çabaları rej-

min devrilmesinin ardından Suriye’nin geri kalan bölgelerine de emsal gösterilebilecektir.

Bölge ekonomisinin canlandırılması, potansiyellerin ortaya koyulması ve risklerin tayini açısından Türkiye ile yerel oluşumların müşterek gayretlerinin “güvenlik ve kalkınma”yı kurgulayacağı düşünülmelidir. Diğer taraftan bölgenin ekonomik ve sosyal yaşam bağlamında Türkiye’ye bağımlı olduğu dikkate alındığında bölgenin kalkınması Türkiye’nin kapasitesiyle sınırlıdır. Buna binaen Türkiye’nin vizyon ve amaçları ile kapasitesinin Suriye’nin kuzeyindeki potansiyelle optimum dengesi dikkate alınmalıdır. Öte yandan ABD’nin uyguladığı yaptırımların Suriye’nin kuzeyindeki güvenliği sağlanmış bölgelere de menfi etkilerinin olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin Suriye politikasında sadece kendi tecrübe ettikleri ve bunun Suriye’nin kuzeyine yansımaları değil diğer aktörlerin siyasaları da etkili olmaktadır.

TÜRKİYE’NİN VİZYONU, ÖNCELİKLERİ VE NİHAİ AMACI

Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde güvenliği sağlanmış bölgeye yönelik vizyonu “bölgenin kendine yeterli hale gelmesi ve güvenlik sorunları barındırmaması”dır. Bu çerçevede Türkiye’nin önceliklerini “güvenlik ve bölgenin otonom gelişimi” şeklinde incelemek mümkündür. Güvenlik bağlamındaki öncelik hudut güvenliğinin sağlanması ve terörizm başta olmak üzere bölgede istikrarsızlığa neden olabilecek oluşumların zemin bulmasının önlenmesidir. Öte yandan güvenlik kaygıları hem Türkiye hem de bölge insanı açısından ikinci öncelik olan ekonomik gelişim ve refahla da ilgilidir. Bölgede refah düzeyinin artmasıyla orantılı olarak radikallik ve terör probleminin azalabileceği ifade edilebilir. Öte yandan Esed rejiminin devrilmesi ve diğer bölgelerin özgürlüklerini kazanmasıyla Türkiye’nin güvenlik ve kalkınma odaklı siyasasının tüm Suriye’ye hitap etmeye başladığını gözden kaçırmak gerekmektedir.

Bölgenin ekonomik gelişiminde idari kapasite, sosyal uyum, fonksiyonel siyasi yaşam, bölgesel ekonomik ve iktisadi faaliyetler ana konu başlıkları olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir gereklilik bölge halkının refahının yanı sıra yasa dışı göçün önlenmesi, Türkiye’de geçici koruma statüsü verilen Suriyelilerin kendi yurtlarıyla bağlarının güçlendirilmesi ve Suriye’nin kuzeyinin

ticari bir cazibe merkezi haline getirilmesi anlamı taşımaktadır. Özellikle geri dönüşlerin başlamasıyla birlikte güvenlik meselesinin yanında devlet hizmetlerinin sağlanması ve sağlıklı bir ekonominin gerektirdiği kurum ve normların tesis edilmesi öncelik arz etmektedir.

Türkiye’nin vizyonu ve öncelikleri kapsamında Suriye’ye yönelik siyasının uzun dönemli amaçlarını şu yedi başlıkta incelemek mümkündür:

- Güvenlik kaygılarına karşı kapsamlı tedbirler alınması
- Bölgede terör ve radikal unsurların zemin bulma arayışlarına set çekilmesi
- Türkiye’deki Suriyelilerin geriye dönüşlerine yönelik uygun bir ortamın oluşturulması
- Model bölge tesisine öncelik verilerek istikrarlı bir bölgesel yapının tesis edilmesi ve bu modelin emsal oluşturmaları
- Yardımlarla hayatını idame eden değil kendi üretimini gerçekleştiren bir toplum kurgulanması
- İdari, siyasi veya hukuki bir gelişmenin kalkınma ile paralel yürütülmesi
- Suriye’deki siyasi dönüşümün kalkınma için gerekli teknik kapasiteye sahip olmasının sağlanması

Bu hususların hayata geçirilebilmesi için kapsamlı ve kendini yenileyen bir reform süreci programlanmalıdır. Suriye’nin kuzeyinde Türkiye’nin vizyonu dahilinde atılan adımlar yalnızca Ankara’nın inisiyatifine tabi değildir. Birçok farklı dinamik bölgedeki güvenlik ortamını ve refaha dayalı yaşam koşullarını olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Ancak bahsedilen vizyonun tüm Suriye için geçerli olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.

ETKİLİ DİNAMİKLER

Belirtilen vizyon ve amaçların gerçekleştirilmesine etki edebilecek dinamiklerin bir kısmı Türkiye tarafından kontrol edilebilirken büyük bir kısmı ise kontrol dışında olan girdilere tabidir. Güvenliğe odaklanan Türkiye siyasasında siyasi kararlılık ve mevcut kapasite çoğu zaman caydırıcı bir rol oynarken ekonomik hayata yönelik tedbirler ise kontrol dışı değişkenler nedeniyle sekteye uğrayabilmektedir. Bu tespit çerçevesinde Suriye’ye yönelik bir programın başarıya ulaşabilmesi için (i) Suriye halkının beklentileri, (ii) üçüncü tarafların olumlu veya olumsuz girdileri ve (iii) Suriye’deki po-

tansiyel, başarılabilecekler ve kısıtların ortaya koyulması gerekmektedir. Bu rapor Suriye’nin kuzeyindeki potansiyele odaklandığı için belirtilen hususların ilk üç boyutu bu noktada ele alınmıştır.

Suriye Halkının Beklentileri

Suriye halkı onurlu ve kendi tayin ettiği özgür bir gelecek inşa etme çabasındadır. Bu meyanda “Esed rejimi devrilse dahi devrimin toplumsal hayatın her alanında halen devam ettiği” iddiasıyla bölgede modern hayatın gerektirdiği güvenlik, kalkınma ve reform adımlarının öncelikle Suriyeliler tarafından atılması gerekmektedir. Bu çerçevede kapsamlı bir kalkınma atılımıyla siyasi, idari, hukuki, güvenlik ve toplumsal uyum reformları yapılmalıdır. Aksi takdirde her iyileştirme hem istismara açık olacak hem de kısa vadeli ve nominal kalacaktır. Türkiye’nin kendine ait sistemi Suriye’ye dayatması hem uygun olmayacak hem de böyle bir niyet zaten mevcut değildir. Bu nedenle olumlu siyasi ve idari dönüşümün demokrasi kültürü ve kapsayıcı nitelikte toplumsal dayanışma çerçevesinde öncelikle Suriyeliler tarafından başarılması gerekmektedir.

Türkiye, Suriye’nin kuzeyinde insani ve teknik yardımda da bulunmuştur. Ancak Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyindeki toplumun siyasi mantığını ve kültürel özelliklerini değiştirmesi hem mümkün değil hem de böyle bir niyeti mevcut olmamıştır. Suriyelilerin aşiret, şehir kimliği, etnisite, çıkar veya dini tercihler gibi nedenlerle toplumsal uyumu tesis edemediği bir ortamda Türkiye’nin danışmanlarıyla güvenlik ve refah getirmesi mümkün görünmemektedir. Buna binaen Türkiye’nin misyonu “insani yardım çizgisinde Suriye’nin kendi çabalarıyla kalkınmasına yardımda bulunma” şeklinde tarif edilebilir. Bu çerçevede rejimin devrilmesiyle birlikte Suriye’nin yeniden inşa sürecinde Türkiye’nin yapıcı katkılarının olabileceği ancak Suriyelilerin kendi yurtlarını inşa etmekten bilfiil sorumlu olduklarının altını çizmek gerekmektedir. Türkiye’nin kolaylaştırıcı ve katkı sağlayıcı tutumunun Suriyelilerin beklentisiyle paralellik arz etmesi için ise halkın ihtiyaç ve beklentilerinin ölçülmesi gerekmektedir.

Suriye’de halen sınırlı olan insan kaynağı, potansiyel ve sermayenin hareketlendirilebilmesi için öncelikle halkın ve faaliyet gösteren kurumların etkileşiminin artırılması önemlidir. Öte yandan refah-güvenlik ilişkisi nede-

niyle sadece refah beklentisi içinde olunmamalı, güvenlikle ilgili kurumsal-laşma da takviye edilmelidir.

Üçüncü Tarafların Olumlu veya Olumsuz Katkıları

Üçüncü tarafların Suriye’nin kuzeyinde istikrarlı bir yapı kurulmasına yönelik yaklaşımı öncelikle diğer bölgesel ve küresel gelişmeler nedeniyle ilgisizlik düzeyine gerilemiştir. Öte yandan üçüncü taraflar menfaatlerine aykırı bir gelişme yaşandığında menfi tutuma yönelmektedir. Suriye’nin kuzeyine yönelik olumlu katkıda bulunabilecek ülkelerin katkısı tabii ki değerli olmuştur ancak hep sınırlı düzeyde kalmıştır. Suriye’nin kuzeyine Türkiye ve Katar’ın haricinde doğrudan katkıda bulunan bir başka devlet olmamıştır. Bilakis PKK/PYD ve DEAŞ gibi terör örgütlerini ya da Esed rejimini destekleyen devletler Suriye’nin kuzeyindeki reformlara ise eleştirel yaklaşabilmiştir. Ancak Esed rejimi sonrasında Suriye’ye yönelik yapıcı yardımların vaktinin geldiği de açıkça görülmektedir.

Üçüncü aktörlerin tavrı kapsamında öncelikle ABD’yi ele almakta fayda vardır. Sezar Yasası (Caesar Syria Civilian Protection Act) ile Esed rejimine yaptırım uygulayan Washington, bu yasayla PKK/PYD terör örgütünün kontrolü altındaki bölge ile diğer bölgeler arasında bir uçurum oluşturmuştur. PKK/PYD’nin Esed yönetimi ile devrilmeden önce yaptığı yasa dışı petrol, kaçakçılık ve uyuşturucu ticareti Sezar Yasası’na tabi tutulmazken Suriye’nin kuzeyindeki halk ise mağdur edilmiştir. Rusya ve İran da Esed rejimi lehine tavrı ortaya koyarken Suriye’nin kuzeyinde dar bir şeride sıkışmış halkın ticari faaliyetlerine menfi etkide bulunabilmiştir. Nitekim gerginlik durumlarında Rusya’nın enerji dağıtım merkezleri ve şehir merkezlerine yönelik saldırıları halen hatırlanmaktadır. Son olarak AB’nin Suriye’nin kuzeyine yardımları ve bu bölgedeki ekonomik aktivitelere yönelik tavrı da Türkiye karşıtlığıyla paralel bir görünüm arz etmektedir. AB, göçün önlenmesi önceliği çerçevesinde Türkiye’deki Suriyelilere Türkiye’ye entegre olmaları istikametinde ilgi gösterirken Suriye’nin kuzeyine yönelik bir yardım programından kaçınmıştır. Rejimin devrilmesiyle AB’nin siyasetine yönelik bir öngöründe bulunmak ise mümkün değildir.

Üçüncü ülkelerin Suriye’nin kuzeyine yönelik siyasi ve ekonomik tavırları karşısında Türkiye, Esed’in görevden uzaklaştırıldığı ana kadar bölgenin

güvenliği ve refahının sağlanmasında yalnız kalmıştır. Öte yandan bölgenin Türkiye ekonomisine entegre edilmesi ve Türkiye üzerinden dış pazarlara açılmasında da hukuki ve ticari engellemelerde bulunulmuştur. Örneğin bankacılık sektöründeki yaptırım tehditleri ve kılavuz bankaların direnci nedeniyle bölgenin finansal gelişimi aksamıştır. Türkiye bu sorunların aşılmasında pratik tedbirler alırken hassas bir dengeyi tesis etmek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyine yönelik güvenlik meselesinin yanı sıra ekonomik gelişim adına üstlendiği inisiyatiflerin incelenmesi de faydalı olacaktır.

Suriye’deki Potansiyel, Başarılabilecekler ve Kısıtlar

Türkiye’nin hem merkezi teşkilat hem de Suriye’nin kuzeyindeki girişimlerini koordine eden kurumları insani yardım düsturuyula faaliyetlerini yürütmektedir. Bu tercihin insani yönü ön planda olmakla birlikte siyasi bir yönü de mevcuttur. Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde toprak talebi veya genişlemesi gibi bir amacının olmadığı net bir şekilde görülmüştür. Ayrıca Suriye’nin kuzeyinde güvenliğin sağlanması ve ekonomik canlılığın artırılması siyasi olgunlaşmaya yardımcı olacak ve Suriye geneline model olabilecek bir imkan sunacaktır. Rejimin devrilmesi sonrasında Suriye’nin kuzeyinin ülkenin geri kalanına entegre olması tüm ülkede ekonomik canlanmaya çarpan etkisi oluşturabilecektir.

Rejimin devrilmesi öncesinde Türkiye’nin valilikler, diğer merkezi kurumlar ve sivil toplum kuruluşları marifetiyle yürüttüğü insani yardım faaliyetleri, ifade edilen genel çerçeve dahilinde barınma ve gıda yardımı gibi temel faaliyetlerin ötesine geçmiştir. Özellikle üretimin ve ticaretin canlandırılmasında altyapı yatırımlarına öncelik verilmiş, bu çerçevede ticaret odaları kurulmuş ve potansiyeli olan sektörlerle yönelik teknik ve mali yardımlarda bulunulmuştur. Dikkat çeken konu başlıklarına örnek olarak şunlar verilebilir:

- Bölgenin ekonomik aktivitelerine yönelik envanter çıkarılması
- Her yerel meclis bölgesindeki ham madde ve ara mamullere uygun bir sektörün kurulması (tarım, gıda, tekstil gibi)
- Sanayi bölgeleri ihdasına yönelik yatırımlar yapılması

- Meyve-sebze toptancı hali inşası yoluyla mekan sorunlarının çözülmesi
- Alışveriş merkezleri açılarak iç tüketim ile üretim arasında köprü kurulması
- Depo ve nakliye kolaylıkları gibi lojistik tesislerin inşası
- Mesleki eğitimler verilerek nitelikli istihdama katkı sunulması
- Fabrika ve üretim tesisleri kurulmasına yönelik yönlendirici danışmanlık yapılması
- Türk devlet kurumları ve özerk ticari müesseselerinin tekstil, kunda-racılık ve zeytinyağı gibi bölgeye mahsus ürünlerde pazar sorununu çözmesi ve bu sayede üçüncü ülkelere ihracatın mümkün kılınması
- Markalaşma istikametinde adım atılması
- Yabancı yatırımın ve Türkiye’deki Suriyelilerin bölgeye yatırım yap-masının teşvik edilmesi
- PTT hizmetleri yoluyla ticareti mümkün kılacak pratik finansal ted-birler alınması
- İş insanlarının Türkiye’ye erişimi için hudut kapılarından hızlı geçişi sağlayacak düzenlemeler yapılması

Suriye’nin kuzeyindeki danışmanların yönlendirilmesiyle ekonomik ha-yatın canlandırılmasında şüphesiz kontrol edilemeyen hususlara da dikkat edilmelidir. Bu istikamette ekonomik faaliyetlerin canlandırılmasında ku-ralların net bir şekilde ortaya koyulması ve belirlenen süreçlerin bir esasa bağlanarak şeffaf olarak yürütülmesi gerekmektedir. Bu noktada Suriyeli ma-kamlar ve Suriyelilere önemli görevler düşmektedir.

Sonuç olarak Suriye’de gerçekleştirilecek kapsamlı bir programın önce-likle ülkenin potansiyeliyle ilgili olduğu açıktır. Bu kapsamda başta insan kaynağı olmak üzere Suriye’deki siyaset, toplum, yönetim, yargı, güvenlik ve iş örgütlenmelerinin sunduğu fırsat ve risklerin ele alınması gerekmektedir. Mevcut potansiyelin kategoriler halinde ortaya koyulması, ideal durumun bölge gerçeklerine uygun şekilde resmedilmesi ve atılması gereken adımların somut bir program ve eylem planıyla icra edilmesi dikkate alınmalıdır.

Nihai kertede bölgenin idaresini elinde tutan Geçici Hükümetin ve di-ğer kurumların güvenli ama sürdürülebilir bir yaşam için bölgenin refahına yönelik mevcut gayretlerini konsolide etmesi gerekmektedir. Böyle bir ama-

ca hiçbir aktörün tek başına çabasıyla erişilemeyeceği ve buna ulaşmanın Suriyelilerin idealist adanmışlığına bağlı olduğunu görmek gerekir. Türkiye’nin bu noktadaki misyonu teknik destek vermek, teşvik etmek ve bölgedeki kurumların insicam içinde hareket etmesine katkı sağlamaktır.

DEMOGRAFİK YAPI VE İŞ GÜCÜ

Bu bölümde Suriye'nin kuzeybatısındaki demografik yapının yanı sıra bölgenin eğitim, iş gücü ve üretim özellikleri ele alınmaktadır.

BÖLGELERE GÖRE DEMOGRAFİK YAPI

Suriye'nin kuzeybatısında (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgeleri) yaşayan toplam nüfus Destek Koordinasyon Birimi (Assistance Coordination Unit, ACU) verilerine göre 2 milyon 373 bin 392 kişiye ulaşmıştır.²¹ Suriye'nin farklı bölgelerinden bu üç bölgeye göç edenler toplam nüfusun neredeyse yarısını (yüzde 44,5'ini) oluşturmuştur. Rejimin devrilmesinin ardından ise yerinden edilmişlerin bir kısmının kendi şehirlerine döndüklerini hatırlatmak gerekmektedir.

Yerinden edilmişlerin cinsiyetleri ise daha istikrarlı olan yerel topluluklara kıyasla farklılıklar göstermektedir. Bu topluluklar ara-

21 "Population in Northern Syria January 2024", ACU, (Ocak 2024), https://acu-sy.org/wp-content/uploads/2024/03/Population-Tracking-in-Northern-Syria_EN_Jan_2024.pdf, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2024).

sında erkek nüfus oranı yüzde 48 civarında iken kadın nüfus oranı yüzde 52’ye yaklaşmaktadır.²²

2022 itibarıyla bahse konu üç bölgedeki nüfusun yaklaşık yüzde 31’i 15 yaş altındaki çocuklardan oluşmuştur. Toplam nüfusun yüzde 35’e yakını 18 yaşın altında kalırken 65 yaş ve üzeri bireyler ise yüzde 3’ün biraz fazlasını oluşturmuştur. 18-65 yaş arasındaki erkek ve kadınların oranı toplam nüfusun yüzde 62’sinden fazladır ve bu, bölgedeki iş gücü potansiyelini temsil etmektedir.²³

ÇALIŞANLAR VE İŞSİZLER

Suriye rejimi ve müttefiklerinin topluma karşı başlattığı savaş, iş gücü piyasası ve mevcut iş fırsatlarında köklü değişimlere yol açmıştır. Bir yandan üretim sektörleri yıkıma uğrarken ve sermayelerin ülke dışına kaçmasına neden olurken diğer yandan devam eden çatışmalarla bağlantılı olarak silahlı grupların ve milis güçlerin kurulması kaçakçılık ve askeri malzemelerin üretimi gibi yeni meslekler ve faaliyet alanları ortaya çıkarmıştır. Güvensizlik ortamıysa üretim kaynaklarının etkin kullanımına ket vurmuştur. Örnek olarak tarım sektörü; arazilerin bombalanması, patlamış/patlamamış bombalarla kirlenmesi, sulama altyapısının tahrip olması ve tarımsal üretim gereçlerinin yanı sıra ihtiyaç duyulan enerjinin yetersiz kalmasından dolayı büyük bir zarara uğramış ve ekim alanları kullanılamaz hale gelmiştir. Bu durum ise halkın göç etmesini teşvik etmiştir.

The Syrian Observer tarafından Suriye’nin kuzeyindeki işsizlik üzerine yapılan bir anket²⁴ üniversite mezunu gençlerin yakıt istasyonlarında tatlı veya içecek satışına yöneldiğini ortaya koymuştur. İstikrarsızlık ve yatırım imkanlarının zayıflığı eğitilmiş ve eğitimsiz tüm kesimleri işsizliğe sürüklemiştir.

İş gücünün temel göstergelerine ilişkin istatistiksel verilerin bulunmaması ve çeşitli meslek ve faaliyet alanlarında iş olanaklarının eksik olması nedeniyle iş gücünün eğitim seviyesini tahmin etmek zorlaşmaktadır. Ancak ACU tarafından hazırlanan Suriye’nin kuzeyindeki ekonomik duruma

²² UNHCR (Mart 2024).

²³ UNHCR (Mart 2024).

²⁴ Syria TV, “Graduates in Northern Syria Struggle with Unemployment and Market-Irrelevant Education”, The Syrian Observer, 8 Ocak 2024, <https://syrianobserver.com/foreign-actors/graduates-in-northern-syria-struggle-with-unemployment-and-market-irrelevant-education.html>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

ilişkin rapor, Suriye'nin kuzey ve kuzeybatısındaki bölgelerde gelir kaynaklarına ilişkin veriler sunmaktadır. Bu veriler iş gücünün eğitim seviyesine dair bazı göstergelerin elde edilmesine yardımcı olsa da potansiyel iş gücünün büyük bir kısmı işsiz kaldığı için istihdam edilenler tüm iş gücünü temsil etmemektedir.

ACU tarafından göç ve geri dönüşe dair yapılan bir başka araştırmaya göre ise Suriyelilerin yüzde 22'sinin başka yerlere ve kamplara taşınmasının sebebi iş olanaklarının olmamasıdır.²⁵ OCHA tarafından hazırlanan "Çoklu İhtiyaç Değerlendirmesi" adlı çalışmada ise kamplarda yaşayan göçmenlerin yüzde 55'inin temel ihtiyaçlarını karşılamadaki en büyük zorluk olarak işsizliği gördüğü ortaya koyulmuştur.²⁶ İş imkanlarının eksikliği açısından kamplardaki yerinden edilmişler diğer Suriyeliler ve yerel halka göre, kadınlar da erkeklere göre daha fazla sıkıntı çekmiştir.

İş fırsatlarının azlığı ve iş gücüne yeni katılan genç nüfusun istihdam edilmesi kaygısı nedeniyle güvenlik ve sosyal istikrarın sağlanabilmesi için devamlı ve sistematik müdahaleler yapılabilmelidir. Müdahalelerde sorunlar yaşansa da Suriye'nin kuzeyinde güvenlik durumunun iyileşmesiyle birlikte Suriyeliler birçok girişim başlatmış ve bu durum iş fırsatlarının kısmen artmasına yol açmıştır. OMRAN Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin bir raporuna göre Suriye'nin kuzeyinde (Halep'in kuzey ve doğu kırsalı ile İdlib)²⁷ 2022'nin ilk yarısında 954 proje gerçekleştirilmiş ve bir önceki yıla kıyasla proje sayısında yaklaşık yüzde 9'luk artış yaşanmıştır. Raporda ayrıca 2018-2022 arasında muhalefetin kontrolündeki bölgelerde ekonomik toparlanma amacıyla toplamda 5 bin 24 projenin hayata geçirildiği belirtilmiştir. Bunların çoğu kullanılan sermayenin küçüklüğü nedeniyle küçük ve mikro ölçekli projeler olsa da bölgedeki iş fırsatlarının çoğuna olanak sağlamaktadır. Bu projeler arasında ulaşım ve taşımacılık sektörü 891 projeye ilk sırada yer alırken onu 865 projeye ticaret ve 837 projeye su ve kanalizasyon sektörü takip etmiştir. Finans sektöründe 446 projeye bir artış gözlenirken sanayi, tarım ve telekomünikasyon sektörlerindeki projelerde ise düşüş yaşanmış-

25 "Göç ve Nüfusun Geri Dönüş Hareketleri Araştırması", ACU, (Mart 2022).

26 "Humanitarian Needs and Response Update | 9-15 April 2024", OCHA, 17 Nisan 2024, <https://www.unocha.org/publications/report/occupied-palestinian-territory/humanitarian-needs-and-response-update-9-15-april-2024>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

27 Munif Quman, *Early Economic Recovery in NE Syria in the First Half of 2022*, (OMRAN Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2022).

tır. Bu projeler Suriye’nin kuzeyinin farklı bölgelerine dağıtılsa da yoğunluk Cerablus, el-Bab, İdlib ve Azez gibi büyük nüfuslu yerleşim yerlerinde yaşanmıştır.²⁸ Gerçekleştirilen projeler yeni sanayi bölgelerinde yaklaşık 12 bin 389 yeni iş imkanı sağlarken belediye meclisleri ve bazı uluslararası kuruluşlar da ek iş fırsatları sunmuştur.²⁹ Ancak bu projeler bölgenin büyük iş fırsatına olan ihtiyacını karşılayamamıştır.

İŞ GÜCÜNÜN EĞİTİM DURUMU VE MESLEKİ YAPISI

Genel olarak Suriye’nin farklı bölgelerine dair kapsamlı istatistikler mevcut değildir. Sivil toplum kuruluşları saha araştırmaları ve sosyal çalışmalar konusunda değerli çabalar göstermiştir. ACU 2021’de Suriye’nin kuzeyindeki ekonomik duruma dair bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor için gerçekleştirilen saha araştırmaları çerçevesinde 20-45 yaş grubunun iş gücüne katılım oranlarına dair tahminler yapılmıştır. Bu yaş grubundaki erkeklerin yüzde 59’u çalışırken geri kalan yüzde 41’i iş bulamamaktadır.³⁰ 20-45 yaş grubundaki kadınların iş gücüne katılım oranı ise yüzde 32 civarındayken yüzde 68’i herhangi bir iş fırsatı bulamamıştır.

Savaş ve göç süreçlerinin neden olduğu değişikliklerin de dikkate alınmasında fayda vardır. Örnek vermek gerekirse imkansızlıklar nedeniyle özellikle eğitim çağındaki çocukların ve üniversite düzeyindeki gençlerin yaklaşık yarısının eğitimden mahrum kaldığı bilinmektedir. Bu durumun etkileri bahsedilen kesimin kademeli olarak iş gücüne katılma yaşlarına gelmesiyle sosyal bir sorun olarak hissedilmiştir. İstihdam edilen iş gücünün yaklaşık yüzde 31’inin lise veya daha yüksek eğitim seviyesine sahip olduğu, yüzde 20’sinin ortaokul ve yüzde 27’sinin de ilkokul düzeylerinde eğitim aldığı ayrıca iş gücüne katılanların yüzde 22’sinden fazlasının okuma yazma bilmediği görülmektedir. İş gücünün tamamı (15-65 yaş aralığı) ele alındığında ise incelenen örneklemin toplumun genel yapısını tam olarak yansıtmaması sebebiyle eğitim seviyesinin daha düşük olabileceği tahmin edilmektedir.

28 Quman, *Early Economic Recovery in NE Syria in the First Half of 2022*, s. 3.

29 “Sanayi Şehirleri (Rai, el-Bab, Azez, Marea, Suran, Cerablus)”, Geçici Hükümet Maliye ve Ekonomi Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği.

30 *Economic Reality in Northern Syria*, ACU, (Nisan 2021), https://acu-sy.org/wp-content/uploads/2022/01/ACU_IMU_Economic-Reality-in-Northern-Syria_Thematic_Eng_April_2021.pdf, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

Gelir kaynakları verilerine dayanarak (ACU aracılığıyla) iş gücünün faaliyet alanlarına göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. İş Gücünün Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı (2021)	
Sektör	İş Gücü Oranı (Yüzde)
Tarım	22,3
Sanayi	5,0
İnşaat	12,7
Ticaret, Otelcilik ve Restoranlar	13,3
Taşımacılık, Depolama ve İletişim	7,3
Hizmet	38,9
Diğer	0,5
Toplam	100,0

Kaynak: *Economic Reality in Northern Syria*.

YOKSULLUK VE YAŞAM KOŞULLARI

6 Şubat depremleri Türkiye’de ve Suriye’de büyük can ve mal kayıplarına neden olmuş ve Suriye’nin kuzeybatısındaki sıkıntılı yaşam koşullarını daha da kötüleştirmiştir. Bu depremler altyapının yanı sıra çok sayıda konut, eğitim kuruluşu ve sağlık tesisinin (55 sağlık tesisi ve 599 okul) yıkılmasına neden olmuştur. Depremler ve artçı sarsıntılar Suriye’nin kuzeybatısındaki bölgelerde 4 bin 540 kişinin ve rejim kontrolündeki bölgelerde 1.414 kişinin ölümüne yol açmıştır. Suriye’nin depremten etkilenen bölgelerindeki maddi kayıpların toplamı 5,1 milyar dolar olarak hesaplanırken bu kayıpların yüzde 82’si Halep ve İdlib’de meydana gelmiştir. Ayrıca deprem sonrası Dana, Cinderes ve Afrin çevresindeki bölgelerden 100 binden fazla insan göç etmiştir.³¹ ILO’nun tahminlerine göre depremlerin etkili olduğu beş ilde (Halep, İdlib, Hama, Lazkiye ve Tartus) yaklaşık 154 bin aile doğrudan zarar görürken 139 bin erkek ve 31 bin kadın iş kaybı yaşamıştır.³² Ayrıca binalar, altyapı, ekipman ve stoklar üzerinde de ciddi

31 Daoudy, Dureid ve Mayer-Rich, “Northwestern Syria in the Time of Cholera, Earthquakes, and Environmental Degradation”.

32 “Şubat 2023 Depreminin Türkiye’de İşgücü Piyasası Üzerinde Etkileri”, ILO, 28 Mart 2023, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40ilo-ankara/documents/publication/wcms_874214.pdf, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

etkiler meydana gelmiş ve yaklaşık 35 bin küçük işletme faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır.³³

Savaş, abluka ve depremlerin kümülatif etkileri Suriye genelinde özellikle kuzey bölgelerinde yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Çok boyutlu yoksulluk ve aşırı yoksulluk en çarpıcı halleriyle bu bölgelerde kendini göstermektedir. OCHA’nın Suriye Ofisi tarafından 2022 ve 2023’te yapılan “Çoklu İhtiyaç Değerlendirmesi” ülke içinde hareket eden ailelerin ve kampların dışındaki insanların sürekli olarak borçlanmaya ve bazı mallarını satmaya mecbur kaldıklarını ve maddi yardımlara bağımlı olduklarını ortaya koymuştur. İncelemede Suriye’nin kuzeyindeki ailelerin yüzde 88’inin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için borçlanmaya başvurdukları, kamplardaki göçmenlerin yüzde 85’inin ise temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları tespit edilmiştir. Kamplardaki erkeklerin yüzde 55’i, kadınların yüzde 49’u, erkek çocukların yüzde 19’u ve kız çocukların yüzde 17’sinde yüksek düzeyde stres belirtileri görülmüştür. Bu belirtiler arasında sinir, öfke, endişe, derin üzüntü ve umutsuzluk yer almaktadır. Ayrıca bu kesim uyku problemleri yaşamakta ve günlük yaşam aktivitelerini yerine getirmekte zorluk yaşamaktadır.³⁴

Suriye Politik Araştırmalar Merkezi’ne göre yoksulluk göstergeleri Suriye genelinde aşırı ve şiddetli yoksulluğun yaygın olduğunu ve çoğu ailenin temel ihtiyaçlarını uygun şekilde karşılayamadığını ortaya koymaktadır. 2022’de gelirler ile yoksulluk sınırları arasındaki fark iki katına çıkmış, şehirler ile kırsal arasındaki eşitsizlik daha da artmıştır. Yoksulluk, şiddetli yoksulluk ve aşırı yoksulluk oranları sırasıyla yüzde 90, yüzde 78 ve yüzde 48’e ulaşmıştır. Yoksulluk açığı, en yüksek yoksulluk sınırının yüzde 46’sına kadar genişlemiştir.³⁵ Katlanarak artan yoksulluk koşulları sonucunda Suriye’nin kuzeybatısında 2022’den itibaren akut yetersiz beslenme oranı yüzde 1,7’ye çıkmıştır. Ayrıca İdlib’de gıda güvenliği olmayan hanelerin oranı ülke

33 Halep ve İdlib toplam kayıpların yüzde 84,6’sını oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. “Şubat 2023 Depreminin Türkiye’de İşgücü Piyasası Üzerinde Etkileri”.

34 “Humanitarian Update”, OCHA Syria, Sayı: 23, (Nisan 2024), s. 7, <https://www.unocha.org/attachments/3fb85485-b244-49b7-bc6f-7237268a4eaa/Humanitarian%20update%20April%20060624-Final3.pdf>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

35 “A Critical Reading of the Syrian Government’s Report ‘The Second Voluntary National Review on the Sustainable Development Goals 2023’”, The Syrian Center for Policy Research (SCPR), (Aralık 2023), <https://scpr-syria.org/a-critical-reading-of-the-syrian-governments-report-the-second-voluntary-national-review-on-the-sustainable-development-goals-2023>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

genelindeki en yüksek oran olan yüzde 74'e ulaşmıştır. Nitekim OCHA, Suriye'de 3,8 milyon çocuğun temel gıda yardımlarına ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Suriye'nin kuzeybatısında ise son yıllarda şiddetli yetersiz beslenme oranları artarak yüzde 5 seviyesine ulaşmıştır.³⁶

ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

UNICEF'e göre Suriye'de 5-17 yaş grubundaki yaklaşık 2,4 milyon çocuk okula gidememiştir. Bu da toplam 5,5 milyon olan çocuk nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Suriye devriminin başlamasından on üç yıl sonra OCHA'nın Şubat 2024'te yayımladığı raporunda 2,31 milyon çocuğun eğitim sisteminin dışında olduğu doğrulanmıştır.³⁷ Suriye'nin kuzeybatısında Suriye Ulusal Koalisyonuna bağlı Geçici Hükümetin kontrolü altındaki bölgelerde eğitim bakanı 500 bin çocuğun okula gidemediğini ancak bu konuda bir önceki yıla kıyasla bir miktar da olsa iyileşme kaydedildiğini ifade etmiştir.³⁸ 2023'te meydana gelen depremler nedeniyle Geçici Hükümetin kontrolündeki bölgelerde 270 okul ve Kurtuluş Hükümeti bölgesinde de yaklaşık 550 okul hizmet dışı kalmıştır.³⁹

BÜYÜME POTANSİYELİ

Bu raporun incelediği Suriye'nin kuzeybatısındaki alanın nüfusunun yüzde 62'si 18-65 yaş aralığındaki erkekler ve kadınlardan oluşmaktadır. Bu oran toplumun genç ve üretken olduğunu göstermektedir. Ancak bu potansiyel büyük ölçüde kullanılamamıştır. Bölgede 20-45 yaş grubundaki erkeklerin yüzde 41'i ve kadınların yüzde 68'i herhangi bir iş fırsatına sahip olamamıştır. Bu oranlar kamplarda yaşayan nüfus için daha yüksektir. Kamplardaki insanlar genellikle dışarıdaki nüfusa göre daha az eğitilmiş ve daha az maddi olanaklara sahiptir. Suriye'nin kuzeybatısındaki güvenliği sağlanmış bölge-

36 Daoudy, Dureid ve Mayer-Rich, "Northwestern Syria in the Time of Cholera, Earthquakes, and Environmental Degradation", s. 62.

37 Aisha Sabri, "A Generation Left Behind: Poverty Puts Northwestern Syria's Children to Work", Syria Direct, 9 Nisan 2024, <https://syriadirect.org/poverty-puts-northwestern-syrias-children-to-work>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

38 2023'te 600 binden fazla çocuğun okula gidemediği tespit edilmiştir.

39 Sabri, "A Generation Left Behind: Poverty Puts Northwestern Syria's Children to Work", s. 7.

nin dar bir şerit şeklinde doğu-batı ekseninde uzandığı ve bu nedenle sözü edilen nüfusun aslında coğrafi esnekliğinin olmadığı görülmüştür.

ACU tarafından 2021’de yayımlanan *Economic Reality in Northern Syria* (Kuzey Suriye’de Ekonomik Gerçeklik) başlıklı rapora göre incelenen bölgelerde iş gücüne katılan göç etmiş kişilerin oranı yüzde 41 iken bölgedeki yerleşik nüfusun iş gücüne katılım oranı yüzde 60’tır.⁴⁰ Verilere göre farklı sektörlerdeki iş gücü dağılımına bakıldığında yerel halkın yüzde 70’ten fazlası meyve ağaçları yetiştirme ve tavuk çiftçiliği gibi sektörlerde çalışırken bu oran sanayi sektöründe yüzde 48’e ve günlük serbest çalışanlarda ise yüzde 47’ye düşmektedir. Bu dağılım iş gücünün genel olarak sektörel ihtiyaçlara göre nispeten yeterli eğitim düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Özel bir eğitim gerektiren sektörlerle yöneldikçe yerinden edilmiş kişilerin iş gücüne katılımının arttığı görülmüştür. Başka bir deyişle bölgede mevcut iş gücü farklı sektörlerin ihtiyaçlarına uyum sağlayacak derecede yeterli eğitim düzeyine sahiptir. İş gücünün mesleki dağılımına baktığımızda bu yapının genel olarak 2011 öncesinde Suriye’de var olan yapıyla uyumlu olduğu ifade edilebilir. Rapora göre iş gücünün yüzde 15’i idari çalışanlar, yüzde 26’sı nitelikli işçiler, yüzde 7’si ortaöğretim ve üniversite mezunları ve yüzde 52’si de vasıfsız işçilerden oluşmaktadır.⁴¹

The Reality of Entrepreneurship (Girişimciliğin Gerçeği) başlıklı bir araştırma, rejim devrilmeden önceki süreçte oluşturulan projelerin tarımdan anaokullarına, çevrim içi eğitim ve uzaktan çalışanları iş piyasasıyla birleştiren platformlardan seyyar içecek satıcılarına kadar her sektörü kapsadığını ortaya koymuştur.⁴² Araştırma eğitim seviyesinin yatırım ve iş kurmanın önünde bir engel olmadığını da göstermiştir. Ancak bölgedeki girişimcilerin en büyük ihtiyacı finansman kaynaklarına erişimin sağlanmasıdır. Proje sahiplerinin yüzde 84’ü öz finansmana dayalı olarak çalışırken yüzde 10’u uluslararası kuruluşlar ve destekleyici taraflardan fon almış, yüzde 6’sı ise kredilerle projelerini finanse etmiştir. Bu nedenle bölgede finansman kaynaklarının sağlanmasına acil ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgede iş kurmayı kolaylaştıracak bir finansal bankacılık sistemi bulunmamaktadır. Öte yandan

⁴⁰ *Economic Reality in Northern Syria*, s. 20.

⁴¹ *Economic Reality in Northern Syria*, s. 17.

⁴² *The Reality of Entrepreneurship*, ACU, (Nisan 2023), https://acu-sy.org/imu_reports/the-reality-of-entrepreneurship-thematic-01-2023, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

güvenlik durumundaki iyileşme Suriyeli erkekler ve kadınlar için daha güvenli bir yatırım ortamı oluşturmuştur.

Toplumun potansiyeli genç bir nüfusa sahip olmasından (18-65 yaş aralığı nüfusun yüzde 62'sini oluşturmakta) kaynaklanmaktadır. Ancak iş olanaklarının yetersiz olması nedeniyle iş gücünün önemli bir kısmı iş piyasasının dışında kalmıştır. 20-45 yaş aralığındaki erkeklerin yüzde 41'i ve kadınların yüzde 68'i herhangi bir iş fırsatına sahip değildir. İş gücünün eğitim seviyesi ise toplumdaki teknolojik gelişme düzeyiyle uyumlu bir seviyededir. Suriye'nin kuzeyindeki girişimcilik deneyimi e-ticaret, teslimat hizmetleri, terzilik ve tekstil sektörlerinde başarılı projeler geliştirme potansiyelini ortaya koymuştur. Ayrıca ev yapımı gıda ürünleri ve bunların pazarlanması, anaokulları ve diğer birçok proje gençlerin çeşitli yetenekleri ve deneyimleriyle katkıda bulunabilecekleri alanlar olarak öne çıkmaktadır. Örneğin giysi tasarımı ve üretimi atölyeleri, elektrikli cihazların onarımı, ailelere ve hastanelere hazır yemek servisi yapan dükkanlar gibi projeler bu potansiyelin birer örneğidir. Dayanışma temelli projeler ülkenin kuzeyinin ve genel olarak Suriye'nin yeniden inşaa döneminde büyük önem taşımaktadır. Finansman eksikliğinin olduğu bu dönemde yerel toplulukların mevcut durumlarını aşmak için finansal, teknik, mesleki, bilgi ve yaratıcı düşünme kaynaklarını birleştirerek toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak, yeni iş fırsatları oluşturacak ve topluma yeni sermaye kazandıracak projeler geliştirmesi gerekmektedir.

TARIM SEKTÖRÜ VE SULAMA

Suriye tarım arazisi açısından zengin bir ülke olup tarım tekniklerini oldukça erken bir dönemde öğrenmiştir. Ülkede tarıma elverişli arazilerin yüz ölçümü yaklaşık 6 milyon hektardır ve bu, ülkenin toplam yüz ölçümünün yüzde 32,8'ini oluşturmaktadır. 2010'a kadar tarımın ülkenin GSYH'sindeki oranı yaklaşık yüzde 20 olmuştur. Aynı zamanda iş gücünün önemli bir kısmı tarım sektöründe çalışmaktadır. Tüm bu verilere rağmen 2001-2010 arasında tarım sektöründe çalışan iş gücü oranı yüzde 30'dan yüzde 14'e gerilemiştir.

Esed rejiminin uzun yıllar boyunca uyguladığı ekonomi politikaları 1980'lerin başından itibaren tarım sektörüne yapılan yatırımların azalmasına, sulama sistemleri ve arazi ıslah çalışmalarında yetersizliklere yol açmıştır. Bu nedenle tarım ve hayvancılık sektörlerinde üretimdeki verim düşmüştür. Tarım sektöründe genel olarak makineleşme yetersiz kalmış ve iş gücüne dayalı geleneksel yöntemlerin kullanımına devam edilmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren iklim değişikliklerinin

etkilerinin artması ve su kaynaklarının azalmasıyla gıda güvenliği sorunları baş göstermiştir. Bu süreçte Suriyelilerin temel besin maddesi olan buğday üretiminde yıllar içinde açıklar ortaya çıkmıştır. Üretimi teşvik etme çabaları artsa da sürdürülebilirliği gerçekleştirebilecek reformlar ve politikalar yapılamamıştır.

TARIM ARAZİLERİ

Rapor kapsamındaki Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgelerinin toplam yüz ölçümü yaklaşık 573 bin 155 hektar olup bu alanın yüzde 78’i (yaklaşık 448 bin 120 hektarı) ekili alanlardan oluşmaktadır. Bu ekili alanların yüzde 48,5’i Fırat Kalkanı bölgesinde yer almaktadır. Ekili alanların büyük bir kısmı (yüzde 77) susuz tarım arazileridir. Sulu tarım arazileri ise ekili alanların yaklaşık yüzde 23’ünü oluşturmaktadır. Sulanan arazilerin yüzde 46’sı Barış Pınarı bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgedeki ekili alanların yaklaşık yüzde 40’ı sulanan tarım arazileridir. Halep’in güneybatı ve kuzeybatı kırsallarındaki bölgelerde rejim güçlerinin askeri operasyonları ve bu bölgelerin cephe hatlarına yakınlığı nedeniyle döşenmiş mayınlar dolayısıyla yaklaşık 51 bin hektar verimli tarım arazisi kaybedilmiştir.

2023’te Suriye’nin kuzeybatısındaki ekili alanların yaklaşık 394 bin hektar olduğu tahmin edilmektedir. Bu alanların yüzde 30,4’ü zeytin ve yüzde 4,5’i Antep fıstığı ağaçlarıyla kaplıdır. Badem, ceviz, nar ve kayısı ağaçları ise ekili alanların yaklaşık yüzde 1’ini oluşturmaktadır. Ekili alanların yüzde 20,7’sini buğday, yüzde 30,8’ini arpa, yüzde 4’ünü kimyon, yüzde 3,6’sını çörek otu, yüzde 1,4’ünü nohut ve yüzde 3,7’sini de bakla meydana getirmektedir. Kışlık sebze ekili alanlar yaklaşık 11 bin 674 hektar iken yazlık sebze ekili alanlar ise yaklaşık 10 bin 79 hektardır.

Bölge büyük ölçüde tarımsal üretime dayanmakta ve bölge halkının ana geçim kaynağını tarım oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetlere bölgedeki yerel halkın yanı sıra göçmenler de önemli katkı sağlamaktadır. Göçmenler bölgedeki iş gücünün meyve ağaçları tarımında yüzde 24’ünü, kümes hayvancılığında yüzde 30’unu ve mevsimlik tarım işlerinde yaklaşık yüzde 31’ini oluşturmaktadır.

Tablo 2. Suriye'nin Kuzeybatısında Tarım Sektöründe Çalışan Nüfusun Oranı (2024, Yüzde)

Bölge	Bucak	İstihdam Oranı (Yüzde)
Afrin	Afrin	70
	Bülbül	50
	Matabtlı	75
	Şeyh Hadid	90
	Raco	85
	Şarran	75
	Cinderes	40
Azez	Soran	95
	Mare	75
	Ahtarin	80
	Azez	50
Cerablus	Cerablus	90
	el-Gandura	70
el-Bab	el-Bab	65
	Rai	75
	Kıbbesin	70
	Bizah	70
Toplam		72

Kaynak: Afrin, Azez, Cerablus ve el-Bab belediye meclislerine bağlı tarım ofislerinde ve çiftçilerle yapılan anket verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

SULAMA KAYNAKLARI: NEHİRLER, YAĞMUR SULARI VE GÖZELER

Suriye'de tarım arazileri yağış miktarına göre beş gruba ayrılmaktadır. Birinci grup yıllık ortalama yağış miktarı 350-600 milimetre arasında değişen bölgeleri kapsamakta olup bu gruba İdlib ve Halep'in batı kırsalı dahildir (Birinci bölge 600 milimetre ile temsil edilir). Bu alanlar buğday ve bazı yazlık ürünlerin tarımı için uygundur. Topoğrafik ve iklimsel özelliklere göre zeytin, elma, kiraz ve tütün tarımının yapıldığı plato ve dağ tarımı sistemi

bulunmaktadır. Bu sistem İdlib, Halep, Afrin kırsalı ve diğer bazı bölgeleri kapsar. İkinci bölgede ise yıllık yağış miktarı 250-350 milimetre arasında değişir. Halep ve çevresi ikinci bölgedendir. Bu dağılıma göre bu rapor kapsamındaki bölge (Suriye’nin kuzeybatısı) birinci ve ikinci bölgelerin parçasıdır. Her iki bölge de sebze, baklagiller, buğday ve arpa gibi susuz tarım ürünlerinin yetiştirilmesine elverişlidir.

Tablo 3. Yağmur Ölçüm İstasyonlarına Göre Yıllık Ortalama Yağış (2007-2016)	
Bölge	Yıllık Ortalama Yağış (Milimetre)
Afrin	535,7
İdlib	522,2
Halep	492,7
Azez	467,3
Cerablus	326,2
Ayn el-Arab	321,7
el-Bab	315,0
Menbiç	266,0
Resulayn	239,1
Tel Abyad	185,7

Kaynak: Afrin, Azez, Cerablus ve el-Bab belediye meclislerine bağlı tarım ofislerinde ve çiftçilerle yapılan anket verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te görüldüğü üzere 2016’ya kadar çoğu bölge tarım için uygun yağış oranına sahiptir. Ancak bu tarihten sonra yağış miktarlarında azalma eğilimi hız kazanmış ve 2019’un sonundan itibaren kuraklık dönemi başlamıştır. 2020-2021 tarım mevsimi son yıllara kıyasla miktar ve dağılım açısından belirgin bir şekilde olumsuz geçmiş, tüm illerde hububat ürünleri zarar görmüştür. Yağışlar düzensiz ve önceki yıllara göre daha az olup İdlib’de yaklaşık 308 milimetre ve Halep’te 265 milimetre yağış kaydedilmiştir. Ayrıca yaz aylarında sıcaklıklar ortalama olarak 2,2-4,5 derece artmış; bu durum tarım ürünlerinin zarar görmesine ve verimliliğin düşmesine neden olmuştur.

Suriye’nin tüm bölgeleri yer altı su seviyelerinde azalma ve kuraklık problemi yaşamaktadır. Yer altı sularının aşırı miktarlara varan sondajı hem kuyuların hem de genel olarak yer altı sularının kirlenmesine yol açmıştır. Ayrıca suyun dinlenme yüzeyinin 150 metrenin altına düşmesi sonucu su sondaj ma-

liyetleri de artmıştır. Halep ve İdlib'deki kuyuların yaklaşık yarısı bu durumdan etkilenmiştir. Çatışma ortamı nedeniyle sulama, içme suyu ve kanalizasyon altyapısı birçok bölgede tahrip olmuş ve kaynak eksikliği nedeniyle yerel meclislerin gerekli onarım ve bakım çalışmalarını yapamadığı görülmüştür.

SULAMA

6 Şubat depremleri Suriye'nin kuzeybatı bölgelerinde geniş çapta hasara yol açmış; su arıtma tesisleri ve kanalizasyon şebekeleri zarar görmüştür. Depremlerden etkilenen bölgelerde bulunan 6 barajın hasarlı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Telul toprak barajında çatlaklar oluşurken depremlerden sonra 9 Şubat'ta meydana gelen şiddetli yağışlar Asi Nehri'nin su seviyesinin yükselmesine ve Telul toprak barajının taşmasına sebep olmuş ve kuzeydeki gölet de işlevini yitirmiştir.

Hafsa ve Ayn el-Beyda'daki 2 su pompalama istasyonu çalışamaz durumuna geldiği için yaklaşık 184 bin kişi Suriye'nin kuzeybatısında güvenli olmayan su kaynaklarına bağımlı hale gelmiştir. Bu nedenle Suriye'deki yerleşik nüfusun yüzde 52'si ve kamplarda yaşayan göçmenlerin yüzde 79'u boru hatlarıyla sağlanan suya erişimden mahrum kalmıştır.

Yerel kaynaklarla yapılan görüşmelerde ve yerel meclislerin hazırladığı tespit raporlarında Hama ve Lazkiye illerindeki su altyapısı ve Afrin Barajı kısmen hasarlıdır. Azez ve Afrin'i kapsayan Halep ilinde deprem kaynaklı hasarın yüzde 44 olumsuz etkiye neden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca farklı türdeki sulama ekipmanlarında yüzde 10 ile 30 arasında hasar olduğu tahmin edilmektedir. Yer altı su kuyularının bir kısmı işlevini kaybederken barajlardan su taşıyan beton kanalların yaklaşık yarısının onarım ihtiyacı olduğu öngörülmektedir. Öte yandan depremlerden su pompa istasyonlarının yüzde 20'sinden daha azı etkilenmiş, tarım makinelerinin yaklaşık üçte biri ve seraların yarısı zarar görmüş veya tamamen yıkılmıştır.

İlçe düzeyinde bakıldığında el-Bab, Rai (Çobanbey), el-Dana, Harim, Cinderes, Cerablus ve Selkin bölgelerindeki yer altı su kuyularının büyük bir kısmı yıkılmıştır. Suriye'nin kuzeybatısında mevcut su durumunun değerlendirilmesi sonucunda Zeytin Dalı bölgesinin kalıcı ve mevsimlik ortaya çıkan birçok su kaynağına sahip olduğu ancak son yıllarda beklenmedik iklim değişiklikleri nedeniyle bu kaynakların debisinin (akış seviyesinin) azaldığı veya tamamen ku-

ruma yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durum Barış Pınarı ve Fırat Kalkanı bölgeleri için de geçerlidir. Bölgedeki en önemli su kaynağını Fırat Nehri ve kolları oluşturmaktadır. Yıllık ortalama yağış miktarı 354 milimetreküple Suriye genel ortalamasının üzerinde olmasına rağmen su tüketiminin rasyonel yönetilemediği, su tasarrufu sağlayan teknolojilerin uygulanmadığı, yer altı suyu kuyularının rastgele açıldığı ve su kaynaklarının aşırı tüketildiği vurgulanmalıdır.

Çalışma bölgesinde su teminiyle ilgili yapılan bir ankete göre içme suyu şebekelerinin yüzde 10’u halen iyi durumdayken yüzde 50’si orta seviyede işleve sahip olup bakım gerektirmektedir. Yaklaşık yüzde 40’ı ise kötü durumda olduğu için acil onarıma ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca büyük yerleşim yerlerinin çoğunda halkın genel şebeke yerine kuyu suları ve su tankerlerinden içme suyu temin ettiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni şebeke bakım ve onarım çalışmaları ve kentsel genişlemeye uyum sağlamak için gerekli finansmanın yetersiz olmasıdır. Bunun yanı sıra şebekenin eski olması ve sık sık arızalanması da bu duruma katkı sağlamaktadır. Kamplarda ise içme suyu ihtiyacı insani yardım kuruluşları tarafından sağlanan su tankerleri aracılığıyla karşılanmaktadır.

İÇ SAVAŞIN TARIMA ETKİSİ

Silahlı çatışma Suriye’de tarım sektöründe olumsuz etkilerin artmasına yol açmıştır. Çatışmalar sırasında tarımsal altyapı, tarım yolları, depolar, silolar, ekipmanlar, makineler ve çeşitli donanımlar ile birçok bölgedeki kuyular ve sulama sistemleri tahrip edilmiştir. Pek çok tarım arazisi kimyasal madde, patlayıcı kalıntısı ve mayınla kirlendiğinden kullanılamaz hale gelmiştir. Güvenlik sorunları tarımsal faaliyetlerin ihmal edilmesine neden olurken ticaret ve ısınma amacıyla ormanlar ve ağaçlar kesilmiştir. 2012-2019 arasındaki silahlı çatışmalar sonucunda özellikle İdlib ve Lazkiye illerinde Suriye’nin ormanlık alanının yaklaşık yüzde 20,4’ü kaybedilmiştir. Tarım sektörü çatışmaların etkilerinin yanı sıra yanlış ekonomi politikalarının olumsuz sonuçlarının da etkisi altında kalmıştır.

DEPREMLERİN TARIMA ETKİSİ

6 Şubat depremleri Halep, İdlib, Hama, Lazkiye ve Tartus illerindeki tarımı etkilemiştir. Bu iller arasında tarım arazilerinin en fazla hasar görenleri ise Halep

ve İdlib olmuştur. Suriye'nin kuzeybatı bölgesinde yerel topluluklar bazında ortalama yüzde 35 oranında tarımsal yapılar zarar görürken bu oran yapıların türüne bağlı olarak yüzde 20 ile 70 arasında değişiklik göstermiştir.

Depremlerden hayvancılık sektörü de önemli ölçüde etkilenirken ahırların ve hayvan çiftliklerindeki ekipmanların yaklaşık yüzde 80'i hasar görmüş ve yüzde 45'i tamamen bozulmuştur. Yem depolarının yüzde 60'ının, küçük tarımsal ekipmanların yüzde 30 ile 40'ı arasında hasar gördüğü tespit edilmiştir. Yapılan mülakatlarda katılımcıların yüzde 25 ile 50'si çok sayıda hayvanın telef olduğunu belirtirken yüzde 40 ile 60'ı hayvanların depremler sonucu yaralandığını ancak yaralanmaların çoğunlukla hafif olduğunu belirtmiştir. Bu araştırma Halep iline bağlı 17 ilçeyi kapsayan Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgelerine odaklanmaktadır.

HAYVANCILIK SEKTÖRÜ

Hayvancılık bölgenin topoğrafik yapısı ve otlak alanlarının sınırlı olması nedeniyle bitkisel üretime göre çok daha düşük bir öneme sahiptir. Geçici Hükümet Tarım Bakanlığı tarafından yapılan bir ankete göre Suriye'nin kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde mevcut olan meraların alanı 10 bin hektardan azdır ve bu meraların kapasitesi yaklaşık 150 bin küçükbaş hayvan (koyun ve keçi) barındırabilecek düzeydedir. Bu nedenle sürülerin beslenmesi için ek yem takviyelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma bölgesindeki hayvan varlığına yönelik tahmini rakamlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Suriye'nin Kuzeybatısındaki Hayvan Varlığı (2024)								
Bölge	Koyun Sayısı	Keçi Sayısı	İnek Sayısı	Düve Sayısı	Buzağı Sayısı	İnek, Düve ve Buzağı Sayısının Toplamı	Kümes Sayısı	
Suriye'nin Kuzeybatısı	418.272	34.693	8.160	2.302	1.918	12.380	292	Etlik 190 Yumurta 102

Kaynak: Geçici Hükümet Tarım Bakanlığı, 6 Haziran 2024.

Hayvancılık, el-Bab, Kabbasin ve Cerablus'taki çiftçiler için önemli bir gelir kaynağıdır. Bu ilçeler koyun ve sığır sürülerinin en yoğun bulunduğu alanlardır. Bölgede dikkat çeken bir diğer nokta ise hayvancılıkla uğraşan çiftçi sayısının oldukça fazla olmasıdır. Rejimin devrildiği 8 Aralık 2024'e

kadar toplamda 15 bin 135 ile 18 bin 820 arasında hayvan yetiştiricisi bulunmaktadır. Bu yetiştiricilerin ortalama olarak her birinde 1,6 baş sığır ve 38,8 baş koyun veya keçi bulunmaktadır. Tarım Bakanlığı anketine göre kırmızı ve beyaz et üretim miktarları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Kırmızı ve Beyaz Et Üretim Miktarları				
Bölge	Kuzu ve Keçi Eti (Ton)	İnek ve Dana Eti (Ton)	Toplam Kırmızı Et (Ton)	Toplam Beyaz Et (Ton)
Suriye’nin Kuzeybatısı	2.258	616	2.874	938

Kaynak: Saha çalışmasında elde edilen veridir (7 Haziran 2024).

Et, peynir, süt ve yumurta üretimleri ağırlıklı olarak yerel tüketimi karşılamaya yöneliktir. Küçük çaplı süt ve süt ürünleri imalatı yapan işletmeler de mevcuttur ve bu ürünlerin sınırlı bir kısmı komşu bölgelere satılmaktadır. Hayvancılık maliyetlerinin nispeten yüksek olmasının başlıca sebepleri arasında; otlak alanların yetersizliği, yem, veteriner ilaçları, böcek ilaçları ve gübre gibi ürünlerin ithal ürünler olması ve bölge halkının alım gücünün düşük olması yer almaktadır.

Balık üretimi ve arıcılık faaliyetlerine ilginin ise sınırlı olduğu görülmektedir. Su kaynaklarının yetersizliği nedeniyle bölgede balık çiftlikleri bulunmamaktadır. Ayrıca mevcut arı kovanı sayısı da oldukça azdır. Çalışma bölgesinde toplam 2 bin 85 arıcı olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum tarım ilaçlarının yoğun kullanımı, çevre kirliliği, doğal otlak alanların azlığı ve Varroa paraziti gibi bazı zararlıların yayılması nedeniyle arıcılığın üzerinde olumsuz etki meydana getirmiştir.

TARIM SEKTÖRÜNÜN KARŞILAŞTIĞI ZORLUKLAR VE SORUNLAR

Suriye’de devrim sürecine dek süren olumsuz koşullardan zarar gören tarım sektörünün yeniden inşa sürecinde de negatif etkilerinin devam edebileceği öngörülmektedir. Bu öngörünün gerekçeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Güvenlik ve istikrar sağlanmasının uzun bir zaman alacağı dikkate alındığında tarım sektöründe verimlilik orta vadeli bir süreci gerektirmektedir. Nitekim İsrail’in ve ABD/İsrail destekli PKK/PYD/YPG terör örgütünün saldırıları halen devam etmektedir.

- Tarımsal altyapı ve sulama sistemlerinin, üretim ekipman ve makinelerinin istenen evsaf ve miktarda olmadığı görülmektedir. Bu konuda kaynak oluşturulması gerekmektedir.
- Düşük ve düzensiz yağış miktarı önemli bir etkidir. Bu çerçevede 2020-2022 arasındaki tarım sezonlarında yetersiz ve düzensiz yağış miktarları (2020-2021 döneminde İdlib’de 308 milimetre ve Halep’te 265 milimetre) ile sıcaklıkların yaz mevsiminde ortalama 2,2 ile 4,5 derece artması nedeniyle verimlilik düşmüş ve tarım arazilerinde yangınlara neden olmuştur.
- Su pompalama ve diğer tarımsal faaliyetler için gerekli yakıt maliyetleri ürün satış fiyatlarıyla kıyaslandığında oldukça yüksektir.
- Tarım ekipman ve makinelerinin eskimiş olması ve yenilerinin yüksek maliyetleri üretkenliğin azalmasına ve tarımsal ürünlerin maliyetlerinin artmasına yol açmaktadır.
- Gübre, pestisit ve tohum gibi tarım malzemelerinin çoğunlukla ithal olması nedeniyle yüksek maliyetler söz konusudur.
- Çiftçilere verimliliklerini artırmalarını sağlayacak bilgi ve teknikleri kazandıracak eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin yetersizliği, istenen kalite standartlarına ulaşılmasını zorlaştırmaktadır.
- Yerel pazarın sınırlılığı ve ürünlerin komşu bölgelere taşınmasının zorluğu Kasım 2024’e kadar dikkat çekici boyutlardadır. Şam’da kurulan SGH ile bu sorunun aşılması beklenmektedir.
- Devrim öncesi süreçte menşe belgesi alınamadığı için ürünler uluslararası pazarlara ihraç edilememiştir.
- Farklı faktörler nedeniyle sulama yapılan tarım arazilerinin azalması, susuz tarım yapılan alanların genişlemesine yol açmıştır.
- Bankacılık sisteminin olmaması nedeniyle sektörde finansman ve kredi imkanları eksik kalmıştır.

TARIMSAL ÜRETİM VE GIDA GÜVENLİĞİ

Rejimin devrilmesine kadar geçen süreçte silahlı çatışmalar ve farklı silahlı güçlerin Suriye’de kontrol ve nüfuz alanlarını paylaşmaları, üretim kapa-

sitesinin sekteye uğramasına ve düşüşe neden olmuştur. Bunun yanı sıra ulusal para biriminin değer kaybetmesi, Suriye lirası cinsinden hesaplanan ücretler ve gelirlerin enflasyon karşısında hızla erimesi Suriye halkının büyük bir kısmını yoksulluğa sürüklemiştir. Ülkede yoksulluk oranı yüzde 90’ın üzerine çıkmıştır.

BM Dünya Gıda Programı (WFP) tarafından Aralık 2023’te Suriye genelinde 42 bin aileyi kapsayan bir değerlendirme yapılmış ve yaklaşık 15,5 milyon kişinin gıda yardımı veya geçim desteğine ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir. Dünya Gıda Programı’nın 2023’ün ilk çeyreğinde yayımladığı Suriye’nin kuzeybatısındaki gıda güvenliği ve geçim koşullarına ilişkin bilgi notunda 3,7 milyon kişinin şiddetli gıda güvensizliği yaşadığı ve 378 bin kişinin ise gıda güvensizliği riski altında olduğu belirtilmiştir.⁴³ Mart 2023 tarihli uzaktan izleme raporuna göre depremlerden etkilenen bölgelerdeki ailelerin yaklaşık yüzde 63’ü yetersiz gıda tüketimiyle karşı karşıya gelmiştir. Değerlendirme sonuçları gıda güvensizliğinin yerinden edilmiş kişiler arasında daha yaygın olduğunu göstermiştir. Göç, kuzeybatı bölgesinde dar bir alana sıkışmış nüfus nedeniyle gıda güvensizliğine daha fazla yol açmıştır.

Gıda güvenliği üzerine yapılan araştırmalar, Suriye’nin kuzeybatı ve kuzeydoğu bölgelerinin sahip olduğu potansiyel üretim kapasiteleri ile bu bölgelerde yaşayan milyonlarca yerli ve yerinden edilmiş insanın karşı karşıya olduğu yoksulluk ve gıda güvensizliği durumu arasındaki korelasyonu ortaya koymaktadır. Yerel meclisler tarafından yapılan açıklamalardan bu bölgelerde yaşayan halkın temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayamama durumunun aşılabilmesi için öncelikli olarak üretim kapasitelerinin çöküşüne neden olan etkenlerin üstesinden gelinmesi gerektiği, maddi ve beşeri üretim güçlerinin harekete geçirilmesinin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için rejimin devrilmiş olması bir fırsat şeklinde değerlendirilerek bölgenin bütünlüğünü ve Suriye’nin genel yapısına entegrasyonunu göz önünde bulunduran kapsamlı bir plan oluşturulabilir. Bu bölgelerin buğday, arpa ve pamuk gibi ana mahsullerin temel üreticisi olarak geçmişte diğer şehirlerle karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yeniden tesisi gerekmektedir. Bu konuda yapılabilecekler arasında şunlar sıralanabilir:

43 “Suriye’deki Gıda Güvenliği ve Geçim Koşulları Değerlendirmesi”, BM Dünya Gıda Programı, (2023).

- Rejimin devrilmesi sonrasında barış ve huzur ortamının sağlanması
- İnsanların ve malların serbest dolaşımını engelleyen tüm bariyerlerin kaldırılması
- Çatışma bölgelerindeki tarım arazilerinin ıslah edilmesi, mayınlar ve diğer kirletici maddelerden temizlenmesi
- Suriye'nin kuzeybatısında yüzde 39'undan fazlası nadasa bırakılmış durumdaki tarım arazilerinin ıslah edilmesi ve bu yolla bölgedeki ekili alanların en az yüzde 38 oranında artırılması
- Sulama altyapısının onarılması, su tasarrufu sağlayan sulama sistemlerine geçiş yapılması, yer altı sularının aşırı kullanımı ve kirliliğinin önlenmesi
- Tarımda makineleşmeye yatırım yapılması, ekipman ve araçların yenilenmesi, çoğu çiftçinin ihtiyaç duyduğu tarımsal hizmetleri sunacak hizmet şirketleri veya toplulukların oluşturulması
- Tarım yollarının ıslah edilmesi ve kalitesinin artırılması
- Su tasarrufu sağlayan, yüksek verimli ve pazar koşullarına uygun yeni tarım ürünlerinin ekilmesi
- Tarımsal danışmanlık hizmetlerinin güçlendirilmesi ve uluslararası kuruluşların uzmanlıklarından yararlanılması
- Üretim katalizörleri (gübre, pestisit, tohum vb.) temininin yerleştirilmesi için yatırımlar yapılması
- Organik gübre ve yem üretimi ve işlenmesine yönelik yatırımlar yapılması
- Bitkisel ve hayvansal envanterlerde çeşitlenmeye gidilmesi
- Bölgeye özgü organik tarım faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik yatırımlar yapılması
- Sebze, meyve, süt ve süt ürünleri (bir kısmı ev yapımı) işleyen gıda sanayiine teşvik verilmesi
- Pazarlama şirketlerine tarım mühendisleri ve teknisyenlerinin yetiştirilmesi

REFORM VE YATIRIM FIRSATLARI

Tarıma yatırım yalnızca barışın bir sonucu değil aynı zamanda barışın teşvik edilmesinde de bir araç olabilir. Bu şekilde yatırım barışın bir sonucu

olmanın ötesinde barışın kaynağı da olabilir ve topluluklar arası iş birliğini güçlendiren olumlu bir etki oluşturabilir. Bu nedenle kapsamlı bir reform ve yatırım programının hazırlanması gerekmektedir. Bu çerçevede şu siyasa önerileri dikkate alınabilir:

- Tarım arazilerinin ıslahı
- Zeytinyağı üretiminin geliştirilmesi
- Badem gibi bitkisel ve tıbbi aromatik bitkiler için tarımsal sanayi yatırımlarının yapılması
- Yem üretim tesislerinin kurulması
- Peynir, süt ve süt ürünlerinin işlenmesine yönelik modern tesislerin kurulması
- Konserve ve reçel fabrikalarının kurulması
- Organik susuz tarımın geliştirilmesi
- Zeytinyağı ve defne sabunu üretimlerinin teşvik edilmesi
- Tarımsal altyapının geliştirilmesi, sulama sistemlerinin modernizasyonu, tarla yönetimi ve tarım makinelerinin kiralınması gibi alanlarda hizmet verecek şirketlerin kurulması
- Bölgedeki sulama sistemlerinin geliştirilmesi için sulama boruları ve modern sistemleri üreten fabrikaların kurulması
- Üreticilere yönelik sınıflandırma, paketlenme, pazarlama ve ihracat gibi hizmetler sunan kooperatifler ve şirket ortaklıklarının oluşturulması

İMALAT SANAYİİ

Suriye’de sanayi sektörü adeta yıkıma uğramıştır. Bu durumun ülkenin genel ekonomik faaliyetleri ve kalkınma süreci üzerinde uzun vadeli etkileri olacaktır. Sanayi sektörü, altyapısında (elektrik santrallerinin büyük bir kısmı, trafo merkezleri ve elektrik şebekesi, petrol ve gaz kuyuları, yollar ve iletişim hatları) meydana gelen yıkımlardan dolayı işlemez haldedir. Bazı sanayi kompleksleri yıkılmış ve silahlı güçlerin kontrolü altına girmesi nedeniyle hizmet dışı kalmıştır. Bu durum silahlı çatışmalar sebebiyle zarar görmeyen birçok fabrikanın çalışmalarını durdurmasına da yol açmıştır. Ayrıca sanayi tesislerinin yıkılması, bazı fabrikaların sökülmesi, teçhizat, ekipman ve depolarının ele geçirilmesi de üretimi durma noktasına getirmiştir.

Bu gelişmelere ek olarak Suriye’ye uygulanan ekonomik yaptırımlar, sanayi sektörünün 2018’de 2010’a kıyasla yüzde 92’den fazla oranda küçülmesine neden olmuştur. Güvenlik durumu nedeniyle üretim ya tamamen veya kısmen durmuş, birçok kaynak savaşın finansmanına yönlendirilmiş, iş gücünün büyük bir kısmı silahlı gruplara katılmış veya göç etmiş, yollar kapanmış ve ihracat durmuştur. Yerli veya ithal ham madde tedarikinde de

ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Göç eden sanayiciler, yanlarında kurtarabildikleri makineler, ekipmanlar, sermaye, deneyim ve müşteri portföyleriyle önce Mısır’a ve ardından da Türkiye’ye yönelmiştir. Bu göçle 2011 öncesinde Suriye sanayi iş gücünün yaklaşık yarısını oluşturan nitelikli ve eğitimli kesimin büyük bir kısmı da ülkeyi terk etmiştir.

Sanayicilerin ve iş insanlarının bir kısmı Suriye’nin kuzeybatısındaki ulusal ordu ve muhaliflerin kontrolündeki bölgelere ve İdlib’de de HTŞ’nin kontrolündeki bölgelere yönelmiştir. Suriyeliler zor ekonomik koşullara rağmen bu bölgelerde sanayi faaliyetlerini yeniden kurmuşlardır. En fazla zarar gören sektörler kimya ve madencilik sanayii olurken tekstil sektörü bunlara kıyasla daha az etkilenmiş ve gıda sanayii nispeten en az zarar gören sektör olmuştur.

ÜRETİM VE YATIRIM ORTAMI

Sanayilerin kurulması ve gelişimi, kentsel çevre ve nispeten büyük nüfus yoğunluklarına sahip yerleşim bölgeleriyle doğrudan ilişkilidir. Ancak bu tür bir çevre yakın zamana kadar Suriye’nin kuzeyinde mevcut olamamıştır. Suriye’deki devrimin askeri çatışmalara dönüşmesi ve kaynakların ve üretim araçlarının yok edilmesiyle ülkenin farklı bölgelerinden büyük göç dalgaları kuzeye yönelmiştir. Türkiye’nin Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı hareketleriyle Suriye’nin kuzeyine müdahalesinin ardından bu bölgelerde daha güvenli bir ortam oluşmaya başlamıştır. Bu bölgeler Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), Geçici Hükümet ve SMO güçlerinin kontrolü altına girince yatırım ve sanayi faaliyetlerinin bu bölgelerde yeniden canlanması ve genişlemesi için uygun ortam tesis edilmiştir.

Suriye’nin kuzeyinde mikro ölçekli projelerin başarı faktörleri üzerine yapılan bir araştırmada proje sermayelerinin yaklaşık yüzde 37’sinin 100-500 dolar arasında, yüzde 49’unun 500-2.000 dolar arasında ve yüzde 14’ünün 2.000-3.500 dolar arasında değiştiği ortaya koyulmuştur. Araştırmada incelenen örneklemde projelerin yüzde 78’inde çalışan sayısının 5 kişiden az olduğu, çalışan sayısı 5-15 kişi arasında olan projelerin oranının yüzde 19 olduğu ve çalışan sayısı 15 kişiden fazla olan projelerin ise toplamın yalnızca yüzde 3’ünü oluşturduğu görülmüştür. Yatırım büyüklüğü ve çalışan sayısı dikkate alındığında iş gücünün sermayeye oranının son derece düşük olduğu

anlaşılmaktadır. Bu durum üretim sektörü ve işletmenin faaliyet alanı ne olursa olsun projelerdeki donanım, ekipman ve makinelerin yetersizliğine işaret etmektedir.

Bu projelerin sürekliliği ve pazarda kalma becerileri incelendiğinde yaklaşık yüzde 56'sının üç yıldan daha kısa, yüzde 35'inin 3-7 yıl arasında ve yalnızca yüzde 9'unun 7 yıldan uzun bir üretkenlik ömrüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırma ekibi kuzeybatı bölgelerini ziyaret edip sanayiciler, tüccarlar ve iş sahipleriyle görüştüğünde herkesin gelir veya kar vergisi ödemediğini yani bu işletmelerin çalışanlarıyla ilgili olarak herhangi bir vergi yükü veya sosyal sorumluluk taşımadıklarını, buna rağmen sürdürülebilirlik konusunda zorlandıklarını gözlemlemiştir.

Genel tablo bölgedeki sermaye oluşumunun zayıf olduğunu, halkın büyük bir kısmının tasarruf yapma veya mali fazlalık oluşturma imkanına sahip olmamasının yanı sıra kredi veren kurumların da bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu da işletmelerin finansal olarak büyüme ve gelişme kapasitelerini kısıtlamakta ve ayakta kalmalarını zorlaştırmaktadır.

SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

2018-2022 arasında Suriye muhalefетinin kontrolündeki bölgelerde yaklaşık 5 bin 24 ekonomik projenin hayata geçirildiği tahmin edilmektedir. 2022'nin ilk yarısında ise 954 proje gerçekleştirilmiştir. Bu projelerin yüzde 54'ü Halep'in kuzey kırsalı ve Suriye'nin kuzeybatısında, yüzde 46'sı da İdlib'de uygulanmıştır. Projelerin yaklaşık yüzde 33'ü finans sektöründe (bankacılık dışı finansal kuruluşlar, döviz büroları, para transferi, mikro kredi şirketleri ve sigorta), yüzde 14'ü ticaret, yüzde 11'i ulaşım ve iletişim, yüzde 9'u su ve kanalizasyon, yüzde 9'u iç göç, yüzde 8,4'ü konut ve yeniden imar, yüzde 8,4'ü tarım, yüzde 2,4'ü sosyal hizmetler, yüzde 2,2'si elektrik, yüzde 1'i sanayi ve yüzde 1'i iletişim sektöründe yer almıştır.⁴⁴

Projelerin dağılımından da görüldüğü üzere sanayi projelerinin sayısı oldukça düşüktür. Bu durum yatırım fırsatlarının eksikliğini değil yeterli finansman kaynağının bulunmadığını göstermektedir. ACU tarafından gerçekleştirilen saha araştırması, piyasada bulunan ticari malların yüzde

⁴⁴ Araştırma ekibi tarafından ACU ile yapılan odak grup toplantılarında elde edilen verilerdir.

41’inin Türkiye’den, yüzde 24’ünün Suriye’nin batısından, yüzde 19’unun Suriye’nin doğusundan, yüzde 9’unun rejim kontrolündeki bölgelerden ve yüzde 7’sinin de Irak’tan geldiğini ortaya koymuştur.⁴⁵ Bölgenin kendi piyasasında ürettiği malların oranı yüzde 24’ü geçmemektedir. Ticari malların yüzde 48’i Suriye dışından gelmektedir. Bu durum yerel üretimin geliştirilmesi ve ithal edilen bazı ürünlerin yerli ürünlerle ikame edilebilme potansiyelini ortaya koymaktadır.

ACU’nun Bilgi Yönetimi Birimi tarafından Suriye’nin kuzeydoğu ve kuzeybatısındaki beş şehirde ekonomik projelere sahip kişilerle gerçekleştirildiği anket çalışmasında katılımcıların yüzde 14’ü kadın, yüzde 86’sı erkektir. Anket, işletme sahiplerinin yüzde 84’ünün kendi kaynakları, yüzde 10’unun dış hibeler ve yüzde 6’sının da kredi (borç) yoluyla finansman sağladığını göstermektedir. Bu anketin sonuçları bankaların veya kamu kurumlarının finansman sürecinde rol almadığını ortaya koymaktadır. Bu durum birçok projenin hayata geçirilme imkanını engellemektedir. Ankete göre Suriye’nin kuzeybatısındaki işletmecilerin yüzde 46’sı küçük ölçekli işletmelerin, yüzde 45’i orta ölçekli işletmelerin ve yaklaşık yüzde 9’u da nispeten büyük ölçekli işletmelerin sahibi veya yöneticisidir.

Bu rapor Suriye’nin kuzeybatısındaki sanayi sektörünün öneminin gideerek arttığını ortaya koymaktadır. Tablo 6 bölgede en yaygın sanayi kollarını göstermektedir.

Suriye’nin kuzeybatısındaki sanayi kolları arasında gıda sanayii en önemli yere sahiptir. Onu inşaat malzeme ve gereçleri takip etmektedir. Ancak üretimde kullanılan ham maddelerin ve ara ürünlerin önemli bir kısmı dış kaynaklıdır. Araştırma sanayide kullanılan ham maddelerin yüzde 41’inin Suriye’nin batısından yerel olarak temin edildiğini, yüzde 16’sının Suriye’nin doğusundaki yerel piyasalardan sağlandığını ve yüzde 6’sının da rejim kontrolündeki bölgelerden elde edildiğini ortaya koymuştur. Ham maddelerin yüzde 31’i Türkiye’den ve yüzde 5’i de Irak’tan ithal edilmektedir.

45 Araştırma ekibi tarafından ACU ile yapılan odak grup toplantılarında elde edilen verilerdir.

Tablo 6. Suriye'nin Kuzeybatısındaki Yaygın Sanayi Kolları (2023)

Sektör	Oran (Yüzde)
Süt ürünleri	24
İnşaat malzemeleri (briket, kum ocakları, taş, mermer)	19
Gıda ürünleri üretimi	12
Zeytin presleri	11
Kapı ve pencere üretimi (ahşap ve alüminyum)	8
Temizlik malzemeleri üretimi	7
Tekstil	4
Zeytin salamurası	4
Pirina/zeytin posası üretimi	3
Ayakkabıcılık	2
Mobilyacılık	2
Isıtıcı ve ısıtıcı malzemeleri üretimi	2
Plastik üretimi	1
Demir geri dönüşümü	1
Toplam	100

Kaynak: ACU (2024).

Bu veriler bölgedeki sanayinin ihtiyaç duyduğu ham maddelerin yüzde 64'ünün yerli kaynaklardan karşılandığını ve bu durumun bölge sanayiine dış faktörlerden daha bağımsız bir gelişim olanağı sunduğunu göstermektedir. Yerel kaynakların kullanımı sanayi sektörünün gelişimi için önemli bir avantaj sağlamakta ve bölgenin üretim kapasitesinin dışa bağımlılığını azaltarak istikrarlı bir büyüme potansiyeli sunmaktadır.

SANAYİ BÖLGELERİ

Son üç yıl içinde Suriye'nin kuzeybatı bölgelerinde sanayi sektörü önemli ölçüde gelişmiştir. Fırat Kalkanı bölgesinde 5 yeni sanayi kenti kurulmuş ve böylece toplamda 6 sanayi kenti tesis edilmiştir. Bunlardan Rai (Çobanbey) kasabasındaki sanayi emsal niteliktedir.

Tablo 7. Suriye’nin Kuzeybatısındaki Sanayi Bölgeleri

Şehir	Yüz Ölçümü (Bin Metrekare)	Parsel Sayısı	İş Yeri Sayısı	İstihdam Durumu (İşçi Sayısı)
Rai	1.000	1.384	1.200	7.600
el-Bab	120	65	44	1.500
Azez	185	50	20	1.080
Mare	130	317	190	540
Soran	60	196	40	1.500
Cerablus	25	200	7	178

Kaynak: Araştırma ekibi tarafından hazırlanmıştır.

Bu 6 sanayi bölgesi Türkiye’nin desteği, katkısı ve yönlendirmesiyle bölgedeki sanayi ve üretim hareketini canlandırmayı hedefleyen bireysel girişimciler tarafından kurulmuştur. Sanayi bölgeleri sanayiler ve hizmetler arasındaki entegrasyon sayesinde kendine yeterli bir ekonomi oluşturma potansiyeline sahiptir. Ancak bazı sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren işletmeler sınırlı sayıda kalmış, sunulan cazip arazi ve hizmet fiyatlarına rağmen arzu edilen düzeye ulaşamamıştır. Sermaye eksikliği bu durumun en önemli nedenidir. Öte yandan bir kısım işletmeler sanayi bölgesine taşınma yerine şehir merkezinde üretimi tercih etmiştir. Örneğin Rai’de sanayi bölgesi dışındaki sanayi tesislerinin oranı yaklaşık yüzde 30 iken bu oran Soran’da yüzde 50, el-Bab’da yüzde 65 ve Azez’de yüzde 80’dir.

Bölgede halen önemli birçok sanayi tesisi (örneğin kuyu sondaj makineleri, fırın inşası ve ekmek üretimi, demir döküm tesisleri, çimento mikserleri, ham petrol işleme ocakları ve gaz cihazları üretimi) sanayi bölgelerinin dışında yer almaktadır.

SANAYİDE İSTİHDAM EDİLEN İŞ GÜCÜ

Esed’in devrilmesi öncesinde yapılan anketler Suriye’nin kuzeybatısındaki işletmelerde çalışanların yüzde 26’sının çalıştıkları mesleklerde beceri sahibi usta kişiler olduğunu göstermektedir. Buna karşın çalışanların yüzde 52’si nitelsiz iş gücünden oluşmuş ve herhangi bir mesleki beceriye sahip değildir. Çalışanların yüzde 7’si ortaöğretim veya üniversite mezunu iken yüzde 15’i idari görevlerde çalışmaktadır. Öte yandan Şam’da SGH’nin kurulmasıyla bu çalışmada ifade edilen değerler değişmiştir. Ancak çatışma bölgelerin-

deki iş gücü ve istihdam düzeylerini ortaya koymak adına anket sonuçlarını paylaşmak faydalı olacaktır.

ACU tarafından düzenli olarak yapılan interaktif çalışma Suriye'nin kuzeybatısındaki nüfusun yüzde 36'sını oluşturan göçmenlerin Halep'in kuzeyi, Rakka ve Haseke bölgelerinde çalışan iş gücünün yüzde 41'ini oluşturduğunu ortaya koymuştur. Göçmenler genellikle geçici işlerde (günlük işçilik) istihdam edilmiş ve bu durum onların nispeten daha kalıcı işlere ulaşmada yaşadıkları zorlukları yansıtmıştır. İnşaat, atölye işleri, sağlık sektörü, ticaret, inşaat malzemeleri üretimi ve el sanatları gibi alanlarda göçmen iş gücü ile yerel iş gücü arasında katılım oranları birbirine yakındır. Ancak göçmen iş gücü eğitim ve insani yardım kuruluşlarına bağlı işlerde düşük oranda temsil edilmektedir. Ayrıca göçmen işçilerin muhalefetin kontrolündeki kamu kurumları ve meyve ağaçları yetiştiriciliğinde çalışma oranları da oldukça düşük kalmıştır. Gelir kaynaklarına ilişkin daha önce bahsedilen çalışmalarda sanayi sektörünün yalnızca yüzde 2 oranında istihdam sağladığı ortaya koyulmuştur. Bu oran sanayi sektörünün zayıflığını yansıtan oldukça düşük bir orandır.

Öte yandan geçici tarım faaliyetleri, hayvancılık ve meyve ağaçları yetiştiriciliği gibi tarım sektörleri toplam iş imkanlarının yüzde 18'ini oluşturmaktadır. Bu oran 2010 öncesi normal koşullarda adı geçen sektörlerin sağladığı iş imkanlarıyla kıyaslandığında oldukça düşüktür. Belirtilen rakamsal veriler üretim kapasitesindeki gerilemeyi ve yıkım seviyesini de yansıtmaktadır. Eğitim, insani yardım ve sağlık sektörleri iş gücünün yüzde 30'unun gelir kaynağını meydana getirmiştir. 2022'de çoğu ulusal ve uluslararası yardım kuruluşu tarafından sağlanan geçici istihdam olanaklarıyla toplamda 19 bin 940 iş fırsatı oluşturulmuştur. Ekseriyetle üç veya altı aylık sürelerle yapılan geçici sözleşmelerin en uzun süreli bir yıl olup genellikle düşük ücretlidir ve yüksek nitelik ya da beceri gerektirmemektedir.

"Suriye Kuzeyinin Ekonomik Durumu" başlıklı çalışmaya göre çalışanların büyük bir kısmı ailelerinin temel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli aylık gelire ulaşamamıştır.⁴⁶ Bu yetersizlik nedeniyle bölge halkının büyük bir kısmı geçimlerini sağlamak için insani yardımlara ve Suriye dışındaki akrabalarından aldıkları havalelere bağımlı hale gelmiştir.

46 Rıza Domazeti, "Suriye'de İnsani Durum", (2020), https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-suriye-de-insani-durum.pdf?utm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 14 Mart 2025).

SANAYİ

Ticaret sektörüne yönelik yapılan analizler sonucunda piyasalardaki ticari malların yaklaşık yüzde 48’inin Suriye dışından geldiği ve yerel olarak üretilen malların yalnızca yüzde 3’ünün Suriye dışına ihraç edildiği tespit edilmiştir. Bu durum sanayi ihracatında Suriye’nin kuzeybatısının statüsü nedeniyle yaşanmış bir zorluk olarak değerlendirilmektedir. Örneğin iş insanlarının Suriye pasaportlarının bulunmaması ve ayrıca birçok ülkenin Suriye pasaportu taşıyan vatandaşlara giriş vizesi vermemesi dikkat çekicidir. Bu engeller tüccar ve sanayicilerin piyasalara ve ürünlere erişimini, üretimlerini tanıtımalarını ve uluslararası fuarlara katılımlarını kısıtlamaktadır. Ayrıca Suriye’nin kuzeybatısındaki bölgelerde bankacılık sisteminin olmayışı, kredi açma veya dış havale alma imkanının bulunmaması ve en önemli engel olarak Geçici Hükümet tarafından verilen ihracat belgelerinin (menşe belgesi ve gümrük beyanı) uluslararası alanda tanınmaması da ihracat süreçlerini zorlaştırmaktadır.

Bu ana engellere ek olarak üretim süreci ve ürünlerin rekabet gücüyle ilgili diğer faktörler de şöyle sıralanabilir:

- Enerji maliyetlerinin yüksek olması
- Suriye’nin farklı kontrol bölgelerine tabi tutulmuş olması (Esed rejiminin devrilmesiyle bu sorun önemli ölçüde aşılmıştır.)
- Ulaştırma hatlarında yaşanan zorluklar
- Kara taşımacılığı araçlarındaki yetersizlikler
- Ulusal standart ve ölçütlere uyulmaması ve denetleme eksikliği

Belirtilen faktörler Suriye’nin kuzeyindeki ürünlerin ihracat fırsatlarını sınırlamıştır. Bu bölgede dış piyasalar, Geçici Hükümetin menşe belgesi ve gümrük beyannamesini kabul eden ülkelerle sınırlıdır. Üreticiler ve ihracatçılarla yapılan görüşmelerde daha önce ticaret yapılan ve ihraç edilen ürünlere güven duyan bazı Arap ülkelerinin (Libya ve Irak gibi) bu belgeleri kabul ettikleri ve kendilerine güvenle yaklaştıkları belirtilmiştir.

Geçici Hükümet maliye ve ekonomi bakanına göre 2022’de Fırat Kalkanı bölgesinde Türkiye üzerinden ihraç edilen sanayi ve tarım ürünlerinin değeri yaklaşık 250 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Bu ürünler arasında giyim, ayakkabı, bisküvi ve tarım faaliyetleri için kullanılan poşetler, sulama

ekipmanları, metal eritme ürünleri ve sanayi makineleri yer almıştır. Afrin bölgesinde yerel olarak üretilen giyim ürünlerinin ihracat değeri yaklaşık 1,5 milyon dolar olarak hesaplanmış ve bu sektörde yaklaşık 4 bin 500 işçi istihdam edilmiştir. Barış Pınarı bölgesinde ise yıllık olarak işlenen pamuk ve pamuk tohumu yağı ihracatı 25 milyon doların üzerinde gerçekleşmiş ve bu sektörde yaklaşık 400 işçi çalışmıştır.

İhracat sürecinde karşılaşılan başlıca zorluklar ve engeller ise şunlardır:

- Suriye lirası ve Türk lirasındaki döviz kuru değişimleri
- Dış pazarlarla bağlantı kurma ve iletişimde yaşanan zorluklar
- İhracat için özel bir destek veya teknoloji geliştirme teşvikinin bulunmaması
- Fabrikaların sanayi makinelerini tamir ettirme veya yedek parça temin etme konusunda zorluklar yaşaması
- İthalat, ihracat ve bazı işlemler için finansmanı kolaylaştıracak bir bankacılık sisteminin olmaması

SANAYİ SEKTÖRÜNDEKİ BÜYÜME POTANSİYELİ

Suriye'nin kuzeybatı bölgesi sanayi sektörünün büyümesi için önemli fırsatlara sahiptir. Bölgede zeytin, Antep fıstığı, badem, kiraz ve pamuk gibi ticari ve pazarlama açısından değerli tarım ürünlerinin yanı sıra diğer bitkisel ve hayvansal ürünler de bulunmaktadır. Bu durum tarım ve gıda sanayileri, kozmetik ürünler ve tıbbi bitkilerden elde edilen bileşenlerle gerçekleştirilen üretimler gibi birçok farklı sanayi dalının kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bunlara ek olarak yem, gübre, geliştirilmiş tohum üretimi, un değirmenleri, konserve fabrikaları, bitkisel yağ üretim tesisleri, pamuk işleme, tarım ekipmanları, kuyu sondaj makineleri, yakıt makineleri ve tekstil sanayii gibi birçok sektör de bu fırsatlarla birlikte gelişme potansiyeline sahiptir. İş gücünün üretim alanlarına göre dağılımı incelendiğinde mesleki eğitimde çeşitlilik ve yeterlilik seviyelerinin olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi her ne kadar yüksek olmasa da eğitim ve mesleki yeterlilik eksikliği ihtiyaçlara göre bu konuda verilecek kurslarla telafi edilebilecek düzeydedir.

İÇ VE DIŞ TİCARET

İÇ TİCARET

Piyasa yalnızca alışverişin gerçekleştiği coğrafi bir alan değil aynı zamanda tüm tarafların sahip olduğu ilişkiler, bağlar ve haklar bütünüdür. Bu piyasa; mevcut kültürü, toplumsal değerleri, ekonomik sistemin doğasını, kamusal ve özel sorumlulukların ne derece adil olduğunu yansıtan bir göstergedir. Mülkiyet hakları, fikri mülkiyet hakları, sözleşme sistemleri, yargı ve hükümlerin uygulanması gibi unsurlar ise piyasa etkinliğini ve gelişimini belirleyen unsurlardır.

Suriye'nin kuzeybatı bölgesindeki piyasanın incelenmesi kapsamında piyasanın yapısı, oluşumu ve içindeki aktörlerin özelliklerinden kaynaklanan kendine özgü bir nitelik görülmüştür. Bu kapsamda bölge olağanüstü koşulların ortaya çıktığı ve gelişmekte olan bir piyasadır. Bu piyasada kurumların eksikliği çatışma ortamının zorunlu kıldığı bir durum olduğundan yerel meclislerin tesis ettiği odaların başat olduğu görülmektedir. Bölgedeki mevcut piyasa durumunu değerlendirirken piyasanın

karşı karşıya olduğu olağanüstü koşullar, çevresiyle olan sınırlı etkileşim ve zayıf bağlantıları, satın alma gücünün düşüklüğü ve toplumdaki sermaye birikiminin yetersizliği gibi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur.

PİYASA DURUMU

Piyasaları ve ticareti incelemek amacıyla yapılan bu raporda güdülen amaç; incelenen bölgedeki farklı ticari faaliyetler, para transferi ve döviz büroları, araç satışı ve tamiri, çeşitli hizmetler gibi ticaret sektörünün bileşenlerini belirlemek ve bu bölgede geçerli olan yasa ve mevzuatları, faaliyet gösteren kurumları, iş yapma seviyesini ve üretim bölgeleri ile tedarik yerleri arasındaki bağlantıları tespit etmektir. Bu rapor ayrıca vatandaşların temel mal ve hizmetlere erişim düzeyini, mülkiyet haklarının (fikri mülkiyet hakları ve ticari markaların) korunmasını, kanunların uygulanabilirliğini, piyasa içerisindeki kaçakçılığın boyutunu ve bu faaliyetlere karışan aktörleri incelemeyi; dış yardımlar ve para transferlerinin piyasanın dengelenmesindeki rolünü ve fiyat artışlarının (enflasyonun) sınırlandırmasını değerlendirmeyi hedeflemektedir.

PİYASANIN YASAL VE MEVZUAT ÇERÇEVESİ

Teorik olarak üç bölge (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgeleri) Türkiye destekli Geçici Hükümetin yetki alanına girmektedir. Bu çerçevede Geçici Hükümetin Maliye ve Ekonomi Bakanlığı 10 Şubat 2017’de hükümetin temel mali sistemini hazırlamış ve onaylamıştır. Ayrıca Geçici Hükümet 4 Mayıs 2017’de Hükümetin Mali Kılavuzu’nu kabul etmiştir. Bu kılavuz gelir ve giderlere ilişkin verilerin işlenmesi için bir mekanizma belirlemektedir. 20 Ekim 2017’de hükümet satın alma, ihale ve sözleşme süreçlerinin belgelendirilmesini içeren Sözleşme Sistemi’ni onaylamıştır. 1 Temmuz 2018’de tedarik sözleşmeleri ve iş sözleşmeleri de dahil olmak üzere imzaladığı sözleşmelere ilişkin Genel Şartname defterini onaylamıştır.

Geçici Hükümet ayrıca döviz büroları, para transferleri, kamu ve özel bankaların faaliyetlerinin yönetimi, denetimi ve gözetimini üstlenmekle görevli olan Para ve Kredi Kurumu Yönetmeliği’ni kabul etmiştir (madde 2, bent [c] olarak belirtilmiştir). Yönetmeliğin 21. maddesi döviz büroları ve bankacılık kuruluşlarının yapması yasak olan faaliyetleri tanımlamaktadır. Bu faaliyetler

arasında cari hesap veya yatırım hesapları açma, kredi verme veya kredi yönetimi, kredi kartı düzenleme ve kasa kiralama hizmetleri sağlama yer almaktadır. Ancak Para ve Kredi Kurumunun bu maddelerde belirtilen faaliyetlere ilişkin lisanslama, denetim ve gözetim yetkisi olmadığından döviz büroları ve finansal kurumlar bu maddelerin bazılarına uymamıştır.

Geçici Hükümetin Maliye ve Ekonomi Bakanlığı ayrıca Özgürleştirilmiş Bölgelerde Yatırım Düzenleme Yönetmeliği'ni yayımlamıştır. Bu yönetmelikle Özgürleştirilmiş Bölgeler Yatırım Yönetmeliği oluşturulmuş ve yatırımın temel ilkeleri ve güvenceleri belirlenmiştir. Bu ilkeler arasında “2- Yatırım özgürlüğü, tekel karşıtı uygulamaların ve rekabete aykırı faaliyetlerin engellenmesi” ve “4- Sosyal boyutlar, çevrenin korunması ve kamu sağlığına riayet” bulunmaktadır. Yönetmeliğin 29. maddesinde “Kurumun, Bakanlar Kurulu kararıyla özel bir teşvik sistemi bulunacaktır” ifadesi yer almaktadır. Yönetmeliğin 30. maddesinde ise “Bu yönetmelikte yer almayan konularda 2021 yılına ait 18 numaralı Suriye Yatırım Yasası uygulanacaktır” hükmü bulunmaktadır.

Geçici Hükümetin Maliye ve Ekonomi Bakanlığı tarafından Özgürleştirilmiş Bölgelerde Şirketleri Düzenleyen Yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmeliğin 2. maddesinde “şirket sözleşmesiyle ilgili olarak Medeni Kanun'da belirtilen kuralların uygulanacağı” vurgulanmıştır. Yönetmeliğin 5 ve 11. maddeleri şirketlerin yasal yapısını ve 40. maddesi de şirketlerin kurulmasına ilişkin koşulları belirlemektedir. Geçici Hükümet 16 Temmuz 2020'de muhasebe mesleğini düzenleyen esasları kabul etmiştir.

Bu kararlar ve yasalar doğrultusunda Geçici Hükümet pazarın işleyişi ve gerekli olan kanunlarla ilgili genel bir çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeve gerek özel mülkiyet hakları gerekse şirketlerin kuruluşu, yatırım şartları ve teşviklerini içermektedir. Bu yasalar Geçici Hükümetin imkanları dahilinde iş yapma ve kalkınma için istikrarlı bir ortam sağlama potansiyeline sahip olmuştur. Yerel meclisler de oluşturdukları Tüketici Koruma Kurumu ofislerini bünyesinde barındırmıştır.

PAZAR BÜYÜKLÜĞÜ VE BİLEŞENLERİ

Suriye'nin kuzey ve kuzeybatı bölgeleri uygun koşullar altında önemli bir üretim potansiyeline sahiptir. Bu koşulların sağlanması, güvenliğinin ve istik-

rarın temin edilmesi ile altyapının yeniden inşa edilmesi ve geliştirilmesi- ni gerektirmektedir. Bölge zeytin ve zeytinyağı, tıbbi ve aromatik bitkiler gibi yüksek ihracat potansiyeline sahip tarım ürünleriyle döviz geliri sağla- yan önemli bir üretim kaynağıdır. Ayrıca yerel tüketime yönelik bazı sanayi ürünleri üretim kapasitesine de sahiptir. Geçici Hükümetin kontrolündeki bölgelerin GSYH’si hakkında kesin veriler olmadığından bu bölgelerdeki iç ticaretin GSYH’ye oranını tahmin etmek mümkün değildir.

PAZAR İSTİKRARI VE FİYAT SEVİYESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Piyanın dağınlıklığı ve enflasyon riski; ödeme para birimlerinin çeşitliliği ve sektörel farklılıklarına bağılı olarak daha da artmıştır. Çalışanların ücretleri yüzde 1 oranında dolar, yüzde 53 oranında Türk lirası ve yüzde 46 oranında Suriye lirasıyla ödenmiştir. Toptan piyasasında ürünlerin satın alımı yüzde 83 oranında dolar ve yüzde 17 oranında Türk lirasıyla gerçekleşirken pera- kende satışta ise tüketicilere yönelik ürün satışları yüzde 17 oranında dolar, yüzde 48 oranında Türk lirası ve yüzde 35 oranında Suriye lirasıyla yapılmıştır. Bu durum piyanın farklı kesimlerinde döviz talebinin arzı aşmasına yol açarken bu da döviz kurunun yükselmesine ve Türk lirası ile Suriye lirası arasındaki fiyat farklılıklarının artmasına neden olmuştur.

TÜRKİYE ÜZERİNDEN İHRAÇ VE İTHAL EDİLEN BAŞLICA ÜRÜNLER

2018’den itibaren Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden diğr ülkelere ihraç edil- meye başlanan başlica ürünler arasında patates, hırdavat, metal dökümler, kuru baklagiller, giyim, ayakkabı, kuru soğan, kuru sarımsak, defne sabunu, pamuk, kuru incir, arpa ve sert buğday, Suriye taşı, aromatik maddeler, çe- kirdek, çörek otu, defne yaprağı, Antep fıstığı, zeytinyağı ve meyveler yer al- maktadır. Türkiye’ye yönelik ihracat 2016’da pamuk, bazı aromatik ürünler (anason, kimyon ve çörek otu) ve kuru baklanın ihracıyla başlamıştır.

2018’de Türkiye üzerinden diğr dünya ülkelerine ihracat da başlamış ve bu ihracatlar her iki tarafın da yerel sanayilerini koruma amacıyla koyduğu bazı kısıtlamalarla birlikte gerçekleştirilmiştir. En önemli ihracat destinas-

yonları arasında Katar, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün, Özbekistan, Libya, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn ve Almanya bulunmaktadır. Bu ülkeler Suriye'nin kuzey bölgelerinden Türkiye aracılığıyla ihraç edilen ürünlerin başlıca alıcıları olmuştur.

FİNANSAL HİZMETLER VE BANKACILIK HİZMETLERİ

Çatışma ve yıkım sonrası koşullarda barışın yeniden tesis edilmesi öncelikli hale gelmiştir. Bu süreç yeniden inşa, reformlar, ekonomik ve sosyal alanlarda kapasitenin tekrar kazanılmasını içermektedir. Kaynak ve birikimlerin harekete geçirilmesi, ulusal ekonomide finansal derinliği artırmak ve kalkınma koşullarını iyileştirmek öncelikli ilgi alanlarıdır. Toplumsal barış, güven ve dayanışmanın yeniden sağlanmasının kalkınma süreci için temel bir koşul olduğu ve dolayısıyla istikrar ve refah için toplumsal uzlaşa gerektiği daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Tasarruf ve yatırım politikalarının etkinleştirilmesi ve bireyler ile kurumlar için uygun finansman araçlarının sağlanması, politikaların ve yönelimlerin uyum içinde olmasını gerektirmektedir.

Sınırlı kaynaklar ve çatışma yıllarının maddi ve manevi olarak tahrip ettiği imkanlara rağmen finans ve bankacılık sektörünün etkinleştirilmesi, kaynakların seferber edilmesi ve toplumun kalkınma kapasitesinin artırılması zorunluluktur. Bu durum toplumun finansal piyasalara ve bankacılık hizmet-

lerine erişimini artırarak yoksulluğun azaltılmasını, istihdam olanaklarının oluşturulmasını ve gelir seviyeleri arasındaki eşitsizliklerin giderilmesini sağlayabilecektir.

Küresel düzeyde ve Arap dünyasında mikro ve küçük ölçekli finansmanı destekleyen kurumların oluşturulmasına yönelik ilgi kalkınma deneyimlerine dayanmakta, büyük savaşlar ve krizler sonrasında finansal kurumların her türlü yapısının geliştirilmesi ve bankacılık kredilerinin güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu adımlar çatışma bölgelerinde ve çatışma sonrası dönemde toplumun en kırılgan kesimlerini oluşturan geniş sosyal grupların üretim kapasitelerini artırmayı ve ekonomik toparlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda sermaye ve yatırım ortamı ile ticari ortamın ülke genelinde yeniden canlandırılması gerekmektedir. Şam’daki SGH’nin bu istikamette atacağı adımların rejim dönemindeki aksaklıkları giderme ve kriz sürecinin sonuçlarını sürdürülebilir bir hale dönüştürme açısından kritik bir dönüm noktası olduğu değerlendirilmektedir.

Bu bölüm Suriye’nin kuzeybatısındaki sermaye hareketlerinde, finans ve bankacılık sektöründeki kurumların işleyişinde meydana gelen gelişmelere odaklanmaktadır. Bu sektörün yeniden yapılanma ve ekonomik büyümenin sağlanmasında yeni sistem için dersler barındırdığı görülmektedir.

FİNANS VE BANKACILIK SEKTÖRÜ

Suriye’nin kuzeybatısındaki bölgelerin Şam rejiminin kontrolünden çıkmasıyla rejimin mali ve nakdi otoritesine bağlı kurum ve kuruluşlar da bölgeden çekilmiştir. Maliye müdürlükleri ve yerel vergi daireleri gibi kamu maliyesiyle ilgili kurumlar ve kamu bankalarının şubeleri de bölgeden ayrılmıştır. Bu durum Geçici Hükümetin bölgede devletin idari ve düzenleyici yapılarına alternatifler geliştirmesini gerektirmiştir.

Geçici Hükümetin Maliye ve Ekonomi Bakanlığı, Temel Mali Sistem olarak adlandırılan bir düzenleme yayımlamıştır. Bu düzenleme merkezi bir sisteme dayalı olup gelir kaynakları olarak “vergiler ve harçlar, kamu hizmetleri gelirleri, hükümet yatırımları ile hibeler ve bağışlar” gibi kalemleri kapsamaktadır. Ancak Geçici Hükümetin vergi sistemi oluşturma, vergi tahakkuk ve tahsilatını yapacak birim oluşturma, merkezi hazine ve bütçe yönetimi gibi yetkileri bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu Temel Mali

Sistem harcamaların türlerini de belirlemiştir. Bu harcamalar cari harcamaların yanı sıra yatırım harcamaları, hibeler ve diğer harcama kalemlerini içermektedir. Sistemin dördüncü bölümü ise genel bütçenin hazırlanma ve onaylanma sürecine ilişkin kuralları belirlemiştir. Bakanlık 4 Mayıs 2017’de Mali Rehber’i benimsemiştir. Ayrıca ihale sistemi ve diğer yönetmelik ve kararları da hazırlayıp yayımlamıştır. Bu kararlar arasında 2023’te çıkarılan (Karar No: 13) Para ve Kredi Kurumu İç Tüzüğü adını taşıyan karar da yer almaktadır. Tüzüğün birinci bölümünün 1. maddesi “Para ve Kredi Kurumunun maliye ve ekonomi bakanı tarafından oluşturulan bir kamu kurumu” olduğunu belirtmekte ve bu kurumun “döviz büroları, para transfer işlemleri, özel ve kamu bankalarının faaliyetlerini düzenlemekle sorumlu” olduğunu ifade etmektedir. 2. madde döviz alım-satım işlemlerini “yabancı para birimlerinde düzenlenmiş tüm ödeme araçlarının alımı ve satımı ile bu işlemlerin tüzük hükümlerine göre yapılması” ve “kurtarılmış bölgeler içinde ve dışında para transferi” olarak tanımlamaktadır. Bu madde para transferlerinde hangi yabancı para birimlerinin kullanılacağına dair bir açıklama getirmemektedir. “Ruhsat” ise döviz bürosu faaliyetleri için Para ve Kredi Kurumu tarafından verilen “izin” olarak tanımlanmaktadır. 3. madde ise döviz büroları faaliyetlerinin düzenlenmesinde Para ve Kredi Kurumunun görevine işaret etmektedir.

DÖVİZ BÜROLARI VE PARA TRANSFER ŞİRKETLERİ

Şam rejimine bağlı kurumların geri çekilmesi ile finansman ve tasarruf kanallarının yokluğunun oluşturduğu boşluk; döviz büroları, bazı uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerini bu boşluğu doldurmak ve halka en acil hizmetleri sunmak için harekete geçirmiştir. Döviz büroları bireyler, şirketler ve iş insanlarına döviz değişimi ve para transferi hizmetlerinin ötesinde bir dizi finansal ve bankacılıkla ilgili hizmetler vermiştir. Bu hizmetler Geçici Hükümet tarafından çıkarılan Para ve Kredi Kurumu Yasası’nın sınırlarını aşarak dolar cinsinden hesap açma hizmeti sunma, bazı durumlarda yatırım hesapları açma ve bu fonları yurt dışında değerlendirme işlemleri gibi fırsatlar sunmuştur. Ayrıca döviz büroları uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri adına yararlanıcılara nakit yardım sağlayan finansal tedarikçi ve yardım sağlayıcı olarak da faaliyet göstermiş-

tir. Ancak bu görevler yine Geçici Hükümetin belirlediği sınırları aşarak hukuk dışı bir hal almıştır.

Sıkça yaşanan ihlaller ve mevduat sahiplerinin karşı karşıya geldiği riskler nedeniyle bazı yerel meclisler ve döviz büroları el-Bab ve Ahtarin gibi bazı şehirlerde döviz bürolarının faaliyetlerini düzenlemek amacıyla dövizci-ler birlikleri kurulması konusunda anlaşmaya varmıştır. Ancak bu birliklerin rolü genellikle üyeler arası danışma, düzenli toplantılar yapma ve önerilerde bulunmayla sınırlı kalmıştır.

PTT

PTT şubeleri kendi özel düzenlemeleri ve Türkiye’nin mevzuatına göre faaliyet göstermekte olup yerel meclislerin düzenlemelerine tabi değildir. Suriye’nin kuzeybatısında faaliyet gösteren PTT şubeleri Suriyelilerin meşru ve denetlenebilir kanallarla dış dünyaya açılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan gayrimeşru faaliyetler yürüten döviz bürolarının komisyon ücretlerini belirgin bir düzeyde tutmasını da sağlamıştır.

NAKİT ÖDEME YAPAN KURULUŞLAR

Finansal sektördeki örgütlerin rolünde gözlemlenen gelişmeler nakit temelli müdahalelerin öne çıkmasına yol açmıştır. Bu kuruluşlar bankacılık sistemini kullanmaksızın yararlanıcılar veya yerel tedarikçilerle doğrudan nakit ödeme yaparak işlem gerçekleştirmektedir. Bu durum bölgede uzmanlaşmış finansal kurumların yokluğundan kaynaklanmakta ve bu tür müdahalelerin uygulanmasını destekleyen kuruluşlar tarafından teşvik edilmektedir.

2014’te Suriye’nin kuzeybatısında Nakit ve Kupon Yardımı Grubu (Northwest Syria Cash and Voucher Assistance) kurulmuştur. OCHA çatısı altında faaliyet gösteren bu grup nakit temelli müdahaleler gerçekleştiren ve sivil toplum kuruluşlarında çalışan bazı Suriyeli profesyoneller ile teknik uzmanlardan oluşmaktadır. Grup, Suriye’nin kuzeybatısında çok amaçlı nakit yardımı (*multipurpose cash assistance*, MPCA) gibi nakit temelli yardımlara dayalı müdahaleler için teknik bir çalışma grubu olarak görev yapmaktadır. Ayrıca bölgede nakit ve kupon yardımlarının kalitesini artırmayı da hedeflemektedir.

ULUSLARARASI YARDIM KURULUŞLARI

Suriye'nin kuzeybatısında görece istikrarın sağlanması ve güvenlik durumundaki iyileşmeyle bazı insani yardım kuruluşları kademeli olarak daha sürdürülebilir kalkınma programlarına yönelmeye başlamıştır. Bu programlar çeşitli sektörlerde farklı projeler aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Bu durum insani yardım kuruluşlarını zaman zaman döviz bürolarını kullanmaya veya yararlanıcılar ile kendileri arasında aracılık yapacak ticari finansal kuruluşlarla çalışmaya mecbur bırakmıştır.

İŞ İNSANLARININ FİNANSAL VE TİCARİ İŞLEMLERİNİ YÜRÜTME YÖNTEMLERİ

Küçük ve orta ölçekli bazı döviz büroları ve şirketlerin iflas etmesi veya kapanması gibi durumlara rağmen Suriye'nin kuzeybatısındaki iş insanları ithalat maliyetlerini ödemek veya ihraç ettikleri malların bedelini almak için bu bürolarla çalışmak zorunda kalmıştır. Bu döviz büroları ve şirketler ruhsatlarını ve yetki sınırlarını aşarak döviz cinsinden hesaplar açmıştır. Eğer müşteri Suriye dışındaki döviz hesabından transfer yapma veya bu hesaba para gönderme imkanına sahipse şirket veya döviz bürosu bu hesap üzerinden gerekli işlemleri gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca bölgedeki müşterilere ödeme ve para transferi yapma işlemlerini de yürütmektedir. Öte yandan Türkiye'den Suriye'nin kuzeyine veya tersi yönde yapılan ödemeler ise daha güvenli olması açısından PTT aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

YOLLAR VE TAŞIMACILIK

Yollar ve ulaşım sektörü ekonomik iyileşme ve kalkınma sürecinde özel bir öneme sahiptir. Pek çok başarı bu sektörün kalitesine ve etkinliğine bağlıdır. Sektörün önemi Suriye'nin kuzeyinde bölgenin komşu ülkelerle bağlantılı olması ve sınır kapılarının uluslararası ve yerel yollarla güçlü ilişkileri nedeniyle daha da artmaktadır.

YOLLAR ÜZERİNDEKİ YETKİ VE YÖNETİM

Teorik olarak sınır kapıları, ulusal ve uluslararası yollar, bölgeler ve şehirler arasındaki yerel bağlantı yolları Geçici Hükümetin ve ona bağlı ilgili bakanlığın yetkisi altında kalmıştır. Şehir içi yollar, kasabalar arasındaki yollar ve tarım yolları ise yerel meclislerin kontrolünde olmuştur. Geçici Hükümetin mali kaynaklarının yetersizliği ve nitelikli teknik personel eksikliği rolünü sınırlandırmış ve sektöre etkin bir müdahalede bulunmasını engellemiştir.

SEKTÖRÜN DURUMU

Suriye’deki yollar genel olarak büyük hasar görmüş ve sorumluluk alacak bir otoritenin olmaması nedeniyle bakımsız kalmıştır. Silahlı çatışmalar, ağır araç hareketleri ve bombalamalar yolları tahrip ederek çatlaklar ve çukurlar oluşmasına neden olmuştur. Bu da ulaşımı zor ve tehlikeli hale getirmiştir. Suriye’nin kuzeybatısındaki yollar ise maruz kaldıkları aşırı kullanım ve doğrudan zararların yanı sıra 6 Şubat 2023’te meydana gelen depremler nedeniyle de hasar görmüş ve bu durum bazı yolların kısmen tahrip olmasına yol açmıştır. Geçici Hükümetin yerel yönetimler ve hizmetler bakan yardımcısıyla yapılan bir görüşmede yolların durumu şöyle özetlenmiştir:

- **Ana Yol (Çift Şeritli):** Cilvegözü (Bab el-Hava) Sınır Kapısı ile İdlib şehrini birbirine bağlayan çift şeritli tek bir yol bulunmaktadır. 30 kilometre uzunluğunda ve her bir yönü 10,5 metre genişliğinde olan bu yol uluslararası yol standartlarına sahip olmamakla birlikte ulusal yol seviyesine yakındır.
- **Yerel Bağlantı Yolları (Tek Şeritli):** Bölgeler ve beldeler arasındaki yerel bağlantı yolları (yerel yollar) 7,5 metre genişliğindedir ve toplam uzunluğu yaklaşık 1.000 kilometredir. Bu yolların yarısından fazlası bakıma muhtaç olup bazı yolların bakım ve onarımı (özellikle Simon Kalesi ile Cerablus arasındaki yol güzergahı) yerel meclisler, sivil toplum kuruluşları ve Geçici Hükümet tarafından yapılmıştır.
- **Kırsal Bağlantı Yolları (Tarım Yolları):** Kırsal alanlardaki köyler ve kasabalar ile şehirler ve bölgeler arasındaki tarım yolları 5 metre genişliğindedir ve toplam uzunluğu yaklaşık 5 bin kilometredir. Yarısı zarar görmüş olan bu yolların çoğu bakıma muhtaç haldedir.

Yolların bakımı ve onarımı; istikrar, finansman ve merkezi bir yönetim veya en azından idareler arasında bir koordinasyon gerektirmektedir. Askeri operasyonlar ve ağır askeri araçların yoğun kullanımı nedeniyle yollar hasar görmüş ve çoğu on iki yıldan uzun bir süredir onarım görmemiştir. Son yıllarda yerel meclisler, sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparak yolların veya bir kısmının bakımını gerçekleştirmiş ancak bu süreçte yeni yollar yapılmamıştır. Yeni yol yapımı imar planlarının değiştirilmesini, arazi ve mülk kamulaştırmalarını gerektirdiği için yasal, mali ve teknik zorluklar da barındırmaktadır.

Türkiye'nin SMO ile bölgeyi özgürleştirmesiyle yolların rehabilitasyonu yapılmıştır. Ancak 2016-2024 arasında bölgedeki iklim, deprem ve dar alana sıkışmış trafik durumu yolların yıpranmasına yol açmıştır. Genel olarak ele alındığında Afrin bölgesindeki yolların diğer bölgelere kıyasla daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni bölgenin dağlık yapısı ve eğimlerin yağmurun etkisini azaltmasıdır. Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı bölgelerindeki yollar da ise yoğun trafik yaşanmaktadır. Özellikle Azez bölgesinde trafik yoğunluğu ve yük miktarı yolların orijinal tasarımı ve işleviyle uyumlu değildir.

YOLLARLA İLGİLİ PERSONEL, EKİPMAN VE MALZEME DURUMU

Yolların bakımı ve onarımı için farklı mühendislik uzmanlıkları, çeşitli seviyelerde deneyim ve eğitim gerekmektedir. Topoğrafyadan başlayarak zemin mekaniği, köprüler, barajlar ve yol uzmanlıklarına kadar geniş bir yelpazede bilgi birikimi ve uzmanlığa ihtiyaç vardır. Örneğin Azez bölgesinde bu uzmanlıkların karşılanma oranı yalnızca yüzde 15 ile 17,5 arasında değişmektedir. Ayrıca mevcut ekipmanların yüzde 80'i eskimiş ve kullanılamaz durumdadır. Zincirli ve tekerlekli ekskavatörler ve dozerler, (vibrasyonlu ve titreşimsiz) silindir makineleri gerektiğinde Türkiye tarafından sağlanmaktadır.

Depremler nedeniyle toplamda yaklaşık 675 kilometre yol hasar görürken bu yollar altı ilin (Halep, İdlib, Hama, Rakka, Tartus ve Lazkiye) ana ve tali yollarının yaklaşık yüzde 11'ini oluşturmaktadır. Ulaşım sektöründe meydana gelen toplam zararın maliyeti ise 718 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir. Ayrıca toplamda 1 kilometrelik köprü yıkılmış ve 10 kilometrelik köprüler kısmen zarar görmüştür. Halep'te ulaşım kapalı köprüler toplamın yüzde 25'ini oluştururken yolların yüzde 1,4'ü ise acilen bakıma ihtiyaç duymaktadır.

Dünya Bankası 6 Şubat depremlerinden etkilenen altı ilde yeniden yapılanma ve toparlanma ihtiyaçlarının maliyetini yaklaşık 7,9 milyar dolar olarak tahmin etmiştir. Bunun 3,7 milyar doları depremin birinci yılı için ve 4,2 milyar doları da sonraki iki yıl için gerekli görülmüştür. Ulaşım sektörünün ise toplam ihtiyacın yaklaşık yüzde 12'sini oluşturduğu belirtilmiştir.

TAŞIMACILIK

Suriye’deki ulaşım sektörü; Şam’daki merkezi otorite, muhalif silahlı gruplar, DEAŞ, Nusra Cephesi (HTŞ) ve diğer gruplar arasındaki çatışmalar nedeniyle doğrudan yıkıma maruz kalmıştır. Yollar, demir yolları, köprüler, çeşitli toplu ve özel ulaşım araçları tahrip edilmiştir. Özellikle yoğun çatışma yaşanan bölgelerde güvenlik durumunun kötüleşmesi ulaşım sektörünün de durmasına neden olmuştur. Bu da sağlam kalan ulaşım araçlarını ve hatlarını devre dışı bırakmıştır. Buna karşın malların ve ticari ürünlerin bölgeden dışarıya ve diğer bölgelere taşınması bireylerin ulaşım olanaklarından daha iyi durumdadır. Belirli nakliye firmaları bu hizmetleri sağlamak ve hizmet talep edenler ile araç sahipleri arasında aracı olarak hizmet vermektedir. Bu sistem bölgesel ve uluslararası ihracatı da kapsamaktadır.

İYİLEŞTİRME PROJELERİ

Geçici Hükümetin bölgelerinde 2018’in ikinci yarısından 2022’nin ilk yarısına kadar gerçekleştirilen iyileştirme projeleri üzerine yapılan sektör analizi bu dönemde sağlık, eğitim, ulaşım ve diğer alanlar dahil olmak üzere toplamda 5 bin 24 üretim veya hizmet projesinin tamamlandığını ortaya koymuştur. Bu projelerin çoğunluğunu küçük ölçekli projeler oluşturmaktadır. Ulaşım ve taşımacılık sektörü ise toplam projelerin 891’ini (yüzde 17,7) kapsamaktadır.

İyileştirme projeleri genellikle bölgeler arasındaki bağlantı yolları ve bölge içindeki yolların onarımı ve bakımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Afrin’de üçüncü köprü uluslararası kuruluşlar, Geçici Hükümet ve Yerel Meclisin katkılarıyla inşa edilmiştir. Projeler genellikle köyleri çadır kentlere bağlayan yolların onarımı ve asfaltlama çalışmaları üzerinde yoğunlaşırken Azez, Afrin, Dana ve Kubbesin en fazla projeye sahip yerler olmuştur. Ancak fiili olarak yeni yol projeleri veya uluslararası yolların yeniden inşası gibi büyük ölçekli projeler hayata geçirilmemiştir.

TELEKOMÜNİKASYON

2011'den önce Suriye'de gelişmiş bir telekomünikasyon altyapısı olmayıp başta Suriye'nin kuzeyi olmak üzere Suriye kırsalının geniş bölgelerinde fonksiyonel bir kablolu iletişim şebekesi tesis edilememiştir. Bu durum o bölgelerde internet hizmetinin sınırlı bir alanda sunulmasına neden olmuştur. Ancak mobil telekomünikasyonun yaygınlaşmasıyla internet hizmeti genel olarak Suriye'de zaten sınırlı olan ve pahalı altyapı gerektiren kablolu hatlara kıyasla nispeten daha düşük maliyetlerle yayılmasına yardımcı olmuştur. Suriye'deki çatışmaların başlamasıyla altyapının büyük bir kısmı –özellikle de iletişim altyapısı– yağmalanarak tahrip edilmiştir.

Ülkenin kuzeybatısında kablolu, kablosuz ve mobil iletişim ağlarının uğradığı tahribatın boyutuna ilişkin kesin bir veri bulunmamakla birlikte her türlü iletişim hizmeti merkezi olarak Şam'dan durdurulmuş ve ülkenin kuzey bölgeleri hizmet ağlarından izole hale gelmiştir. Kesintiden önce bireysel girişimlerle Türkiye'de hizmet veren ağları kullanma denemeleri yapılmıştır. Böylece Türk firmaları bölge piyasasına girmeye başlamış ve tüketici ile altyapı sahibi şirketler arasında aracı konumundaki çok

sayıda Suriyeli ve Türk hizmet sağlayıcı ortaya çıkmıştır. Bir dizi özel şirket bağımsız olarak veya diğer şirketlerle iş birliği içinde faaliyet göstermeye devam etmektedir.

Telekomünikasyon sektöründeki yasal ve sistematik sorunlar Geçici Hükümetin kontrol ettiği bölgelerin istisnai durumu ve bu bölgeler üzerindeki egemenliğinin uluslararası hukuk tarafından tanınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ülkenin kuzeybatısının uluslararası ve bölgesel ağlara bağlanmasını ve özel bir bant genişliği elde etmesini engellemektedir. Ayrıca mevcut kablolu iletişim altyapısının onarımı ve yeniden inşası için yeterli kaynakların eksikliği de hissedilmiştir. Yerel meclislerin kurulmasıyla birlikte bu meclislere kendi bölgelerindeki telekomünikasyon şirketleri ve hizmet sağlayıcılarına faaliyet göstermesi için lisans verme yetkisi tanınmıştır. Bu çerçevede Cerablus Yerel Meclisi şehre internet hizmeti sunmak ve fiber hatları döşemek için bir firmayla anlaşma imzalamıştır. Halep kırsalında faaliyet gösteren şirketler ise halen kullanılabilir durumdaki dönüştürme merkezleri ve bölgedeki posta ve telefon merkezlerine bağlanan kablolar gibi ülkenin bölgedeki telekomünikasyon altyapısından faydalanmıştır.

Türkiye’de lisanslı olan ve büyük GSM (*global system for mobile communications*) şirketlerinin hizmetlerini yüklenen Kapsam Net, Hat Net, Tulip Group, Vega Net ve Sama Net gibi Türk şirketler Suriye’nin kuzey bölgelerinde şube açarak telefon ve internet hizmetleri sunmuştur. Ayrıca kuzey ve kuzeybatıdaki yerel Suriyeli şirketler de yerli abonelere sunmak için şirketler tarafından kendilerine verilen iletişim paketleri karşılığında kablolar, dönüştürme merkezleri ve kuleler dahil olmak üzere altyapıyı onararak genişletmiştir.

Suriye’de faaliyet gösterme yetkisi alan Vatan ve Tulip şirketleri ülkenin kuzeybatı bölgesindeki internet hizmetini sağlayan iki Türk şirkettir. Bu şirketler halihazırda internet hizmeti sunan iki fiber optik hat aracılığıyla hizmet vermektedir. Azez kentinde bulunun ve Azez Posta Merkezine internet sağlayan “Vatan Hattı”, Azez ve el-Bab şehirleri ve bu iki şehir arasındaki yol boyunca çeşitli yerel ağlara internet ve 4G SIM (*subscriber identity module*) hizmeti sunmaktadır.

6 Şubat depremlerinden Suriye’nin kuzeybatısının da etkilenmesi üzerine ABD yönetimi Suriye Sorumluluk Yasası’nın yaptırım düzenlemelerinde yer alan “telekomünikasyon ekipmanları, bilgisayarlar, yazılım ve ilgili teknoloji”

dahil olmak üzere bazı kalemler için Suriye'ye uygulanan yaptırımlara ihracat muafiyeti getirmiştir. AB de benzer ve daha kapsamlı şekilde “sadece deprem yardımlarıyla doğrudan ilgili olanları değil her türlü insani yardıma uygulanabilir” ve “çift kullanımlı malzeme muafiyetleri konusunda bir odak noktası oluşturulması” yönünde olumlu adımlar atmıştır.⁴⁷

6 Şubat depremleri sonucunda telekomünikasyon sektörünün maruz kaldığı hasar sektörün altyapısı, sabit hat yapısı, aktarım ve güçlendirme merkezlerini kapsamaktadır. ABD ve AB yaptırımlarına getirilen istisnalar modern teknolojiyi elde etmek ve bölgedeki telekomünikasyon altyapısını geliştirmek için yetkili kurum/kuruluşlar ve yatırımcılar için bir fırsat olmuştur. Bu istisnalardan yararlanma, sektörü geliştirme ve yeniden yapılandırma, teknik düzeyi ve verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanı sıra yeniden imar sürecinde ve genel olarak üretim faaliyetlerinde gelecekte büyük bir öneme sahip olacaktır.

İnternet tabanlı iletişim yazılımlarına dayalı telekomünikasyon hizmetleri –kamplar da dahil olmak üzere– özgürleştirilmiş bölgelerdeki çoğu yerleşim yerinde mevcuttur. Bu hizmetlerin miktarı ise her şehrin nüfus yoğunluğu ve ticari önemine göre değişmekte olup merkezi şehirler ile onlara bağlı köyler arasında farklılık göstermektedir. Mevcut internet ağlarının çoğu 4G ağlarının mevcut sınırlı katılımına ek olarak coğrafi alanın tamamına dağıtılan yerel ağlara dayanmaktadır. Ancak çoğu telefon merkezi ve ara bağlantı şebekeleri altyapısının ciddi şekilde tahrip olması sebebiyle sabit hat hizmetleri şu anda Suriye'nin kuzeyinde büyük ölçüde durdurulmuştur. Bu durum merkezlerin yeniden inşa edilmesi ve modern ekipmanlarla donatılması için büyük yatırımlar gerektirmektedir. Şu anda sabit ağdan yararlanılan tek hizmet farklı bölgelerde interneti taşımak için kullanılan sınırlı fiber optik ağıdır.

Türkiye'nin internet ağı Suriye'nin kuzeyinin tamamını kapsayan neredeyse tek mevcut ağıdır. Bu ağın kalitesi bölge ile Türkiye'deki ağ merkezi arasındaki mesafeye, lisanslı Türk şirketlerinin varlığına ve bu şirketlerin arızaları giderme, bazen de Suriyeli şirketlerin yürüttüğü sondaj ve altyapı çalışmalarını gerçekleştirme yeteneklerine göre bölgeden bölgeye değişiklik

47 Erica Moret, “Effectiveness of Humanitarian Exceptions to Sanctions: Lessons from the Syria Earthquake”, Carter Center, 11 Temmuz 2023, s. 15, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/2023/effectiveness-of-humanitarian-exceptions-to-sanctions-syria-earthquake-lessons.pdf, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

göstermektedir. Çadır kamplarının çoğunda internet bağlantısının kalitesi ve hızı düşük olduğundan uzaktan çalışma, çevrim içi eğitim veya yüksek hızlı internet gerektiren diğer işler için mevcut yetersiz kalmaktadır. Suriyeli iş insanlarının değerlendirmesine göre proje sahiplerinin yüzde 95’i bölgelerinde internet ağlarının sağlandığını belirtirken yüzde 5’i ise bu hizmetin bulunmadığını ifade etmiştir.⁴⁸ İnternet hizmeti maliyetleriyle ilgili olarak telekomünikasyon hizmetlerinin mevcut olduğunu belirten proje sahiplerinin yaklaşık yüzde 14’ü bu hizmet maliyetinin yüksek olduğunu belirtirken yüzde 86’sı ise şirketlerin bu maliyeti karşılayabileceğini düşünmektedir.

PTT’NİN HİZMETLERİ

Posta teşkilatları sosyal hayat ve üretim sektörü açısından bir dizi hayati görevi yerine getirmektedir. Ancak Suriye Posta Teşkilatı bölgede faaliyet göstermekte ve birçok posta tesisi de tahrip edilmiş vaziyettedir. PTT, Suriye’de bazı görevleri yerine getirirse de tüm posta işlemlerini üstlenmemektedir. Taşıma, mektup dağıtımı veya devlet kurumlarıyla ilgili bazı işlemleri yapma gibi normal bir posta kurumunun verdiği hizmetleri sağlayamamakta ayrıca mal taşımacılığı ve kargo işlemlerini de gerçekleştirememektedir. Suriye’nin kuzeyindeki halk Türkiye’deki yönetimlere, gruplara veya şirketlere çeşitli ödemeleri PTT aracılığıyla yapmaktadır. Resmi bankaların olmaması ve döviz büroları veya özel kargo ofisleri üzerinden yapılan ödemelerin riskleri nedeniyle PTT bu anlamda önemli bir hizmet sunmaktadır.

⁴⁸ *The Reality of Entrepreneurship*.

EĞİTİM

Suriye'nin kuzeybatısında 2024 başlarında nüfus yaş yapısının dağılımı incelendiğinde 2022'de 15 yaş altı çocukların yüzde 31 ve 18 yaş altı çocukların yüzde 34,3 düzeylerinde olduğu görülmektedir.⁴⁹ Bu yaş grupları temel ve ortaöğretim çağındaki öğrencileri kapsamaktadır. Öte yandan Esed rejiminin devrilmesiyle birlikte bu rakamların değişikliğe uğradığı, eğitim öğretim döneminin bitmesiyle Suriye'nin kuzeybatısında daha büyük bir demografik hareketlilik olacağı tahmin edilmektedir.

Araştırma döneminin sonu itibarıyla kayıtlı öğrenci sayısının tüm eğitim kademelerinde toplam 258 bin 634 olduğu görülmüştür. Bunların yüzde 50,5'i kız ve yüzde 49,5'i erkektir. Kamplarda ise bu oran yüzde 52 kız ve yüzde 48 erkek şeklindedir. Ortaöğretimde ise 13 bin 259 öğrenci bulunup eğitim görenlerin bu yaş grubunun yüzde 56'sını oluşturduğu yani bu yaş grubunun yüzde 44'ünün eğitim sisteminin dışında olduğu belirtilmektedir. Bakanlığın verilerine göre 2023-2024 eğitim öğretim döneminde eğitime katılım 2023 deprem yılına kıyasla

49 UNHCR tarafından yapılan 2024 taramalarından ve araştırmacıların saha çalışmasından elde edilen verilerdir.

iyileşme göstermiştir. Bakanlık Suriye’nin kuzeyinin genelinde (İdlib dahil) 100 bin öğrenci civarında artış yaşandığını tahmin etmektedir. Bu rakam eğitim çağındaki nüfusun yüzde 44 ile 50’sinin okullardan ve eğitim sisteminden uzakta kaldığına işaret etmektedir.

YERLEŞİM BÖLGELERİNDEKİ OKULLARIN DURUMU

Suriye’nin kuzeybatısındaki şehir merkezleri ve kamplarda yaklaşık 1.009 devlet okulu ve 49 özel okulun bulunduğu tahmin edilmektedir. Çoğu okuldaki öğretim sisteminde genellikle sabah kız öğrenciler ve öğleden sonra erkek öğrenciler için olmak üzere ikili öğretim yapılmaktadır.

6 Şubat depremleri eğitim sektörü altyapısını daha da kötüleştirmiş ve eğitim sisteminden ayrılma oranlarını artırmıştır. Suriye’nin kuzeybatısında (İdlib dahil) yaklaşık 599 okul zarar görmüştür. UNICEF’in tahminlerine göre bu sayı Lazkiye, Hama ve Halep’in de dahil edilmesiyle 900’e kadar ulaşabilmektedir.⁵⁰ Ayrıca 126 okul depremler nedeniyle evleri tehlikeli hale gelen göçmenleri barındıran sığınaklar olarak kullanılmıştır.⁵¹

KAMPLARDAKİ OKULLARIN DURUMU

Eğitim seviyesi ve okullara kayıt oranları bölgelerin sağladığı güvenlik, istikrar ve maddi koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. 2023-2024 eğitim öğretim döneminde ACU tarafından Suriye’nin kuzeybatısındaki (İdlib dahil) kamplarda yapılan saha araştırmasında toplamda 1.509 kamp ziyaret edilmiştir. Araştırmaya göre yalnızca 180 kampta (yüzde 11,9) okul olduğu tespit edilmiştir.⁵² Bu okullardan 213’ü Halep ve İdlib’deki Serbest Eğitim Müdürlüklerine kayıtlıdır. Bu okullardan bir tanesi hiçbir resmi kuruma bağlı değildir. Okulların yüzde 65’inde karma eğitim verilirken yüzde 25’i cinsiyete göre ayrılmış ve yüzde 10’u ikili öğretim sistemine sahiptir.

50 “Global Rapid Post-Disaster Damage Estimation (GRADE) Report - Türkiye-Syria Earthquake – Assessment of the Impact on Syria”, World Bank Group D-Ras Team, 20 Şubat 2023, s. 14, <https://reliefweb.int/attachments/94c8dd3a-73a8-41ad-b886-3321a724b3de/P1721710045bd103f089f109cfbcb15aa2b.pdf>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

51 UNHCR tarafından yapılan 2024 taramalarından ve araştırmacıların saha çalışmasından elde edilen verilerdir.

52 “Kuzey Suriye Kamplarındaki Okullar Raporu”, Destek Koordinasyon Birimi Bilgi Yönetimi Bölümü, Sayı: 7, (2024), s. 17, <https://acu-sy.org/ar/all-acu-reports>, (Erişim tarihi: 17 Şubat 2025).

Kampların yüzde 88,1’inde okul bulunmamakta ve bu kamplardaki çocuklar çevrelerindeki okullara gitmektedir.⁵³

ACU’ya göre okulların yüzde 24’ü bir ya da daha fazla çadırdan, yüzde 24’ü standart okul binalarından, yüzde 20’si prefabrik yapılardan (konteynerlerden), yüzde 16’sı beton odalar ve beton çatılardan ve yüzde 8’i de beton odalar ve çinko çatılardan oluşmaktadır. Okulların yüzde 6’sı beton odalar ve su geçirmez malzemeyle kaplı çatıya, yüzde 1’i toprak odalara ve yüzde 1’i de büyük çadırlara sahiptir. Toplamda 1.967 sınıf olup bunların yüzde 30’u standart okul binalarında, yüzde 22’si prefabrik yapılarda ve geri kalanı da çadırlarda veya çinkoyla kaplı yapılarda bulunmaktadır. Araştırmaya göre kötü hava koşulları nedeniyle bu okulların yüzde 11’inde eğitim öğretim aksamaktadır.⁵⁴

Araştırmanın sonuçlarına göre kamplardaki okulların yüzde 81’i içme suyu ve diğer kullanım sularını su tankerleri aracılığıyla temin ederken yüzde 14’ü genel su şebekesinden ve yüzde 3’ü de okul yakınlarındaki kuyulardan almaktadır. Okulların yüzde 2’sinde ise su bulunmamakta ve öğrenciler su ihtiyaçlarını evlerinden sağlamaktadır.

Kamplardaki okulların yüzde 48’inde standart tuvaletler bulunup ana kanalizasyon şebekesine bağlıdır. Yüzde 51’i atık sularını foseptik çukurlarına ve yüzde 1’i de açık alana dökmektedir.

ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ

Geçici Hükümete bağlı Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu aracılığıyla yükseköğrenimi denetlemekte, kamu ve özel üniversiteleri yönetmekte, müfredatlarını değerlendirmekte ve yıllık olarak üniversiteye kabul süreçlerini düzenlemektedir. Tıp fakültelerine başvuru için standart bir sınav sistemi uygulanmakta ve hem devlet hem de özel üniversitelerde kayıt koşulları bu kurul tarafından belirlenmektedir. Suriye’nin kuzeyinde 14 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerden tek devlet üniversitesi 2015’te kurulan Özgür Halep Üniversitesi’dir. Üniversitenin başlangıçta Suriye içinde birçok şubesi bulunmasına rağmen şu anda sadece Halep’in kuzeyindeki Azez’de faaliyet göstermektedir. 26 fakülte ve meslek yüksekokuluna sahip olan üniversite-

53 “Kuzey Suriye Kamplarındaki Okullar Raporu”, s. 17.

54 “Kuzey Suriye Kamplarındaki Okullar Raporu”, s. 17.

nin 2023-2024 akademik döneminde kayıtlı öğrenci sayısı yaklaşık 16 bin 355’tir. Bu sayı Suriye’nin kuzeyindeki üniversitelerde kayıtlı öğrencilerin yüzde 63’ünden fazlasını oluşturmaktadır. Öğrencilerin yüzde 45’i erkek ve yüzde 55’i kız öğrencilerdir. İdlib Üniversitesi ise Kurtuluş Hükümetine bağlı Yükseköğretim Bakanlığı çatısı altında faaliyet göstermektedir. Şam hükümetinin kurulmasıyla bu yükseköğretim kurumlarının merkezi bir otoriteye tabi olması beklenmektedir.

Diğer üniversiteler özel üniversiteler olup bunların en büyüğü 10 fakültesi olan Uluslararası Bilim ve Rönesans Üniversitesi’dir. Üniversitede yaklaşık 3 bin 500 öğrenci eğitim görmektedir. Bir diğer önemli özel üniversite 21 fakültesi bulunan Şam Üniversitesi’dir ve üniversitede 2 bin 250 öğrenci kayıtlıdır. Diğer üniversitelerin her birinde öğrenci sayısı 1.000’in altındadır. 139 öğrencinin bulunduğu Amanos Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde ise öğrenci sayısı 200’ü geçmemektedir. Ayrıca Suriye’nin kuzeyinde şube açan Türk üniversiteleri de mevcuttur. Örneğin 2017’de el-Bab’da kurulan Başakşehir Akademisi Suriye’de açılan ilk Türk üniversitesidir ve eğitim dili Arapçadır. Gaziantep Üniversitesi de Suriye’nin kuzeyindeki çeşitli şehirlerde fakülteler açmış ve 2021’de el-Bab’da Sağlık Bilimleri Üniversitesi kurulmuştur. Bu üniversite tıp fakültesi ve halk sağlığı meslek yüksekokuluna sahiptir.

Tüm üniversitelerdeki kayıt ücretleri nispeten sembolik olup yıllık olarak 80-300 dolar arasında değişmektedir. Tıp fakültelerinde ise bu ücret yaklaşık 1.000 doları bulmaktadır. Özel üniversiteler ve Özgür Halep Üniversitesi öğrencilerden alınan ücretler, yardımlar ve bağışlarla faaliyet göstermekte ve Türkiye bu üniversitelere destek vermektedir.

EĞİTİM KADROSU VE İDARİ YAPI

Eğitim ve idari kadronun dağılımı ve nitelikleri hakkında kesin veriler bulunmamakla birlikte üniversite öncesi eğitimde çalışan toplam personel sayısının yaklaşık 9 bin 846 öğretmen ve idari personel olduğu tahmin edilmektedir. Bu personelden 6 bin 440’ı (yüzde 65,4’ü) ilköğretim seviyesinde görev yapmakta ve personelin yüzde 54’ü öğretmen ve eğitimci-dir. Ortaokul ve lise düzeylerinde çalışan öğretmen ve idari personel sayısı ise 2 bin 77 kişi olup öğretmen ve idari personelin yüzde 51’i erkeklerden

oluşmaktadır.⁵⁵ Üniversitelerde ise öğretim kadrosu yaklaşık 150 doktora derecesine sahip çeşitli alanlarda uzmanlaşmış kişilerdir. Buna ek olarak yaklaşık 50 yüksek lisans mezunu da farklı alanlarda üniversitelerde görev yapmaktadır.

Tablo 8’de okulların yerleşim yerlerine göre dağılımı, Tablo 9’da öğretmen dağılımı ve Tablo 10’da öğrenci sayıları sunulmuştur.

Tablo 8. Okul Sayıları ve Dağılımı (Kasım 2024)						
Bölge	Şehir	Devlet Okulları		Özel Okullar		Toplam Okul Sayısı
		İlkokul ve Ortaokul	Lise	İlkokul ve Ortaokul	Lise	
Fırat Kalkanı	Mare	24	5	1	0	30
	Suran	63	11	0	0	74
	Azez	49	7	34	5	95
	Çobanbey	-	-	-	-	-
	el-Bab	60	5	0	0	65
	Cerablus	-	-	-	-	-
Toplam		196	28	35	5	264
Zeytin Dalı	Afrin	52	5	5	0	62
	Cinderes	57	3	1	0	61
	Mabatli	31	2	0	0	33
	Raco	57	3	3	1	64
	Şeran	40	3	0	0	43
Toplam		237	16	9	1	263
Barış Pınarı	Tel Abyad	290	5	0	0	295
	Resulayn	182	2	0	0	184
Toplam		472	7	0	0	479
Kamplar		49	4	0	0	53
Genel Toplam		954	55	44	6	1.059

Kaynak: ACU (2024).

55 “Kuzey Suriye Kamplarındaki Okullar Raporu”, s. 17.

Tablo 9. Halep’in Kuzey Kırsalı, Afrin, Resulayn ve Tel Abyad Bölgelerindeki Okullarda Öğretmen Sayıları (Kasım 2024)								
Bölge	Şehir	İlkokul Öğretmeni			Ortaokul ve Lise Öğretmenleri			Toplam Öğretmen
		Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
Fırat Kalkarı	Mare	236	256	492	82	83	165	657
	Suran	286	256	545	152	46	198	740
	Azez	300	300	600	150	150	300	900
	Çobanbey	-	-	-	-	-	-	-
	el-Bab	382	531	913	205	325	528	1.443
	Cerablus	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		1.204	1.343	2.550	589	604	1.191	3.740
Zeytin Dalı	Afrin	280	548	828	170	153	323	1.151
	Cinderes	151	225	376	100	97	197	573
	Mabatli	29	95	124	29	29	58	182
	Raco	74	113	187	33	25	58	245
	Şeran	179	196	375	39	25	64	439
Toplam		713	1.177	1.890	371	329	700	2.590
Barış Pınarı	Tel Abyad	800	620	1.420	31	27	58	1.478
	Resulayn	258	325	583	69	59	128	711
Toplam		1.058	945	2.003	100	86	186	2.189
Kamplar								1.327
Genel Toplam		2.975	3.465	6.440	1.060	1.019	2.079	9.846

Kaynak: ACU (2024).

Tablo 10. Halep'in Kuzey Kırsalı, Afrin, Resulayn ve Tel Abyad Bölgelerindeki Temel ve Ortaöğretim Öğrenci Sayıları (Kasım 2024)

Bölge	Şehir	Temel Eğitim Öğrencileri	Ortaöğretim Öğrencileri	Toplam Öğrenci Sayısı
Fırat Kalkanı	Mare	12.318	3.242	15.560
	Suran	15.639	3.308	18.947
	Azez	18.000	3.000	21.000
	Çobanbey	-	-	-
	el-Bab	40.694	4.606	45.300
	Cerablus	-	-	-
Toplam		86.651	14.156	100.807
Zeytin Dalı	Afrin	33.609	3.576	37.185
	Cinderes	17.181	955	18.136
	Mabatli	5.748	396	6.144
	Raco	6.582	366	6.948
	Şeran	9.814	796	10.610
Toplam		72.934	6.089	79.023
Barış Pınarı	Tel Abyad	27.371	480	27.851
	Resulayn	17.756	197	17.953
Toplam		45.127	677	45.804
Kamplar		30.306	2.694	33.000
Genel Toplam		235.018	23.616	258.634

Kaynak: ACU (2024).

SAĞLIK SİSTEMİ

Erken toparlanma projeleri sağlık sektörü için bile olsa halen tartışmalara ve farklı görüşlere yol açmaktadır. Sağlık sektörünün önemi ve yaşam hakkıyla olan bağlantısı siyasi çıkarlardan, çatışan tarafların, bağışçı ülkelerin ve uluslararası insani kuruluşların ayrımcı standartlarından onu muaf tutmamaktadır. Sağlıkla bağlantılı olan su, kanalizasyon, katı atıklar, gıda güvenliği sorunları ve yetersiz beslenme gibi konular çoğaldıkça görüşler arasındaki farklar da artmaktadır. Buna rağmen sektörün toparlanmasına, siyasi ve ideolojik çifte standartlardan arındırılmasına ve sağlık hakkı konusunda tüm taraflara eşit muamele edilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir.

2011 ÖNCESİ SAĞLIK SEKTÖRÜ

2010'da Suriye sağlık sektörünün fiziki altyapısı yaklaşık 498 hastaneden oluşmaktaydı. Bunların 122'si kamuya ait olan devlet hastanesi, 376'sı ise özel sektöre ait hastaneydi. Halep'te 118, İdlib'de 34, Haseke'de 31 ve Rakka'da 13 hastane bulunuyordu. 2011'de kamuya ait sağlık merkezlerinin sayısı 1.488'e ulaştı. Buna ek olarak 66 klinik, 208 sağlık noktası ve 121 özel sağlık merkezi vardı.

Halep’te 210 kamu ve 12 özel, İdlib’de 100 kamu ve 1 özel, Haseke’de 76 kamu ve 1 özel, Rakka’da da 65 kamu ve 1 özel tıp merkezi bulunmaktaydı.⁵⁶

Sağlık sektörü 31 bin 194 hekim, 15 bin 984 diş hekimi, 16 bin 554 eczacı ve 33 bin 959 hemşireden oluşuyordu. Ancak sektörün seviyesi BM Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia, ESCWA) ülkelerinin ortalamasının altındaydı. 2010’da Suriye’de her 1.000 vatandaş için 1,5 yatak düşerken ESCWA ülkelerinde bu oran 1,6 yataktı.

SAĞLIK SEKTÖRÜNE VERİLEN ZARARLAR

İnsan Hakları için Doktorlar adlı kuruluş Mart 2011-Temmuz 2016 arasında 400 sağlık tesisine yönelik (bazılarına birden fazla kez düzenlenen) saldırıları belgelemiş ve Suriye’de 768 sağlık çalışanının öldürüldüğünü rapor etmiştir. Şubat 2017’ye kadar on şehirdeki (Halep, Hama, İdlib, Dera, Humus, Deyrizor, Palmira, Rakka, Duma ve Ayn el-Arab) hastaneler, sağlık merkezleri, tıbbi noktalar ve dispanserler dahil olmak üzere sağlık tesislerinin yaklaşık yüzde 60’ı hasar görmüştür. Sağlık tesislerinin yüzde 16’sı tamamen yıkılmış ve yaklaşık yüzde 42’si kısmi hasar almış, tüm kamu hastanelerinin yüzde 60’ı ve özel hastanelerin yüzde 48’i tamamen yok olmuştur. Ayrıca Halep’te Aralık 2016’ya kadar 14 hastane ve 57 sağlık merkezi tamamen yıkılmış, Şubat 2017’ye kadar İdlib’de 10 sağlık tesisinin 8’i kısmen hasar görmüştür.

Bu yıllarda ayrıca bakım bütçeleri, tıbbi malzeme tedarik programları ve kuşatma altındaki ya da merkezi hükümetin kontrolü dışındaki bölgelerde görev yapan sağlık çalışanlarının maaşlarının kesildiği de görülmüştür. Bu durum hastaneler ve sağlık merkezlerinin hazırlık seviyeleri ve etkinliklerinde azalmaya, bazı durumlarda ise sağlık personeli eksikliğine yol açmıştır. 2011’de Suriye’de doktor sayısı yaklaşık 33 bin 235 iken İnsan Hakları için Doktorlar kuruluşuna göre çatışmanın ilk yıllarında 15 bin doktor ülkeyi terk etmiştir. En çok zarar gören ve en fazla doktor kaybeden bölgelerden biri ise Halep olmuştur. Çatışmanın başlangıcında Halep’te 6 bin doktor bulunurken 2014 itibarıyla şehirde 70’ten daha az doktor kalmıştır.

⁵⁶ Suriye Geçici Hükümeti Sağlık Bakanlığı, Odak Toplantısı, 2023.

MEVCUT SAĞLIK DURUMU

Teorik olarak Suriye'nin kuzeybatısındaki sağlık sektörü Geçici Hükümetin Sağlık Bakanlığı tarafından Halep'teki sağlık müdürlükleri, alt birim müdürlükleri ve yerel meclislerin sağlık ofislerinin koordinasyonu yoluyla denetlenmektedir. Ayrıca İdlib'deki sağlık müdürlüğüyle teknik ve bilimsel denetim de yapılmaktadır. Hastaneler yerel meclislerin sağlık ofisleri tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin Sağlık Bakanlığı gözetiminde yönetilmektedir.

HASTANELERİN DURUMU

2023'ün üçüncü çeyreğinde Sağlık Kaynakları ve Hizmetlerinin Erişilebilirliğini İzleme Sistemi (Health Resources and Services Availability Monitoring System, HeRAMS) tahminlerine göre Suriye'nin kuzeybatısında Halep'te 24 hastane, 91 birinci basamak sağlık merkezi, 34 mobil klinik, 17 uzmanlık merkezi ve 13 sağlık tesisi aktif olarak çalışmaktadır. İdlib'de ise aynı dönemde 50 hastane, 97 birinci basamak sağlık merkezi, 36 mobil klinik, 26 uzmanlık merkezi ve 34 sağlık tesisi faaliyettedir. Ayrıca Geçici Hükümetin Sağlık Bakanlığı tarafından yanık tedavi, ortopedi ve kalp hastaneleri gibi özel hastaneler de kurulmuştur.⁵⁷

TÜRKİYE'NİN KURDUĞU HASTANELER VE SAĞLIK MERKEZLERİ

Türkiye Afrin, Azez, el-Bab, Mare, Tel Abyad ve diğer bölgelerde bir dizi sağlık merkezi ve ulusal hastane kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilen ve Türk-Suriyeli ortak yönetimiyle çalışan hastanelerde rutin sağlık hizmetleri yönetimi, Türk yöneticinin Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından atanması ve Suriyeli yöneticinin de yerel meclis, bölgesel sağlık müdürlüğü veya sağlık ofisi tarafından görevlendirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. HeRAMS'ın 2023'ün üçüncü çeyreği verilerine göre Ekim 2023 itibarıyla İdlib, Halep, Rakka ve Haseke'de toplam 629 sağlık tesisi bulunmaktadır. Bunlardan 435'i faaliyette, 187'si pasif ve 7'si hakkında ise rapor bulunmamaktadır.

⁵⁷ *Third Quarter, 2023 Report Türkiye Health Cluster for Northwest of Syria July-September 2023*, (HeRAMS, Gaziantep: 2023).

Faaliyet gösteren sağlık tesislerinin dağılımı şu şekildedir:

- 74 hastane (bu sayı toplam aktif tesislerin yüzde 17’sini oluşturmakta)
- 198 sabit birinci basamak sağlık merkezi (toplamın yüzde 45,5’i)
- 71 mobil klinik (toplamın yüzde 16,3’ü)
- 45 uzmanlık merkezi (toplamın yüzde 10,3’ü)
- 47 diğer sağlık tesisi (toplamın yüzde 10,8’i)
- 52 sağlık ortağı bu tesisleri yönetmekte ve desteklemekte⁵⁸

ÇOCUKLUK ÇAĞI HASTALIKLARININ ENTEGRE YÖNETİMİ

Çocukluk çağı hastalıklarının entegre yönetimi (*international marine certification institute*, IMCI) çocuğun bütünsel refahına odaklanan entegre bir çocuk sağlığı yaklaşımıdır. Bu yöntem 5 yaş altındaki çocuklarda ölümleri, hastalıkları ve engellilik oranlarını azaltmayı, büyüme ve gelişmeyi desteklemeyi amaçlamaktadır. Tablo 11’de çocuk sağlığına yönelik tesisler, Tablo 12’de anne ve yenidoğan sağlığı hizmetleri sunan sağlık tesisleri ve Tablo 13’te Halep bölgesindeki sağlık personeli/nüfus dağılımı sunulmuştur.

Bölge	IMCI	Ağır Hastalıkları Olan Çocukların* Yönetimi	Genişletilmiş Aşılama Programı	A Vitamini Takviyesi	Ağır Beslenme Bozukluğu Taraması	Komplikasyonsuz Ağır Beslenme Bozukluğu Tedavisi	Ağır Beslenme Bozukluğu Yönetimi Merkezi
Afrin	5	5	17	10	26	18	2
el-Bab	2	3	9	6	10	10	3
Azez	5	6	19	23	29	26	4
Cerablus	1	1	4	3	7	6	1
Cebel Saman	3	3	9	8	14	11	0
Ariha	2	2	4	4	7	6	0
Harim	12	14	16	29	58	43	7
İdlib	7	8	17	21	34	30	2
Toplam	37	42	95	104	185	150	19

Kaynak: Geçici Hükümet Sağlık Bakanlığı (2023); 7 Haziran 2024 saha çalışmasında elde edilmiştir.

* Yenidoğan bebekler dahil

58 *Third Quarter, 2023 Report Türkiye Health Cluster for Northwest of Syria July-September 2023.*

Veriler üç bölgede (Fırat Kalkanı, Barış Pınarı, Zeytin Dalı bölgeleri) çocukların yaklaşık yüzde 80'inin yaşamlarının ilk iki yılında temel aşılarını aldığını göstermektedir. Ancak 5 yaş altı çocukların yaklaşık yüzde 9,5'i ishal ve diğer hastalıklarla karşı karşıya gelmektedir. Öte yandan Suriye'deki 10 çocuktan 9'u asgari düzeyde kabul edilebilir beslenme programlarına erişememektedir. Bu da kısa boyluluk ve zayıflık vakalarına yol açmaktadır. İdlib ve Halep'in kuzey kırsalında 5 yaş altındaki yaklaşık 506 bin 530 çocuğun acil olarak ağır beslenme bozukluğu tedavisine ihtiyacı vardır ve yaklaşık 108 bin çocuk ciddi zayıflıkla mücadele etmektedir. Suriye'nin kuzeybatısındaki çocukların yüzde 20'si bodurluk sorunuyla karşı karşıyadır. Ayrıca Halep'in kuzey kırsalındaki çocukların ve kadınların yaklaşık yarısı kansızlık (anemi) yaşamaktadır. Bunlara ek olarak çocukların yüzde 35'inde zihinsel yetersizlik, konuşma ve işitme güçlüğü gibi engeller bulunmaktadır. 15 yaş ve üzeri yetişkinlerde kronik hastalıkların oranı ise yüzde 3'tür.

Tablo 12. Anne ve Yenidoğan Sağlığı Hizmetleri Sunan Sağlık Tesisleri (2023)

Bölge	Aile Planlaması	Doğum Öncesi Bakım	Doğumda Nitelikli Bakım	Yenidoğan Temel Bakımı	Acil Durumlarda Temel Doğum Bakımı (CEMOC)	Acil Durumlarda Kapsamlı Doğum Bakımı	Doğum Sonrası Bakım	Kapsamlı Kürtaj Bakımı
Afrin	44	45	16	14	9	5	25	5
el-Bab	16	19	6	7	5	2	14	2
Azez	39	45	13	15	7	5	32	5
Cerablus	7	9	2	1	1	1	7	1
Cebel Saman	17	20	5	5	4	2	14	3
Ariha	9	13	3	3	3	1	7	1
Harim	67	82	16	23	11	9	54	9
İdlib	41	47	16	16	9	7	28	7
Toplam	240	280	77	84	49	32	181	33

Kaynak: Geçici Hükümet Sağlık Bakanlığı (2023).

Tablo 13. Sağlık Personeli/Nüfus Dağılımı (Halep, 2023)						
İlçe	Afrin	el-Bab	Azez	Cerablus	Cebel Saman	Toplam
Nüfus	647.796	293.003	583.020	117.651	341.791	1.983.261
Hastaneler	5	4	8	1	6	24
Mobil Klinikler	18	4	10	0	2	34
Diğer	0	2	8	2	1	13
Birinci Basamak	26	14	32	7	12	91
Uzmanlık Merkezleri	4	4	5	2	2	17
Genel Doktorlar	67	29	86	13	27	222
Genel Cerrahlar	7	0	10	0	9	26
Ortopedi Cerrahları	4	1	7	0	8	20
Diğer Cerrahlar	5	0	18	0	5	28
Kadın Hastalıkları Doktorları	28	13	19	4	8	72
Dahiliye Uzmanları	20	9	22	3	17	71
Çocuk Doktorları	42	25	42	7	20	136
Ebelik	79	42	89	13	35	258
Hemşireler	222	177	414	58	169	1.040
Toplum Sağlığı Uzmanları	126	43	118	21	38	346
Teknik Personel	97	78	242	21	100	538
Eczacılar ve İlaç Dağıtıcıları	48	23	51	9	24	155

Kaynak: *Third Quarter, 2023 Report Türkiye Health Cluster for Northwest of Syria July-September 2023*, s. 3.

Hastaneler tüm tıbbi hizmetleri (kalp kateterizasyonu ve kanser tedavileri dahil) sunmaktadır. Geçici Hükümet ve Türkiye hükümeti tarafından bazı hizmetler ücretsiz olarak sağlanırken bölgedeki bazı sağlık ve insani yardım kuruluşları tedavi veya cerrahi operasyonların maliyetlerini üstlenebilmektedir. Genel olarak ilaçlar yerel Suriye piyasasından temin edilmektedir. Suriye’nin kuzeybatısında 9 ilaç fabrikası açılmıştır. Bunların 8’i İdlib’de ve 1’i Zeytin Dalı bölgesindedir. Bazı ilaçlar Türkiye’den ithal edilirken bazı tür ilaçlar ise rejim kontrolündeki bölgelerden temin edilmiştir.

YATIRIM DURUMU

Suriye'nin kuzeybatısında yatırım seviyesi devrim öncesinde de düşük kalmış, Halep il merkezi dışındaki saha kırsal ve tarım üretimiyle ilişkilendirilen bir alan olmuştur. Bu raporun konusu olan üç bölgedeki (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı bölgeleri) mal ve hizmet sektörlerine ait üretim faaliyetlerini analiz eden önceki bölümlerde değinilen düşük profilli çatışmaların sürekliliği ve sermaye eksikliği gibi birçok nedenle yatırım ortamı olumsuz bir görünüm arz etmiştir. Yatırımlar Türkiye'den ve bölgede kurulan küçük ve orta ölçekli şirketlerden gelmiştir.

Yatırım iklimi genel olarak ele alındığında makroekonomik göstergelerin istikrarı, farklı çalışma alanlarına yönelen şirket çeşitliliği, hukuki ve idari düzenlemeler, piyasa büyüklüğü gibi farklı faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca şirketlerin karlılığını artıran adil bir vergi ve gümrük sistemi, yeni gelişen sanayileri destekleme programları, yerel üretimin damping uygulamalarına karşı korunması, fikri mülkiyet hakları ve ticari markaların güvence altına alınması da yatırım ikliminin ayrılmaz parçalarıdır.

Suriye’nin kuzeybatısındaki üç bölgede yatırım ortamını yakından incelediğimizde bu bölgelerde belirli sektörlerle uygun kalifiye iş gücünün mevcut olduğunu ve teşvik edici ücret oranlarıyla öne çıktığını görüyoruz. Yaşam maliyetlerinin makul seviyelerde olması rekabetçi ücret düzeylerini sağlama da temel bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ham maddeler, ikincil malzemeler ve yardımcı malzemeler uygun fiyatlarla temin edilebilmekte, bu da çeşitli sanayi ve hizmet sektörlerine yatırım yapılmasını teşvik etmekte ve ihracat kapasitesini artırmaktadır. Benzer şekilde sanayi bölgelerinde arazi ve hizmetlerin uygun maliyetlerle bulunabilmesi, internet, iletişim ve posta hizmetlerinin varlığı, düşük hizmet maliyetleri ve vergiler de yatırımlar açısından cazip koşullar sunmaktadır.

Bununla birlikte bazı temel yatırım unsurlarının eksikliği ya da zayıflığı ise ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Makroekonomik göstergelerin istikrarsızlığı, makroekonomik veya sektörel istatistik ve bilgilerin eksikliği dikkat çekmektedir. İstatistiksel analizlerin yokluğu, finansman kurumları ve bankacılık hizmetlerinin bulunmaması ekonomik faaliyetler için büyük bir engel oluşturmaktadır. Merkezi bir otoritenin eksikliği ve yetki çatışmaları da koordinasyon eksikliğiyle birleşmektedir. Pazarın küçük olması ve üç bölgeye bölünmüş olması da ekonomik faaliyetleri sınırlamaktadır. Şam’da kurulan SGH ile birlikte tüm Suriye’de yatırım ikliminin tekrar düzenleneceği dikkate alındığında Suriye’nin kuzeybatısında yakalanan ivmenin ve mevcut birikimin diğer bölgelere nazaran bir avantaj oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Suriye’nin kuzeybatısındaki bölgeleri ziyaret eden bu raporu hazırlayan ekip; sanayiciler, tüccarlar ve iş insanlarıyla yaptıkları görüşmelerde bu bölgelerde gelir veya kar vergisi yükümlülüğünün bulunmadığını tespit etmiştir. Öte yandan işletmelerin çalışanlarıyla ilgili sosyal yükümlülükleri olmasına rağmen konjonktür nedeniyle bu işletmeler ayakta kalmakta zorluk çekmektedir. Genel tablo bölgede sermaye oluşumunun zayıf olduğunu ve halkın çoğunluğunun birikim veya finansal fazlalıklara sahip olmadığını göstermektedir. *Suriye’de Kontrol Bölgelerindeki Yatırım Endeksi* başlıklı bir rapor rejim, muhalefet ve SDG bölgeleri arasındaki karşılaştırmalı yatırım endeksini değerlendirmiştir.⁵⁹ Bu raporun dikkate aldığı kriterler (güvenlik durumu, bireysel düzeyde güvenlik, planlama kapasitesi, tamamlayıcı hiz-

59 Halit Terkavi ve Abdulazim Mugarbel, “Suriye Kontrol Bölgelerindeki Yatırım Endeksi”, Jusoor Araştırma Merkezi, (Şubat 2024).

metler, satın alma gücü, üretim girdileri, dövize erişim kolaylığı, sanayi ve ticari ekosistem, iş insanlarının siyasi istismara maruz kalmaması, düşük vergi oranları, enflasyon ve hukuki garantiler) istikametinde rejimin kontrolündeki bölgelere 1 puan, muhalefetin kontrolündeki bölgelere 5 puan ve SDG'nin kontrolündeki bölgelere 3 puan verilmiştir.

Ek olarak yatırım endeksinde şu kriterler de değerlendirilmiştir: yatırımcılara yönelik tarafsız medya, yatırım sürecinin düzenlenmesi ve yönetimi, ucuz iş gücü, organize sanayi bölgeleri, stratejik coğrafi konumlar, sosyal faydaların sağlanması ve iş süreçlerinin kolaylaştırılması. Bu kriterler üzerinden yapılan değerlendirmede 7 puan üzerinden rejimin kontrolündeki bölgeler 3 puan, muhalefetin kontrolündeki bölgeler 6 puan ve SDG'nin kontrolündeki bölgeler 3 puan almıştır. Ayrıca rapor toplam yatırım endeksinin oluşturarak rejimin kontrolündeki bölgelerde yüzde 20, muhalefetin kontrolündeki bölgelerde yüzde 59 ve SDG'nin kontrolündeki bölgelerde yüzde 45 yatırım yapılabilirlik tespitinde bulunmuştur.

Muhalefet bölgesinde güvenlik ortamındaki iyileşme bazı iş insanlarını farklı amaçlara yönelik projeler geliştirmeye ve yatırımlar yapmaya teşvik etmiştir. Bununla birlikte endekse göre muhalefet bölgesindeki yatırım ortamı diğer kontrol bölgelerine kıyasla daha iyi bir durumdadır. Bu durum belediye meclislerinin vergi muafiyeti ve lisans verilmesinde kolaylık sağlaması gibi teşviklere ve bölgede ağırlıklı olarak kullanılan para birimlerinin (Türk lirası ve dolar) nispeten istikrarlı olmasına dayanmaktadır. Buna karşın rejim ve SDG bölgelerinde kullanılan para birimlerinin (Suriye lirası ve dolar ağırlıklı) değerindeki hızlı değişimler ve daha yüksek enflasyon oranları yatırımları riskli ve kayıplara açık hale getirmektedir. Bu durum Suriye içindeki yatırımcıların yatırımlarını Suriye'nin kuzeybatısına taşımaya teşvik etmektedir.

Geçici Hükümet üç çalışma bölgesinde iş yapma süreçlerini düzenlemek için yasal ve düzenleyici çerçeveyi oluşturma konusunda dikkate değer çabalar göstermiştir. 26 Temmuz 2023 tarihli ve 3 sayılı kararla yatırım düzenlemelerini içeren yönetmeliği yayımlamış ve bunu Maliye ve Ekonomi Bakanlığının gözetiminde –özellikle Fırat Kalkanı ve Barış Pınarı bölgelerinde– Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği aracılığıyla uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu yönetmelik kapsamında yerel meclisler sanayi faaliyetlerine yönelik iş ruhsatlarını sanayi ve ticaret odalarıyla koordinasyon halinde vermektedir. Maliye ve Ekonomi Bakanlığı ayrıca yeminli muhasebecilik mes-

leğinin düzenlenmesine ilişkin bir yönetmelik ile Para ve Kredi Kurumunun yürütme yönetmeliğini de yayımlamıştır. 26 Temmuz 2023’te yayımlanan 3 sayılı karar kapsamında Özgürleştirilmiş Bölgelerde Yatırım Yönetmeliği de kabul edilmiştir.

Yönetmeliğin 4. maddesi “Yatırım İlkeleri ve Garantileri” başlığını taşımakta olup yatırım özgürlüğünü ve rekabeti bozucu tekelleşme uygulamalarına karşı mücadeleyi vurgulamaktadır. Ayrıca yatırımcılara işlemlerini hızlı ve kaliteli bir şekilde tamamlama ve prosedürleri basitleştirme vaadinde bulunmaktadır. 6. madde olan “Kurumsal Düzenleme” kapsamında Yüksek Yatırım Konseyi oluşturulmuştur. 7. maddede ise bu konseyin yatırım stratejileri ve genel planlarını onaylama, genel yatırım haritasını belirleme ve yatırım projeleri için sabit varlıkların ya da sermayenin asgari değerini tespit etme görevlerini üstlendiği belirtilmiştir. Ayrıca her özel ekonomik bölgede yatırım ofisi adı altında bir genel idari ofis kurulmuştur. Bu ofis konsey tarafından onaylanan yatırım planlarının uygulanmasını üstlenmekte, yatırım izinlerinin verilmesi dahil olmak üzere projelerin gerçekleştirilmesi için gerekli tüm lisans ve onayların alınması gibi birçok görevi yürütmektedir.

SONUÇ

Suriye 2011’den itibaren bir çöküntü içine girmiştir. Devletin önüne geçen rejim ve Esed ailesi, Suriyeliler üzerinde tesis ettiği baskı rejimini ayrımcılıkla perçinlemiştir. Onurlu yaşamın gerektirdiği siyasi, sosyal ve hukuki hakları talep eden Suriyeliler kendi devrimlerini başlatmıştır. Suriye krizine müdahil olan ABD, Rusya ve İran ya PKK/YPG/PYD/SDG terör örgütü ya da Esed rejimi lehine tavır alırken Suriyelileri nüfus temizliğine tabi tutarak önce Suriye’nin kuzeybatısına sıkıştırmış ve nihai kertede tüm Suriye’yi kontrolleri altına almaya niyetlenmişlerdir. ABD ve Rusya adı koyulmamış bir anlaşmayla Suriye’nin ikiye bölünmesini amaçlamış ve doğrudan bir çatışma içine girmeden vekil unsurlarıyla ülkeyi paylaşmaya meyletmıştır. DEAŞ’ın ortaya çıkmasıyla birlikte ülke genelinde yeni bir “durum” ortaya çıkarken ÖSO (SMO adını almadan önce) Suriye’nin kuzeyine çekilmek zorunda kalmıştır. Çatışmasızlık bölgelerinde kimyasal silah dahi kullanmış olan Esed rejimi, Rusya ve İran’ın desteğiyle Hama, Humus, Halep ve Guta gibi

birçok bölgede katliamlar gerçekleştirmiş ve Suriyeliler ülkenin kuzeybatısında çok dar bir alana sıkışmıştır.

Türkiye, PKK ve DEAŞ terör örgütlerinin araçsallaştırıldığı çatışma ortamının neden olduğu riskleri merkeze alarak 15 Temmuz 2016 hain darbe girişimi sonrasında Suriye’ye müdahil olmuş ve ülkenin kuzeybatısında güvenli ve özgür bir alan tesis etmiştir. Esed’in nüfus mühendisliği stratejisi sonucunda yerinden edilmiş Suriyeliler, güvenliği Türkiye ve SMO tarafından sağlanan dar bir şeritte önce beka ve güvenlik sorunlarını çözmeye çalışmıştır. PKK/PYD/YPG/SDG ve DEAŞ tarafından gerçekleştirilen saldırıların önlenmesi için SMO’nun kapasitesi artırılmış ve Geçici Hükümetin kontrolünde bir düzen oluşturulmuştur. Çıkar gruplarının bilinçli eleştirilerine rağmen bu dar alanda hayatlarını kurtmaya çalışan Suriyeliler yeniden yapılandırma ve hayatı normalleştirme istikametinde çaba sarf etmiştir.

Türkiye’nin sağladığı destekle bölgede toplumsal, siyasi, hukuki ve iktisadi bir hayat tesis edilmiştir. Ortamın gerektirdiği zorluklar nedeniyle kimi zaman sıkıntılar yaşanmış olsa da 2024’ün Kasım sonunda İdlib’de HTŞ ve diğer özgürleşmiş alanlarda SMO, Esed rejimini devirebilecek operasyonları başlatabilmiştir. Askeri girişimlerin başarıya ulaşmasında sadece askeri değil aynı zamanda toplumsal hayatın her alanında tekamülün gerektiği dikkate alınırsa Esed’in devrilmesindeki başarının anahtarı on üç yılın birikiminde saklıdır.

Bu raporda ele alınan konu başlıklarında kendini sıfır noktasından yeniden inşa etme gayreti taşıyan bir toplumun varlığını dikkate almak gerekmektedir. Örnek vermek gerekirse devrim öncesinde kırsal alan şeklinde nitelendirilebilecek ve rejimin temel yatırımları dahi yapmaktan imtina ettiği bölgede 6 sanayi bölgesi kurulabilmiş, okullar ve ibadethaneler inşa edilmiş, çatışma izleri silinmiş ve sağlık tesisleri faaliyete geçirilmiştir. Türkiye’nin desteklediği bu gayretler küllerinden doğmanın somut resmidir ve Suriyelilerin tüm dünyaya örnek teşkil eden bir başarısıdır.

Yaşanan yokluklara ve elde edilen başarıya rağmen Suriye’de halen devam eden ve uzun döneme yayılacak bir devlet ve sistem inşası yaşanmaktadır. Bu sürecin gerekliliklerinin ise bir başka inceleme ve analiz sürecine tabi tutulması gerekmektedir. Bu nedenle bu rapora katkı veren yazarların ortak görüşü Suriye için gerekli bir yol haritasına yönelik

alışmalara ncelik verilmesi yönünde olup bu kapsamda řu adımlar dikkate alınabilir:

- Rehabilitasyon ve çatışma izlerinin silinmesi
- Siyasi ve toplumsal uzlaşıya yönelik uyum sürecinin hızlandırılması
- Siyasetin n planda olduğu demokratikleşme adımlarının atılması
- Devlet ve sistem inşasının kurumsallaştırılması
- Güvenlik sektörü reformunun anayasal sınırlar dahilinde başarılması
- Refah toplumunun inşa edilmesi

MURAT ASLAN

Kara Harp Okulu'nun Yönetim Bölümü'nden mezun olmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde muhtelif görevler almıştır. Aynı dönemde ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2006-2010 arasında yüksek lisans ve 2011-2017 arasında doktora eğitimlerini tamamlamıştır. Hasan Kalyoncu Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Aslan, Ortadoğu özelinde çalışmalara ağırlık vermiş; savunma ve güvenlik çalışmaları kapsamında güç, istihbarat ve propaganda kavram ve uygulamaları üzerinde yoğunlaşmış; Afganistan, Balkanlar, ABD ve Çin'deki saha çalışmaları vesilesiyle farklı bölgelerin etkileşimi ve küresel politikada konumlanması üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir.

NABİL MARZOUK

Harmoon Çağdaş Araştırmalar Merkezi'nde ekonomi araştırmacısıdır. Paris'teki Sosyal Bilimler Çalışmaları Okulu'ndan Analiz ve Ekonomi Politikaları alanında doktora derecesine sahiptir. Suriye Politika Araştırmaları Merkezi'nin kurucu ortağı ve araştırmacısı olan Marzouk, Suriye'de makroekonomik politikalar ve kalkınma konularına odaklanmaktadır. Devlet Planlama Komisyonunda danışmanlık, Şam Planlama Enstitüsü'nde öğretim üyeliği, işçi sendikaları ve BM kuruluşlarında danışmanlık yapmıştır.

MURAT YEŞİLTAŞ

Lisans ve yüksek lisans eğitimini sırasıyla 2003'te ve 2009'da Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. 2012'de "Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu" adlı doktora teziyle Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden doktora derecesini almıştır. 2008-2009 arasında Lancaster Üniversitesi Avrupa Çalışmaları ve Uluslararası Politika bölümlerinde misafir araştırmacı, 2010-2011 arasında ise Virginia Teknik Eyalet Üniversitesi Hükümet ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde misafir öğretim üyesi olarak görev almıştır. Halen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde profesör olarak çalışmakta olup uluslararası güvenlik ve terörizm konularında lisans ve lisansüstü dersler vermektedir.

İBRAHİM ÇÜTCÜ

Lisans derecesini Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Gaziantep Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Ekonomi eğitimi almış ve halen Hasan Kalyoncu Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde uluslararası ekonomi profesörü olarak görev yapmaktadır. Uluslararası ekonomi, mikroekonomi, makroekonomi, dış ticaret, araştırma yöntemleri ve bilimsel etik, girişimci ekonomi ve proje yönetimi konularında dersler vermektedir. Tekstil ihracatı, iş geliştirme, araştırma-geliştirme ve inovasyon konularında on dokuz yıllık genel mesleki deneyime sahiptir. Ayrıca Hasan Kalyoncu Üniversitesi Kuluçka Merkezi'nde araştırma, eğitim ve danışmanlık alanında bir şirketi yönetmektedir.

SAMİR SEİFAN

Harmoon Centre for Contemporary Studies'in icra direktörüdür. Merkezi Doha'da bulunan Harmoon Centre, Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi'nin bir parçasıdır ve Suriye devrimi konusunda uzmanlaşmıştır. Halep-Suriye Üniversitesi'nden (1974) ekonomi alanında lisans derecesine ve Leipzig-Almanya Teknik Üniversitesi'nden (1987) finans diplomasına sahip önde gelen bir Suriyeli ekonomisttir. Profesyonel hayatı boyunca Suriye, Libya ve BAE'de inşaat, petrol ve gaz sektörlerinde çalışmıştır. İskoçya'daki St Andrews Üniversitesi'nde Suriye Çalışmaları Merkezi'nin (CSS) kurucu ortağı ve üyesidir. Aynı zamanda Suriye Yönetim Danışmanları Derneği (SMCA) başkanıdır. Ekonomi ve idare alanlarında araştırmalar yapmakta ve eserler üretmektedir.

SURİYE’NİN KUZeyBATISINDA YENİDEN YAPILANDIRMA SÜRECİ (2016-2024)

MURAT ASLAN, NABİL MARZOUK, MURAT YEŞİLTAS,
İBRAHİM ÇÜTCÜ, SAMİR SEİFAN

Bu rapor Suriye’nin toprak bütünlüğü ilkesinden hareketle Suriyelilerin ülkelerinin kuzeybatısında sıfır noktasında hayata yeniden tutunmalarına ve başarı hikayelerine odaklanmıştır. Tarım, sanayi, sağlık, eğitim, gıda ve ekonomi gibi farklı sektörlerde beka çabalarını nicel ve nitel değerlendirmelere tabi tutan raporda Suriyelilerin yaşamlarını koruma haklarının vazgeçilmez olduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda insanlığın sırtını döndüğü Suriye’nin kuzeybatısında Türkiye’nin desteğiyle hayatın muhtelif alanlarında katedilen ilerleme incelenmiştir. Yapılan incelemede Türkiye’nin Fırat Kalkanı Harekatı (2016) sonrasında başlayan ve Esed rejiminin devrildiği 8 Aralık 2024’te sona eren sürece odaklanılmıştır.

ABD destekli PKK/YPG/PYD/SDG gibi terör örgütleri ile Rusya ve İran destekli Esed rejiminin Suriyelilere karşı tedhiş ve saldırılarının sürdüğü bir dönemde katedilen bu yol küçümsenmemelidir. Nitekim bu mücadele Suriye gibi uzamış çatışmaların hakim olduğu bölgelerde halkın kendini kalkındırma çabalarına emsal olacaktır. 6 Şubat depremlerinin yıkıcı etkisinin de hissedildiği bu coğrafyada çatışma ortamının zorluklarına rağmen bir toplumun nasıl küllerinden doğduğu bu raporda ortaya koyulmuştur.